Poštarina plaćena u gotovu KNJIGA II Cijena Din 14.—

SAVREMENIK

XXVIII ZAGREB, 15. PROSINCA 1940 11—12

ZAGREB /750/
Kačićeva 5/II
I.Dr. HEĆIMOVIĆ Ante, šef sreza

Antun Barac
MAŽURANIĆ PREMA SVOME ZAVIĆAJU

A. B. Šimić
DVIJE PJESME

Vjekoslav Majer
S KAMEROM SNA

Ivo Kozarčanin
DVIJE PJESME

Ivo Kozarčanin
OTROV VREMENA I USPOMENA

Vladimir Popović
RAZJARENA JAVA

Rikard Nikolić
URAZUMJENJE JOKE ZLOKERE

Novak Simić
DANAS

Husnija Čengić
TO TOPOVI GOVORE

Stjepan Kastropil
JEDNO FRANCUSKO DJELO O DOSTOJEVSKOM

Ljerka Premužić
SAZNANJE

Vjekoslav Kaleb
U SELU

Dragutin Kolak
SMRT JORGOVANA U VAZI

Olinko Delorko
IZ SUVREMENE TALIJANSKE LIRIKE

FEUILLETON: PLAĆEN *(Gabro Pilić)* — ČAŠA VODE *(Gabro Pilić)* — RAZMATRANJA O KRITICI *(Mate Meštrović)* — ALEKSIS KIVI, OTAC FINSKOG ROMANA *(Ljerka Premužić)* — GEORGE SAND I DOSTOJEVSKI *(Ottokar Watzke—Stjepan Orač)* — DVIJE NEOBJAVLJENE PJESME POK. A. B. ŠIMIĆA *(I. Jakovljević)*.

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

PRETPLATNICIMA I SURADNICIMA „SAVREMENIKA“

Ovim brojem zaključujemo drugu knjigu i ujedno cijelo godište „Savremenika“ za godinu 1940. U cijelosti smo izvršili obvezu, koju smo preuzeli prema pretplatnicima. Pokazalo se, da je ipak najbolje, ako se organ Društva hrvatskih književnika nalazi pod upravom samog društva. Ohrabreni ovogodišnjim uspjehom nastavljamo s izdavanjem „Savremenika“ i slijedeće godine. Bit će samo jedna mala promjena: časopis će izlaziti jednom mjesečno, naravno u opsegu dvobroja, tako da čitatelji ne će biti prikraćeni. Ova tehnička promjena provodi se zato, da se uredniku omogući veći izbor radova, koje će objaviti. Time samo dobiva kvalitet lista.

Pretplata ostaje kao i do sada. Odlučili smo zadržati staru cijenu, premda su znatno porasli troškovi tiska i papira, da tako omogućimo i siromašnijim intelektualcima redovito čitanje „Savremenika“. Cijena pojedinog broja bit će 15 dinara. Povišica iznosi po broju, odnosno dosadašnjem dvobroju, samo 1 dinar, što je učinjeno radi lakšeg obračunavanja s komisionarima. Prema tome je godišnja pretplata za 20 dinara niža, nego kada se kupuje svaki broj posebno. S obzirom na nisku cijenu ne može nitko dobiti popusta.

Zaključujući ovo godište molimo sve pretplatnike, da nam do konca godine svakako pošalju svu dužnu pretplatu. Ne bi bilo ljudski, kada bi ostali dužni hrvatskim književnicima, koji su vlasnici „Savremenika“ i koji ga s mnogo požrtvovnosti izdaju. U jednoj kulturnoj sredini — pretplatnici su „Savremonika“ gotovo isključivo intelektualci — to bi bila tako žalosna pojava, koja se ne bi mogla dovoljno osuditi. Bilo bi nam zaista vrlo neugodno, ako bismo morali čak sudskim putem utjerivati svoje tražbine, jer čim bude više takvih tužbi, tim se daje gora svjedodžba našim intelektualcima. Samo se po sebi razumije, da na nama ne će biti krivice, ako se budemo morali latiti toga sredstva. Mi smo platili svaki primjerak lista i imamo pravo na podmirenje svojih troškova.

Napose zahvaljujemo svojim suradnicima, koji su nas izdašno pomagali. Njihov je broj impozantan. Hvala toj suradnji, danas je „Savremenik“, najreprezentativnija hrvatska književna revija. Ona će to i u buduće ostati. Krug se naših suradnika sve više proširuje. Javljaju se poznati pisci, koji su neko vrijeme stajali po strani, a i mladi se ljudi afirmiraju. Kao ogledalo hrvatskog književnog života „Savremenik“ svjedoči, da je taj život bujan i bogat.

Slijedeći broj „Savremenika“ izlazi 15. siječnja 1941.

SAVREMENI HRVATSKI PISCI

Redovita izdanja Društva hrvatskih književnika

mogu se naručiti

u Upravi „Savremenika“, Zagreb, Frankopanska ul. 8

1. Fedy Martinčić: Zmijski skot, Roman iz današnjeg života.
2. Ivan Dončević: Propast (Zemlja, voda i vjetar) (roman).
3. Ivo Kozarčanin: Tuđa žena (roman).
4. Stanislav Šimić: Dalekozor duha.
5. Slavko Batušić: Od Kandije do Hammerfesta, Putopisi i priče o viđenim i neviđenim zemljama.
6. Novak Simić: Suton Tašlihana (novele).
7. Tin Ujević: Ljudi za vratima gostionice, Izabrana proza.
8. Vjekoslav Majer: Život puža (roman).

Cijena pojedinoj knjizi, uvezanoj u tvrdo platno, Din 50·— (pedeset).

Cijena čitavome kompletu (8 knjiga) Din 350·— (tristo i pedeset).

SAVREMENIK

GODIŠTE XXVIII ZAGREB, 15. PROSINCA 1940 KNJIGA II, BR. 11—12

ANTUN BARAC

MAŽURANIĆ PREMA SVOME ZAVIČAJU

I.

Mažuranić se rodio na pogledu mora, kraj njega je proveo djetinjstvo i gimnazijske dane, ali je gotovo cio svoj ostali život proveo među ljudima s kopna, baveći se usto poslovima, koji ponajviše nisu s morem imali nikakve veze. Kao i u svome životu, i u svojoj poeziji bio je on u prvom redu intelektualac, sređen i ozbiljan čovjek, koji se rijetko kada do kraja prepuštao čuvstvima, te iznosio izrazito lične doživljaje. Pa tako među njegovim pjesmama nema niti jedne, koju bi izazvalo more, ili u kojoj bi ono bilo jezgra — iako je jasno, da je ono u izgradnji njegova bića sačinjavalo jedan od važnijih elemenata. Mažuranić je i po svome temperamentu i po svojoj književnoj kulturi bio čovjek, koji se zanosio samo najvišim idealima naroda i čovječanstva, a individualne je naklonosti nastojao više manje prigušiti.

Unatoč tome, more je u njegovim pjesmama izbijalo i onda, kad on nikako nije mislio o njemu pisati, i kad je pred očima imao i opet kakve više pojmove. Ono je izbijalo očito nesvijesno — možda i mimo njegovu volju — kao onaj elemenat njegova bića, koji se dade i potiskivati, ali se ne da sasvim suzbiti, jer izbija vlastitom snagom i ondje, gdje ga čovjek ne bi očekivao.

Karakteristično je, da Mažuranić u svojoj mladenačkoj tužaljci za rodnim mjestom (Vinodolski dolče, da si zdravo) mora i ne spominje. Ali već u prvoj njegovoj štampanoj pjesmi (»Primorac Danici«) izbija njegova primorska krv — koja ga nuka, da bar u natpisu označi kraj, u kome je niknuo. — U drugoj njegovoj poznatijoj pjesmi, iz g. 1835., Doktoru Gaju, izbija more u alegoriji, kojom je prikazana uzburkanost vremena, u kome je Gaj živio. Spominje se u njoj i more, i primorski kraj, koji je pjesnik nosio u sebi iz djetinjstva:

Ljuti zemlju vihrom, a mutiše more neverom
Vjetrovi, ter drobne do neba prahe nose.
Strašnim po bregovih tad ručaše lugovi zvukom,
Ter ledeni Velebić vrhove u snijegu sakri.
Eole, viče, nu zrij, kak' ljuti Hadriju muti
Sjever — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —

U daljim Mažuranićevim pjesmama spominje se more ili u poredbama, ili u uzgrednim slikama, kojima se želi jače osvijetliti kakva misao ili predodžba:

Mornar tvrdo kopno ruži,
Dok ga vjetar tihi riva;
Al' skliskoću mora tuži,
Kad na daski razbit pliva.

(Providnost)

Blažen, zorno komu dadoše bogovi
Žitka slape, ter i mutnoga Hadriju
Strastih, milotihim minuti vjetracem.

— — — — — — — — — — — — — — —

Krhkim siječe nerad drvetom Indije,
Srdite valove, niti, kad tamna noć
Sjajne Vlašiće il jasnu prihodnicu
Strašnim smrtnom oku zakrije zastorom,
Drščući straši se; niti, kada silenim
Zvižde jidra jugom, da mu inostrane
More ne poždere trge, uplaši se.

(Milutinu)

Za Mažuranićev je duhovni razvitak karakteristično, što je ovaj čovjek u najvažnijim razdobljima života znao zatomiti svoje najličnije osjećaje, podvrgavajući se gotovo redovno diktatu uma. Svladavajući samoga sebe, on je uspio da se izgradi u onome smislu, kako je to htio i želio. Nešto slično može se zapaziti i u njegovu odnosu prema moru. U prvim svojim pjesmama dodiruje se on elemenata svoga rodnoga kraja razmjerno često. More i slike mora iznosi on i u svojim nešto zrelijim tvorevinama. Ali onda, kad mu se činilo, da je potpuno svladao svoja mladenačka ganuća, kao da je ujedno uspio istrgnuti iz sebe i one slike, što ih je u život ponio iz zavičaja, jer mu se to možda činilo nepotrebnom sentimentalnošću ili uskoćom pogleda. Pa tako kao da je bio uspio istrgnuti iz sebe i sliku mora: kroz nekoliko godina pisao je on različite pjesme — i ljubavne, i patriotske, i filozofijske — ali mora u njima nije spominjao.

Ali se ono nije dalo istrgnuti iz duše. I onda, kad je opisivao crnogorske krajeve i stradanja raje od poturica, Mažuraniću se i opet javila u duši slika mora — onakva, kakvu je mogao doživjeti samo čovjek, koji je u sebi nosi kao dio svoga duhovnog bića:

Stvorac višnji pticam nebo dade
Ribam vode i pučine morske,
Stan od stakla, nek se po njem šire.

II.

Pa ipak, Mažuranić kao da nije bio takav primorac, kome bi more bilo najvažniji duševni sadržaj. Noseći u sebi njegovu sliku, čeznući za njim, Mažuranić po svome temperamentu i po dubljim krvnim vezama kao da nije bio ni pomorac ni ribar, nego čovjek, u koga su ipak jači elementi kopnenoga života. Kao što su njegovi stariji bili seljaci, bavećí se ratarstvom i vinogradarstvom, pa i stočarstvom, a ne ribarstvom ili pomorstvom, tako su i u njegovoj poeziji češći i značajniji pejzaži s kopna od slika mora. Važna je u tome pogledu njegova prva poznata pjesma, »Vinodolski dolče, da si zdravo«. Izričući u njoj svoju čežnju i tugu za zavičajem — čežnju i tugu dječaka, koga su otrgnuli od okolice, u kojoj je živio i od dječjih zabava, u kojima je odrastao — Mažuranić u 18 kitica niti jednom ne spominje more! — Iako ova pjesma nije toliko važna kao pjesma, ona je značajna kao dokumenat o tome, na što je sve mislio učenik, koji se u daljini sjeća rodnoga mjesta. Ona je zanimljiva, što je u njoj doista ganutljivom iskrenošću izneseno sve ono, što je maloga gimnazijalca privlačilo u njegovu kraju. On spominje novljansko polje, brestove, koprivić, zelenilo, košnju, ptičja gnijezda, lutanje po Mikulinskoj gori — dakle sve one pojedinosti, koje su bile karakteristične za njegov život kod kuće, i bez čega se on u Rijeci tako teško snalazio.

Što u tom karakterističnom nabrajanju svih detalja, koji su ga privlačili u rodnome mjestu, nije spomenuto more, moglo bi se možda objasniti i time, što je od svih elemenata, od kojih mu se izgrađivao život kod kuće, jedino more imao i u novome boravištu. Ali je takvo objašnjenje slabo, jer je more u Novome ipak nešto drugo nego u Rijeci.

U toj svojoj pjesmi Mažuranić je pored sentimentalnih elemenata spomenuo i one faktore, od kojih je poglavito zavisila egzistencija ljudi u njegovu kraju, dobru ljetinu i dobro vino:

Još me tvoje vino jače tira,
Da t' nazovem ja dobre letine.

Mažuranić, koji je more spominjao tako često, jer je ono bilo jedan od onih elemenata, koji su mu se u djetinjstvu upili u pamćenje, nije ga ipak, zbog veće, atavističke privezanosti kopnu, ni u jednoj svojoj pjesmi pokušao prikazati u svoj njegovoj ljepoti. Ali je zato ostavio nekoliko slika prirode, koje su mogle nastati samo u vezi s kopnom. Pjesma »Večer« sva je po svojim dijelovima »kopnena«:

Kad sunca zaspava na zahodu trak
I luči njegove rumen stiže mrak,
Ter brda doline sa sjenami steru:
Tad svirku zadijeva čobanče za pas,
A ovce ga slijede čujuće mu glas,
I veselo bečuć u tore se beru.

Kad rosa večernju izlijeva pomast
I njezinu cvijeci pokušaju slast,
Glas zvona pobožni razlijevaju stine:
Sa jelenom košuta spješi na stan,
Trčeći u dubravu lazi niz stran,
Ter zrije žurivo, da ljub ne pogine.

U svojim pjesmama spominje Mažuranić vrlo često polja, gore, šume, prikazujući plastično ono, što je htio opisati. Dok on more u ponajviše slučajeva samo spominje, iz njegovih se opisa s kopna osjeća, kako je pred sobom imao jasnu predodžbu slike, koju je htio iznijeti. Na pr. početak pjesme »Javor«:

Gdje je ono naraso javore,
Ispod brda, u dolini tamnoj,
Usred drača i tvrda kamena,
Ni na vodi, ni na bijelom danu?
Gusta ga je magla pritisnula,
Pobratime, kano sinje more,
Da ga žarko i ne vidi sunce.
A vrh njega brdu na prisoju
Tu se vise brijesti i jablani
I gizdavi hrasti od vjekova.

Iz Mažuranićevih pjesama udara u oči, kako je on u više navrata prikazivao, ili bar spominjao, pastire i njihov život. Spomenuo ga je u navedenoj već kitici pjesme »Večer«, a usto i nekim drugim pjesmama:

A brižan se pastir s stadom
Divlje u špilje strmih gora
Skriva, opojen slatkom nadom,
Da će rujna svanut zora.

(Danica Ilirom, danku i vladatelju)

Gledao jih čoban kod ovaca,
Pak od mila suze prolijevao,
Ter ostavlja na plandištu ovce.

(Javor i tamjanika)

U pjesmi »Vjekovi Ilirije« Mažuranić je stvorio upravo apoteozu pastirskoga života — prikazujući razdoblje, kad su ljudi živjeli kao čobani, kao najsretnije doba u razvitku čovječanstva:

Zbori od časnih staraca pod milim
Skupljahu se lipam, tere čilim
Momkom mudre savjete davahu;
I dokle se zlatokrile pčele
Njih vrh glave u košnice sele,
Plemenitu mladež naučahu,
Kako krotka stada pasti treba
I upravljat čistu svijest put neba.

I »Smrt Smail-age Čengijića«, u opisima i glorifikaciji crnogorskoga načina života, i opet je apoteoza pastirskoga života:

Tko vas haje, plode l' krši vinom?
Tko vas haje, plode l' krši žitom?
Tko vas haje, plode l' krši svilom?
Dok po vrelijeh hladne vode ima;
Dok po dragah bujna stada muču;
Dok po brdijeh sitna krda bleje.

Nema sumnje, da se neki od ovih elemenata u Mažuranićevoj poeziji, koji su u vezi s morem i pastirskim životom, mogu djelomično smatrati i preuzetim rekvizitima iz staroklasične i dubrovačke književnosti. Za neke se od njih već na prvi pogled mogu konstati-

rati paralele iz Horacija. Ali je za Mažuranića i za njegovu psihološku strukturu ipak važno, da se u njegovim pjesmama u tolikom broju javljaju ovakvi, a ne drugi, makar i preuzeti elementi. To pokazuje njegovu intimniju povezanost s njima. U njima prema tome ne treba gledati samo odraz lektire, nego i opet dublju vezu s onim, što je on u život ponio iz zavičaja.

Bez obzira na to, koliko se u ovim elementima Mažuranićeve umjetnosti mogu naslutiti literarni rekviziti, opet se iz nekih pojedinosti mogu nazreti izrazito lične i primorske Mažuranićeve crte. Kad on u pjesmi »Javor« spominje pojedine vrste drveća — onda je i opet karakteristično, da spominje samo ono, što je mogao u svome djetinjstvu opaziti u svome rodnome kraju i oko njega: javor kao jedno od najviših stabala u šumama Hrvatskoga primorja, hrast kao najčešće visoko drvo u tim krajevima, i jablan kao drvo, koje se najviše ističe svojom visinom i vitkošću na mjestima, gdje ima vode. Mažuraniću kao da nije ni palo na pamet da spomene bor, ili jelu, ili omoriku, kojih u Hrvatskom primorju u njegovo doba nije nigdje bilo. — Opisujući sreću, što ju je čovječanstvo uživalo u razdoblju pastirskoga života, Mažuranić i opet nije morao preuzimati literarne rekvizite kao nešto naučeno: tu je sreću osjetio u svome kraju, gdje djeca, poslije navršene škole, provode kraj ovaca svoje najsretnije doba života, čekajući bez ikakvih briga godine zrelosti. Prema tome je i ovdje pisao onako, kako je osjećao.

A. B. ŠIMIĆ

DVIJE PJESME

APRILSKO SNATRENJE U DUBRAVI

Pobjegoh iz crna i meni tuda grada
U dubrave, gizdave i pune hlada,
Da pod jelom vitom uz mirise jedre
Nađem opet prošli život i čase vedre...
I evo snatrim na frulu tananu i malu
I dozivljem lake nimfe ko za šalu.
Nema nimfa, nema; u šumu se skrile,
Pa — možda — satire ljube srećne i čile;
Nema nimfa, samo nad šumskom čistinom
Žute se leptiri u suncu, što vrućinom
umara tratinu i lišće i cvijeće —
Lijeće žuti roj leptira, zrakom, lijeće.
I ja bih tako slatko usnuo ko dijete,
Puno snova o leptirima, što lete,
Da izmedu lišća i iza šipraga
Ne nazreh znano lice i dva oka draga:
Dokralo se — eto — zlato moje za mnom
Poljskim stazama i gajem i šumom tamnom,
Pa ljepša nosi meni — moja nimfa i vila:
Sav sjaj i čar i gizdu procvjetalih aprila.

POLJEM SE SMIRUJU ŽITA

Poljem se smiruju žita —
Ne teku u nebo više.
U žitu gnijezda skrita
Umukla, da bude tiše;
Jer lete oblaci sada
Visoki, brzi i smjeli
I kako plove, pada
Sa brda zvonik bijeli,

I plove niz plave drume
— To bulâ povorka hodi —
Sjene im strašne u vodi
Poput nejasne šume.
Putuju niz plave drume
I tonu za crne hume.

Poslije; mrtve su stvari,
Sve je bez glasa i kretnje.

VJEKOSLAV MAJER

S KAMEROM SNA

PTICE, VODOPADI I SVIRAČI

Drščú pred našim očima radosne slike, šume vodopadi u gudurama, izlepršuju ptice iz crvenih grmova, ljulja se cvijeće na prozorima, a na balkone tornja izašli su svirači u šarenim odijelima i stali duvati u duge blještave trublje.

Probudio se grad, tramvaji zvone, aleje šume, ljudi se žure, a vodoskoci nose pod nebo radost i nade.

No naglo se radosne slike zamrače, ko da ih je netko posipao čadom, vodopadi u gudurama zamuknu, ptice panu mrtve iz crvenih grmova, cvijeće na prozorima stane naglo sivjeti i venuti, a svirači na balkonima tornja prebace preko šarenih odijela crne ogrtače, uzdahnu i spuste najprije trublje, a onda sebe u mlakotoplu dubinu.

Grad izvjesi crne barjake, tramvaji stanu, aleje se ukoče, ljudi naglo nestanu s ulica, a vodoskoci se opet polagano i uvriježeno povuku pod zemlju.

Ali onda opet navali val radosti na grad, sve opet oživi, procvate, smetlari stanu marljivo mesti ulice, pjesnici pjevati pjesme, a tipkačice burno lupati po stroju.

Život je unišao kroz vrata, kroz koja je čas prije izašla smrt.

A onda će opet izaći život, a ući će smrt.

I tako to ide dane i noći.

A slike pred našim očima postaju sve ljepše i ljepše.

I drščú.

Ko cvijeće u svim bojama u bašti visoko na brdu, gdje je izloženo vjetru.

Pa se uvijek njiše.

1.940

Huji hladan vjetar kroz prazne kuće, s neba su u ludom strahu pobjegle sve boje, a šume su postale crne, kao da su pogorjele.

U mlakama spava dan zarinuvši lice u žutu, kaljavu vodu.

Nekoliko velikih ptica vesla lijeno zrakom i gubi se u niskim oblacima.

Ceste su puste i rijetka seljačka kola štropoću po njima muklo i izgubljeno.

Ko da je netko isisao danu svu krv, sav život, želje i nade.

Zvuk zvonova plače beznadno u praznom zraku.

Gole grane škripe tužno na vjetru. To u njima plače zemlja i stenje, stenje pod teretom tolikog bola, tolike gluposti i užasa.

Čovjek je stao orati zemlju, a pred plug je upregao robove.

I zato je mjesto pšenice niknuo korov i drač.

Zemlja se osvetila ljudima.

I na njoj nikako ne može doći do mira.

Huji hladan vjetar kroz prazne kuće.

Izdaleka srdita grmljavina topova.

Nebo drščé i blijedi od straha.

PODRUMSKI STANOVI

U podrumskim stanovima drščé buka grada. Djeca umotana u prljave pokrivače plaču, starci šute i puše lišće, žene se glasno prepiru, a voda u praonici za rublje hladno šušti.

Drvarnica ječi od udaraca sjekire.

Na stubama slabo, blijedo svijetlo.

Oblačno popodne umire u golim vinogradima za gradom, klijet je strašno tiha, a prazne grančice kajsije lomataju na vjetru.

U podrumskim stanovima bruji buka grada.

Ko iz velike daljine dopire ovamo jeka.

Razgovori.

Struganje koraka.

Štropot kotača.

Zvonjenje tramvaja.

Nečiji vedri smijeh.

Ko iz daljine dopire ovamo pozdrav grada.

Kao cvrkut ptice u tihe, tamničke prostore.

KRIZANTEMA

Krizantema se nagnula preko ruba vaze i umire. Sanja još malo o svježem vjetru, koji je čitava popodneva ljuljao, o suncu, koje, iako već slabo, ipak je pokazivalo dobru volju, da je ogrije, i o rijeci, koja je počivala u nizini kao blijeda stabljika nekog dugog cvijeta, koji je umorno polegao po zemlji.

Još malo sanja krizantema, latice se truse na stolnjak, a gorki miris prši pod žutu svjetiljku, koja nad njom visi.

A kad se ona uveče upalila, umrla je krizantema.

I svjetiljka je još dugo u noć nad njom sjala poput žute laterne nad grobom.

A vani je pločnikom glasno šuštila kiša.

MAGLE I MISLI

Iz gore puši se gusto magla i miješa se sa mračnim oblacima.

Koluta se bijela magla i mračni oblaci, putuju hladnim prostorima, spuštaju se u gluhe uvale, podižu se opet i nestaju u blijedom nebosklonu.

Magle i oblaci.

Rastrgani, raščupani i bez stalnog oblika.

Plove bez cilja hladnim prostorima.

Kao i misli čovjeka XX. vijeka.

SLIKOVNICE U IZLOZIMA

Šarene, dječje slikovnice u izlogu. Vesele boje. Zelenilo sjeća na svježe obojene plotove, modrilo na mornarske majice, crvenilo na suncobrane na terasama, a ružičasta boja na okrugli svod vrtuljka na Sajmištu, koji se polagano, dostojanstveno vrti.

Šarene dječje slikovnice u izlogu.

Sivi magarac stoji ukočenih nogu u otrovno zelenoj travi, a strašno tvrdoglav pogled mu potvrđuje,

da se ne misli maknuti s mjesta, pa ma srpovi počeli padati s mračnog neba.

Debeo, smeđi medvjed stoji na crvenim ljestvama, a velike, okrugle oči vrlo se čude, što mu cio svijet ne plješće. U modroj pozadini sjede mirno na stražnjim nogama mali medvjedi i gledaju.

Žuta, zdepasta patka sjedi u ljubičastom autu i pravi se vrlo važna. Po srebrnom nebu rastrkala se debela slova, i vesela, što su izašla iz reda, lete za ljubičastim autom i žutom patkom poput ptica.

Punašne, ružičaste bebe drže se za ručice i ulaze u tamnomodre valove, koji su dobroćudno, neopasno naborani. Dva, tri bijela oblaka spavaju mirno na nebu. Strah pred burom je nepotreban.

Patuljci s debelim, crvenim nosovima počivaju pod velikim, narančastim cvjetovima. Nekoliko leptira visi u zraku. Po omašnom slovu *S* hoda pčela. U pozadini u zelenim poljima stoje ljudi. U kutu slike žuti se suncokret.

Zlatni se čamac spušta niz svijetlomodri val. Sunce s očima, nosom i ustima preko cijelog lica smije se bez razloga. Na vratima bijele kućice s jarkocrvenim krovom stoji debela žena s kuhačom u ruci.

Šarene dječje slikovnice.
Knjige sanja, sreće i veselih nemogućnosti.
Ko da je svaka strana izrezana iz oblaka.
Laganog, bijelog i toplog oblaka.
Koji mirno plovi kroz ljetno popodne.
Mirno plovi i sanja.
A duboko pod njim škripi, struže, škrguće, stropoće, hropće i provlači se kroz željezno trnje svijet odraslih.
I srlja u svoju propast.
Šarene dječje slikovnice lebde i blistaju se.
I šušte sretno ko latice tulipana u svim bojama.
Na toplom vjetru.

KORACI U NOĆI

Kako tužno ječe koraci u noći i odbijaju se muklo od kuća.

Svaki korak jedan uzvik, jedna kletva, jedan protest.

Mi ne ćemo ovako dalje živjeti.
U blatu, smradu, kiši, gnjiloći.
Poput vlažnih reptila.
Žderući jedan drugoga.
Gazeći jedan po drugome.
Pljuvajući jedan drugome u lice.

Mi bi se htjeli umiti u vodi čistijoj od neba, zakoračati cestama bijelim poput istom palog snijega, a kroz haljine neka nam puše vjetar, koji u teškim, mirisnim valovima dolazi s ružinih polja.

Da budemo zemljina mudrost, ljepota i snaga.
I zrcalo, u kome će se odrazivati zvijezde.

Ali tužno ječe koraci u noći i odbijaju se muklo od kuća.

U kojima mi stanujemo, umujemo, tugujemo.

Raspravljamo, raspredamo, razvijamo planove za naš spas.

Budimo se, bolujemo, bludimo prašumama samih upitnika.

Očajavamo.

Tonemo u tupi mir.

Umiremo.

U našim mrtvim tijelima ispruže se umorno naše nade i umiru.

Naše nade.

Zaludu im let.

Ogromni, krvavi mlin ovog vijeka melje nas strašnim lomotom i brzinom. Škripe kosti, lome se zglobovi, lupaju lubanje jedna o drugu i drobe se, u neku kašu se pretvaraju prsti, nosovi, uši. Oči padaju iz glave i gledaju još prestravljeno, crijeva se pletu oko bedara, kosti ruku i nogu prekidaju se na bezbroj mjesta, teče debela, gusta krv, mlin ovog vijeka radi marljivo i točno.

Mlin pod gorom, koji spokojno šumi, prava je idila prema njemu i sitan, sitan.

Ko mlin na razglednici.

MUHA U KASNU JESEN

Jedna od posljednjih muha zaplela se u zastoru i tužno zvrnda:

»Skoro sve moje družice su već uginule.

Umiranja na prašnim prozornim daskama, pod ormarom, u mračnim kutevima soba.

Posljednji uzdah za suncem, koje sigurno, isprano od kiša, leži na kakvom smetinjaku među bačenim, zarđalim tavama, krezubim tanjurima i proškuljanim poklopcima. Sunce je tako jadno, da i ne odskače od njih. Siromašno sunce!«

— — — — — — — — — —

»Ali što se ja toliko uzrujavam radi sunca. Ono je ipak vladalo cijelim nebom i zemljom, ispržilo je sav kraj po miloj volji, gospodarilo je mojim stanarima i ljutilo ih, jer su, teško dišući, morali čitav dan brisati znoj sa čela. Ono je radilo, što je htjelo. A ja?«

»Kratka šetnja po nečijem nosu mogla me stajati glave«.

»Jednom je na me pala velika kaplja i ja sam se tako prestrašila, da sam skoro umrla od straha. Jednom me je skoro uhvatilo dijete, koje me je htjelo nabosti na iglu. No srećom mu je žensko lice s naočarima na dugom nosu reklo:

»Pa to je najobičnija muha. Što će ti to za zbirku!«

Dobro, ta žena mi je spasila život, ali me je i uvrijedila.

»Najobičnija muha«. »Najobičnija muha«. Još sada čujem te riječi... Pa i što sam drugo?!... Živim u nečistoći, u vječnom strahu pred čovjekom... To su mi posljednji dani... Ah, čemu još živim?! Kako je lijepo mojim mrtvim drugaricama. Polako se pretvaraju u prašinu i onda s njom radosno plove po vjetru — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

»Opet mislim na sunce. Umire na smetinjaku, blijedo i isprano od kiša, i tako je jadno, da se i ne razlikuje od bačenih, zarđalih tava, krezubih tanjura i proškuljanih poklopaca, koji ga okružuju... Ubogo sunce«...

— — — — — — — — — —

»Ali dobro je, da se našla volja, koja je i od njega jača. I smlavila ga na smetinjak. Zar ću još možda zaplakati za njim. Dobro je tako!

Smrt silnicima! Smrt!«

GOBLENI

Na starom goblenu u polumraku leže jake, gole žene oko tamnomodrog jezera i šute. Nekoliko žutih pasa gleda u blijedu daljinu. Ogromna, mračna krošnja, puna crvenih plodova, nadvila se nad ženama i miruje. Zlatni fazan raširio je krila, kao da će odletjeti s goblena.

Na tamnomodrom jezeru je nekoliko srebrnih krugova.

Mirno živi goblen uronjen u šutnju i u svoj polumrak.

Davno su već klonule ruke, koje su ga pravile, prestalo kucati srce, koje je jedan dijelak života za nj kucalo, davno se već zaklopile oči, koje su s tihim divljenjem pratile cvjetanje goblena, i stoljeća su kroz njega plovila lijeno poput magla.

A on je ostah tih, zamišljen i zaljubljen u svoju ljepotu.

Kao oblak, koji lebdi na svom nebu.

Iz vijeka u vijek.

SLIKE POLUSNA

O, slike, gledane u polusnu, pune radosnih nejasnoća, nemirnih svjetala, valova boja, zlatnih koluta, koji se brzo okreću, strašno dugih cesta, smiješno kratkih ulica, plosnatih lica, cvjetova poštrcanih vapnom, mornarskih majica na užetima broda, žena na terasama, sa sunčanom kuglom nad smeđim vjetrenjačama, alejama, mostovima, baštama.

O, slike, gledane u polusnu, pune burnih mora, visokih vodopada, zelenih palma, crvenih pagoda, mirnih slonova, visoko naslaganih škrinja, daščara pod brdom, gazometara u magli, crnih stopa u snijegu, blistavih šiljastih zvijezda nad močvarama, šašem, mlakama, muljem.

O, slike, gledane u polusnu, pune veselog besmisla, vodoskoka, koji teku dolje, auta, koji natraške jure velikim zavojima, ljudi, koji natraške stupaju širokim ulicama, jahača s konjima, koji natraške grabe u galopu, stabala s korijenjem u zraku, preokrenutih lokomotiva, vijadukata, autobusa, ogromnih kola za selenje pokućtva.

O, slike iz polusna, pune nereda, pokreta, poplava, pobuna, pokolja, vi tečete iz podsvijesti poput ogromne rijeke, koje je svaki val druge boje, tijek joj se naglo mijenja, obale se čas šire, a čas suzuju, a po dnu putuju milijuni i milijuni riba sa svijetlećim očima.

O, slike polusna, vi za čas napunite sobu šarenilom, zidovi nalikuju na ogromne palete pune boja, strop na golemi štit pun egzotičnih crtarija, a svijetlo, koje pada kroz prozore u sobu, kao da izlazi iz čunjastih, modrih svjetiljaka.

O, slike polusna, vi gusto navaljujete iz glave ko svijetlo iz svjetionika, na kojemu su lampe u svim bojama, pretvarate zbilju u lagani zrak, dan u noć, noć u dan, svijetlo u sjenu, sjenu u svijetlo, oblake u bašte, bašte u oblake, ljude u stabla, stabla u ljude, cvijeće u knjige, knjige u cvijeće.

O, slike polusna, izlazite iz *laterne magike* srca, vraćate nas u djetinjstvo, gorite toplo na obrazima snova i zovete, zovete u daleke, neistražene krajeve duše.

Slike polusna. Viši život. Uvale zaboravi. Šume od kristala. Daljine od bjelokosti. Stepenice od srebra. Putokazi od zlata. Telefonske ćelije od smaragda. Radio zvučnik od rubina.

Mostovi od ametista dižu se u svitanje.

Vidikovci od topaza strše tiho u rujni suton.

Bezbroj šarenih leptira leti iz naših rukava, lepršti oko šutljivih tornjeva podsvijesti i pobjegne kroz škulju u oblaku opet u jedan novi svijet.

Stoje svjetovi jedan do drugoga kao vaza do vaze, vagon do vagona, vrt do vrta.

I svaki je pun svoga posebnog života, žara, žudnja.

Odvijaju se svjetovi u beskraj, gube se u njemu, opet se nađu i vračaju među nas, puni novih, sakrivenih snaga.

I dišu duboko i mirno.

Svjetovi, u koje sjedamo, kao u balone svih boja.

I radosni kao djeca gledamo, kako s nama lebde kroz svemir.

Lebde.

Lutaju.

I stapaju se sa slikama polusna.

I nestaju, čim ih osvijetli bezbojna svjetiljka svijesti.

Obična svjetiljka, koja visi preko ulice.

I koja pazi, da se ne bi sudarili auti, pješaci i biciklisti.

I koja se uvijek u isto vrijeme upali i u isto vrijeme gasi.

Bezbojna i hladna.

Točna i ukočena.

Birokrat nad ulicama.

O, tople svjetiljke sna, koje se tiho upaljuju na rubovima svijesti.

Neka nas njihov sjaj sačuva za jedan viši život.

Jer život brojaka smrt je sna.

Da lebdimo,
lebdimo
nasmiješeni,
bolno nasmiješeni
i uplovimo
lagano,
lagano
pod ogromnu kupolu zaboravi.

PRAZNE KLUPE

Prazne klupe u pustom parku.

Drijemaju i čekaju.

Katkada na njih pane kap kiše, uveli list, pljuvačka prolaznika.

U dugom redu stoje u aleji.

I hladno se lašte.
Ali uskoro će na njihovoj mokrini sjajno zablistati mjesečina i drhtati dugo u noć.
Da ih nagradi za njihovo čekanje.

JESENSKI OBLACI

Večernji oblaci na blijedom nebu.
Obrubljeni zlatom.
Plove tiho, posve tiho prema zapadu.
Kao barke pune zlatnog lišća.
Odvest će ga daleko.
Nagnut se na jednu stranu.
I istovarit jesen u hladnu noć.

SVI SVETI

Putuju magle nad seoskim grobljima, lupa kiša u žlijebovima, a staze kao da su začuđeno stale i ne vode dalje.

Cio kraj danas osjeća, da je blagdan mrtvih.

Tišina je veća, nego inače, plač kiše još tužniji, a mračni se oblaci pomiču polagano i svečano kao lijesovi u pogrebnoj povorci.

Mračni oblaci, koji se na rubovima hladno lašte.

O, osamljena seoska groblja pod gorom s malom mrtvačnicom, a noge crnih nosiljki izgrižene su, kao da su ih miševi glodali u noćnoj tišini.

Na grobovima dršću danas svjećice plaho ko odrazi seoskih peći ju na niskom stropu.

Pogurene starice šute kraj grobova.

Mlade žene marljivo plijeve grobove, kao da rade u svojim baštama.

Djeca dršću od studeni i premještaju se s noge na nogu.

Muževi otkritih glava gledaju ozbiljno u grobove.

Nad svima se nevidljivo raskrilila smrt poput golemog, vlažnog šišmiša s kojega kaplje kiša.

A plamečci svjećica trepere plaho s brda na brdo, mrak se spušta tiho, bezglasno, poput samih crnih florova, a ura na seoskom tornju udara hladno kao uzvik bola.

Neka spokojno spavaju od sunca osmagli ratari.
Oko njih je zemlja.
Njihova zemlja.
A njihove duše hodaju na nebeskim oranicama za plugovima, na kojima blistaju zvijezde.
I oru dalje.

SMRZNUTE PTIČICE

O, jadne ptičice, koje smrznute padaju s grana, kako tiha i tužna je njihova smrt.

Poput lepezica lepršaju hladnim zrakom, a onda udare o smrznutu zemlju, sklope se i uginu.

A njihove duše postanu oni posve maleni anđeli, koji sjede na zlatnim rubovima sutonskih oblaka, nad krevetima djece i na tihim svodovima crkvi.

I smiješe se sretno i spokojno.
Duše svih, ukočenih ptičica.
Koje u tiho zimsko popodne padaju s grana.

PROZORI NA DUŠI

Svaki dan se na duši otvaraju novi prozori, koji pokazuju u nove, nepoznate daljine.

Duša šumi glasnije od mora i ima mnogo više valova od njega. Valovi duše lutaju u daljinu, nose na sebi grimizne jedrenjake snova i nakon svake bure postaju još modriji i ljepši.

Valovi duše.
Naši zanosi i nade.
Hitaju,
hitaju
u daljinu.
Prate ih naši uzdasi i želje.
I naša srca, koja burno kucaju.

Svaki dan se na duši otvaraju novi prozori, koji pokazuju u tihe, neotkrivene daljine.

Duša je veća od zvjezdanog neba i ima više zvijezda od njega. Zvijezde duše gore nad našim tijelima, gore, gore neprekidno i svijetle nam, da ne zalutamo u gustom mraku.

Zvijezde duše.
Naše vodilje i vile.
Sjaju nad nama.
Gore.
Blistaju.
Tajnovite.
Nedokučive.
Neizbrojive.
Gore.

Nad našim živim skeletima, koji nalikuju našim slikama na rentgenu.

Svaki dan se na duši otvaraju novi prozori, koji pokazuju u srebrne, ružičastim maglama zastrte daljine.

Duša je ljepša od sviju vidika, tiša od svih svitanja, bujnija od svih vodama natapanih polja.

Njena jedra naduvana, vjetar koji puše iz nepoznatih svjetova, njeno šuštanje i šaputanje uspavljuje nas, i mi saneni hodamo po rubovima stvari poput mjesečara, smiješimo se tiho i gledamo se u nebu, kao u velikom, skupocjenom zrcalu.

Duša sanja lagana i lijepa, a bude je teški i surovi pokreti tijela.

Mukla lupa koraka preplaši misli ko golubove u tihoj ulici.

Prereski smijeh raskine tanki prozirni zastor na prozoru duše, kroz koji gledamo micanje ljudi, nemir grana i valovito gibanje zraka.

Tanak je zastor, vrlo tanak, ali ipak mu uspijeva, da nas odijeli od vanjskog svijeta.

Ali prereski smijeh, pregrubi glas, prevanjski štropot rastrga ga i on tužno visi.

Dok ga mi teškom mukom nanovo ne izvezemo i opet kroz njega gledamo micanje ljudi, trava i stabala, i opet se osjećamo sigurni u našoj odjelitosti.

I u tišini razgovaramo sa stvarima, za koje mnogi ljudi misle, da su nijeme i gluhe, i da su samo zato na svijetu da ljudskim očima sakrivaju daljine i vidike.

Ali za nas nekolicinu stvari su prozirnije od najfinijeg stakla, i mi gledamo kroz njih kao kroz durbine, i nebo sa zvijezdama i zemlja s ljudima dođe

nam blizu, tako blizu, da bi najradije zaplakali od sreće.

Duša sanja lagana i lijepa, vjetar je ziba kroz tihe prostore, svijetlo je budi, sjena uspavljuje, boje je oblače, cvijeće joj kadi mirise, a zvuci je drže uvijek budnu i bistru.

Duša sanja i plovi u visinu.
Kroz gustu kišu sunčanih zraka.
Kroz mrtvi slap mjesečine.
Plovi.
U visinu.
Slobodu.
I sjaj.
Plovi...

ZIMSKA MAGLA

Iz grada ječe zvona i ispunjaju tugom magleni kraj.

Klijet spava u golom vinogradu, vjetar prazno šušti kroz uvele listove loze, a žuti, kaljavi potok ispod brda pjeni se pun mrtvih biljaka, kukaca i crnog lišća.

Davno su već zanijemili glasovi berača.
Umrli cvrčci.
Pobjegle pčele.

Samo magla, magla koluta se uvalom, penje u hladni zrak, vuče se natrag u gluhu uvalu, i ostavlja svoje suze na uvelom cvijeću u tihim baštama.

Mokra, hladna i neugodna magla.
Sjeda na pluća, na naša raspoloženja i naše čine.
I mi postajemo tihi, nerazgovorljivi i mrki.
Pa kao da i iz nas izlaze guste magle.
Vuku se kroz stolce, ormare i ure u sobi.
I nestaju tiše od uzdaha.
Nestaju u stropu.

PROSINAČKO SUNCE

Blijedo, zimsko sunce! Kako mu je život kratak, nestalan i plah.

Plazi vlažnim dvorištima, u kojima muklo buče udarci kod isprašivanja sagova, guču golubovi i prodirno ječi dječja vika.

Vuče se pustim poljima, spava na suhoj kukuruzovini, slabo pozlati izmučenu travku i pretvarajući se sve više u hladno srebro nestane tiho u blijedoružičastom večernjem nebu.

Plaho zimsko sunce! Preplaši ga malo glasniji lepet ptice, štropot kotača po smrznutoj cesti i šuštanje praznog grma na hladnom vjetru.

A u sobama titra hladno na crnom poklopcu glasovira kao na glatkoj nadgrobnoj ploči, plete se u zastore, odmara se na sagovima i dršće u zrcalu poput posve blijedih ljiljana.

Blago zimsko sunce! A kad zalazi nad ulicama, kao da svi prolaznici podignu prema njemu ruke i motre ga u nijemoj molbi.

Ali ono ne može ni samome sebi pomoći, i sve blijeđe i blijede nestane napokon poput plahe petrolejke, koju je netko bacio u more.

Blijedo zimsko sunce!

MOJA SOBA

Moja soba. Polutama. Tišina.

U njoj gradim, razgradujem, dižem, spuštam, gladim, korim svoj život.

Sa sunčanom zrakom pišem radosne stihove, koji poput ptica kroz otvorene prozore odlete u svijet.

Sa zelenom zrakom mjesečine pišem tihe i tajne stihove, koji poput vlažnih noćnih paunčeta kroz otvorene prozore odlete k zvijezdama.

S pramenom magle pišem turobne stihove, koji poput crnih florova kroz otvorene prozore plove u noć.

Tiha soba. Stihovi. Sjeta.

A kad će me jednog dana iz nje iznijeti u lijesu, ostat će još neko vrijeme u zraku moj dah i u kutevima jeka mojih koraka, a onda će kroz otvorene prozore u sobu navaliti život poput naglog vjetra, srušiti mrtvačke svijeće i mjesto njih u svijećnjake utaknuti visoke, crvene ruže.

I dok će se moj lijes polagano pomicati groblju, iz teških, crvenih ruža mirisat će vlažno život.

Život, koji sam toliko volio!

PUTUJU RIJEČI

Putuju riječi zrakom ko ptice selice, ulaze u grimiz večernjeg neba, noću putuju tiho pod mjesecom, a u svitanje rone iz ružičastih oblaka i radosno pozdravljaju novi dan.

Putuju riječi i nikad ne miruju kao i najviše vršike jablana, koje su uvijek u veselom treperenju i uzbuđenju.

Putuju riječi s naših stanica poput vagona u svim bojama, a iz lokomotive mjesto dimova izlaze zvijezde.

Putuju riječi u neznane daljine, ostavljaju za sobom nezgrapne kuće, blatne ceste i teške ljude, i hite, hite u susret novim zorama, u koje će utonuti sretno poput ševa.

Riječi. Majke čina. Straže svijesti.

Riječi.

Šareni leptiri nad sretno nasmiješenim baštama snova.

Lepršajte radosno kroz naše kratkotrajne živote, uvijek na više, uvijek na više, a fini prah s vaših krila neka prši na naše prste, papir, pera.

Putujte k suncu i vratite se puni njegova blagoslova.

Pa da svima nama jednom bude bolje.

Da jednom široko rastvorimo ogromna, teška vrata zemlje puna mahovine, magle i krvi.

I da radosno dočekamo gosta u zlatnom plaštu.

Sunce.

NA KRAJU JESENSKOG DANA

Gasi se jesenski dan. Gdjegdje u tihim baštama rade ljudi, sagnuti nad zemlju, kao da joj se mole.

Dugo, mrtvo cvijeće leži preko putova, suhe vinjage umorno vise, a prozori na staklenicima gledaju slijepo u nebo.

Svuda se osjeća smrt i raspadanje.

Tama prši polagano poput crna snijega.

Upali se svjetiljka na zaokretu ceste.

Pod njom prođe čovjek umorna koraka.
I nestaje u polumraku.
Utihne jeka njegovih koraka.
Tupi mir.
List u padanju šušti tužno i izgubljeno.
Ko gužvanje pisma u ruci ostavljene djevojke.
Tupi mir.
Tama.

SUNCE

O sunce, suzo, koju nebo plače od sreće, što postoji, blistaj nad mojim činima i osvijetli moju sobu da i najskriveniji kutak u njoj zavrije i zazuji poput gorske livade pune pčela i kukaca u ljetno podne.

Sunce, k tebi hodočaste milijuni i milijuni ljudi željni spokoja i zdravlja, bijele terase sanatorija čekaju tvoje blagoslove, crni rudari dižu se iz jama i gledaju nijemo u tebe; tipografi kašlju suho kraj strojeva i motre te kroz velika, zaprašena, prozorna stakla.

A tipkačice sa sagnutim leđima prate visoko iz nebodera tvoj svečani hod i misle na vrući pijesak kraj rijeke, na osvježenje u zelenim, prozirnim valovima i na čvrsti san u podnevnoj sjeni vrba.

Sunce, ljudi, koji rade, traže od tebe plaću, penju se nedjeljom na planinske visove, da ti budu čim bliže, i uzlaze na ravne krovove, koji poput bijelih paluba blistaju iz mračnog mora kuća.

Sunce, pod tobom spavaju otoci puni cvijeća, staza, stuba, stupova i stolova, kližu brodovi načičkani ljudima, jure motorni kotači, njišu se teretnjaci, a zeleni i smeđi vagoni lutaju kroz beskrajna, žuta žitna polja, kao da su u njima zabludjeli, omamljeni od tebe, sjajno, podnevno sunce!

Sunce, suzo, koju nebo plače od sreće, što postoji!

MISLI NAKON BURNA DANA

Odmorite se, moje misli, nakon burna dana, da možete mirno i spokojno gledati rađanje zvijezda,

Trgale ste se cio dan poput konopâ na olujnoj lađi, lomile se poput kamenčića pod valjkom, kidale se poput nježnih, vlažnih stabljika cvijeća na jakom vjetru i drhtale, drhtale bespomoćno i bolno.

Odmorite se, moje misli, i povucite se u tihi polumrak šume, gdje sada srne liježu na suho lišće, a u njihovim vlažnim zjenama blijede posljednji srebrnkastoružičasti odsjevi dana. A hrastovi šume mirno, jer znadu, da suton kuca u svim stvarima spokojno poput starinskog sata, da će se večernjača dignuti nad kraj i svijetliti smireno nad krovovima, i da će cvijeće u baštama čvrsto usnuti omamljeno svojim mirisom.

Odmorite se moje misli i povucite se u tihi polumrak sobe, gdje sada posljednje svijetlo dana blijedi na fotografijama na stolu, na pozlaćenim okvirima, naborima zastora i leđima knjiga. A pred otvorenim prozorima lepršaju golubovi, dolijeću na žlijeb, guču još malo, a onda usnu mekano i mirno poput oblih, vunastih oblačića na dnu večernjeg neba.

Odmorite se, moje misli, i povucite se u tihi polumrak svijesti, gdje sada posljednje radosti dana blijede ko plahi odsjevi večernjeg svijetla na ribnjacima. A saneni pljusak vesala uspava ljubavnike u čamcima, i oni sanjaju, da oko čamaca iz vode izlaze zvijezde i da oni veslaju svečano ribnjacima, kao da mirno plove zvjezdanim nebom.

Odmorite se, moje misli, nakon burna dana, legnite na svoje krilo i gledajte široko rastvorenim očima u noć.

U noć koja dolazi sa svijetlima, snovima, sumnjama i sjetama.

A na čelu joj blista mjesec blijedo poput smaragda.

POPODNEVNI SATI

Mirno tuku spokojni popodnevni sati, sobe spavaju u sitom miru, a vani na bakarnozelenim kupolama tornjeva dršće novembarsko sunce.

Po koja rijetka muha zazvrnda bolesno u zastoru, a onda pane na pod i tamo ostane nepomično ležati.

U vrtovima još gdjegdje žuto lišće, trava sve više blijedi, a sunce polagano odlazi s mokrih staza.

Vrtovi će skoro utonuti u polumrak, puni vlage i tišine, i samo na najvišim vršikama stabala ostat će sunce malo dulje, a onda nestati plaho poput uzdaha.

Posljednje krizanteme nagnule se tužno k zemlji.

Lagana, skoro nevidljiva magla polegla je po praznim lijehama.

Skoro će sunce visjeti u golom šiblju, drhtati blijedo, čas slabije, čas jače, i polagano se gasiti.

Kao žuta, nadgrobna laterna, u kojoj je ponestalo ulja.

A sobama će prolebdjeti prvi mrtvaci.

Posve blizu naše glave, nagnute nad stolom.

VRATA SNOVA

O, visoka, modra vrata snova!

Što glasnije na njih kucate, to teže će se otvoriti.

Treba pokucati posve tiho, malo počekati i skromno sagnuti glavu.

I onda će se ona stati da otvaraju polagano i bezglasno.

I vi ćete ući zaslijepljeni raskošnim, sjajnim svijetlima, toplim bojama i odsjevima s voda i oblaka.

A za vama će se opet zatvoriti visoka, modra vrata.

I odijeliti vas od svijeta brojaka, strojeva i kazala.

I u tišini zalepršat će vaša duša velikim, bijelim krilima.

I sretno šuštajući nestati među raskošnim, sjajnim svijetlima, toplim bojama i odsjevima s voda i oblaka.

Nestati i kliktati od sreće!

GLASOVI U NAMA

I uvijek ti burni i budni glasovi u nama, koji nas zaklinju, kore, opominju.

Uvijek taj žamor duše, nemir misli, žubor osjećaja.

Ti dozivi, uzdasi, uzvici čuđenja.

Jer je pred nama ogromni svijet, podijeljen na dobre i zle, na razumne i glupe, na pokretne i lijene.

Ogromni svijet pun protivurječja.

Koji se giba prema zvijezdama.

Ali polagano, strašno polagano.

I skoro nevidljivo.

Ko micanje kazaljke na satu.

Ali ipak se miče.

MOJA BOGATSTVA

Mnogo sam boja raspoklanjao, mnogo svijetala postavio u mraku i mnogo zvukova izvabio glazbalu duše.

Mnoge sam valove zaljuljao i poslao ljudima.

Stavio sam ruku na srce biljaka i osjetio, kako ono kuca.

Spokojno i mirno.

Sabrano i mudro.

I približio sam svoje srce posve biljkama, i sada i ono zajedno s njihovim srcima kuca zadovoljno i sneno.

I stvara bogatstva, koja dijelim ljudima.

Dijelim obječuke i smiješim se.

A ruke mi postaju sve srebrenije, kao da iz njih izlazi mjesečina.

I tiho, posve tiho teče u svijet.

PROJURI VLAK

Spava na nebu bijeli, okrugli oblak i sunca se mirno.

Zrak je nepomičan, vjetra nema, i zavjese na prozorima vise ukočeno i tvrdo.

Trava strši mirno u visinu, željezničke rampa je na po podignuta, a čuvar pred kućicom sagnuo je glavu i dremucka na stolici.

Mirni čas bez pokreta, buke i micanja.

Bijeli, okrugli oblak na nebu sunca se dalje mirno i leži u dubokom snu.

Ali nenadano se zrak uzbiba, začuje se daleki štropot, ptice stanu nemirno letjeti zrakom i kao da je vjetar prošao mirnim krajem.

Štropot postaje jači, raste, raste, štropot postaje zaglušan, na zaokretu pruge pojavi se vlak, čuvar skoči sa stolice, štropot postaje strašan, s groznim lomotom projuri vlak i nestane u daljini.

Gusti oblak dima ostane za njim na pruzi i vuče se lijeno u susjedne trave, koje se još nemirno, ali sve slabije njišu.

I opet postane sve mirno, zavjese na prozorima vise ukočeno i tvrdo, trava opet nepomično strši u visinu, čuvar pred kućicom dremucka opet na stolici, a glava mu sve dublje pada na modru bluzu.

A na nebu spava dalje bijeli, okrugli oblak i sunca se mirno.

I odnikud ni najslabijeg vjetra.

Crveni mak stoji ukočeno na rubu puta, ko da su mu latice od finog papira i nabodene na žicu.

Kroz otvoreni prozor gleda bijeli, kuhinjski ormar.

Zrak je strašno miran.

Čuvar na svojoj stolici već čvrsto spava.

CRNO SUNCE NOĆI

O, noći, ti me čvrsto držiš u svojim pandžama, i ja čekam preplašeno poput djeteta, kuda ćeš me baciti.

Poput malog, nemoćnog djeteta držiš me u svojoj pandži nad ponorima, moje srce preplašeno bije, a oči te ukočeno gledaju.

O, ogromna, strašna, tajnovita noći!

Visiš i prijetiš nad gradovima, gdje svjetiljke nad ulicama spavaju, na uglovima stoje osamljenici i gledaju u mrak, udarci ure drščću nad visokim, tamnim kućama, a onda se nečujno rasplinu u uskim dvorištima, mračnim vežama i praznim, dugim školskim sobama.

O, noći, valjaš se i prijetiš nad tihim poljima, baštama, koje spavaju pod mekim pokrivačima svojih mirisa, mostovima, mitnicama, miljokazima, kućicama s mrtvim, ugaslim prozorima, zdencima punim zvijezda i alejama, koje svečano koračaju u daljinu.

Noći, bojim se tvoje velike tišine, u kojoj čujem disanje smrti, hropac stvari osuđenih na propast i melankoličnu tužaljku prolaznosti.

Noći, ti zatvaraš knjigu u rukama umornih čitača, prozore, ormare, vrata, pipce plina; pokrivaš pisaće strojeve, umorne ljude, cvijeće da se ne smrzne; uljuljavaš u san djecu, pijance i zaplakane žene.

Noći, strašna si i dobra, mudra i luda, mrtva i živa.

U naručaju s bezbroj svjetiljaka raznih oblika i boja kročiš kroz tihe prostore, ozbiljna, mrka i stroga u svojoj šutnji.

Kroz tebe se kolutaju magle, šušte kiše, plešu sretno snježne pahulje, ili se voza mjesec u srebrnim karucama, na kojima su blijedozelene laterne.

Noći, ulazim u tebe kao u ogroman hram, u kome su pogašena sva svijetla, moji koraci muklo ječe i gube se u crnom zastoru, a moje srce lupa u golemom prostoru plaho, ko srce dječaka, koji je došao k ispovijedi.

Noć sve zna, sve vidi i poput ogromnog uha sluša sve šumove, pospane razgovore i zvukove.

Ona stoji nad svim ljudima i stvarima visoka, mrka, neumoljiva.

Iz nabora njene tamne haljine lepršaju plahi šišmiši, iz širokih rukava izlijeću tiho baršunasta paunčeta, a na njezinu ramenu sjedi sova, otvara pospane oči i gleda nas dugo i ukočeno.

O, noći, sjećam te se još iz ranog djetinjstva. Bila si strašna, možda još strašnija nego sada, i ja sam sa strahom gledao, kako se iz tebe dižu demoni s krvavim licima, krezube vještice s izbijenim okom, mrtva djeca s prerezanim vratom i bezbroj stravičnih ptica grabilica, koje su glasno krištajući preletale nad mojom glavom.

Strašna si bila, noći mog djetinjstva. Crna poput smole, tiha poput groba, ispunila si gusto sav prostor izmedu neba i zemlje, i ja sam malen i nemoćan gledao kroz prozor u tvoju crninu, i sa zebnjom slušao kako nad kućama visoko u mraku vrište vještice, grohoću demoni i zaglušno krijeste grabilice.

No i ti, današnja moja noći, nisi manje strašna; ljudi se gube u tvojoj tami, koja već guta posljednje svijetle prozore, puna si vriskova nesretnika, kletava nezadovoljnika, mrmljanja gladnih, a iz tebe se dižu ogromne, crne, mrtvačke ptice, koje svojim štropotom ispunjavaju zrak, a trupovi im se iz mraka hladno lašte poput lijesova.

Štropoću u zraku mrtvačke ptice, u njima čovjek ravna ubojnim oružjem, a duboko pod njima u tami zamre sav život i sve čeka ukočeno, nijemo na smrt.

Noći današnjice.

Kad zašume tvoja crna krila, nastane na zemlji preplašen muk, uvale uzdahnu, pećine prostenju, valovi se bacaju nemirno, a drveće dršće bez sna u aleji.

Šume tvoja crna krila, zvijezde se ruše, svjetiljke bulje, slijepe i ugašene, cvijeće vene na prozorima i u baštama, kroz kotačić ure vuče se paučina, na pustim

cestama leži beskrajna samoća, a tišina u sobama nesnosna je i duga.

Udari ure na velikim, praznim trgovima. Šuštanje uvelog lišća u baštama. Nizine propale u mrak i šutnju.

Noći, vodi me krivudavim stazama, trulim stepenicama, mostovima, na kojima nedostaju daske, hodnicima, na kojima su razbijeni prozori, prugama, kojima će svaki čas dojuriti vlak.

Baci pred mene svoje crne sagove, da tih i od nikoga opažen prijedem preko trnja, staklovine i smeća, koje je život istovario pred mojim vratima.

Život, koji je preda mnom stao, ukočio se i čeka.

A nad njim se tmurno lašti crno sunce, pod kojim ništa ne raste, već sve vene, rastvara se, raspada i ugine.

Crno sunce noći.

Obrubljeno krvlju.

Visi nad nama i mračno se lašti.

U nas ulazi ludilo i svladavamo se, da ne kriknemo.

A s crnog sunca kaplje krv.

I curi niz naša čela, nosove, uši.

A svitanje je još daleko.

I njegov srebrni jedrenjak spava još u najtišem zatonu neba.

OSAMLJEN ŠETAČ

Sjenice prije spavanja nemirno cvrkuću. Posljednji se šetači vraćaju u grad. Pod tihim stablima je već polegao mrak.

Hodam stazama, dižem se, spuštam, lišće tužno šušti pod koracima, a blijede pjege svijetla nestaju polako s neba.

Hodam stazama, dižem se, spuštam i opet dižem, a pred moje korake tiho se ruši tama.

Ulazim u nju mrk i miran.

Ko osuđenik u mračni hodnik tamnice.

Sa slabom nadom.

Možda će mjesec kroz rešetke spustiti svoju krasnu, bijelu ruku.

I od njenog sjajnog odsjeva živjet ću cijelu noć.

Iz neobjelodanjene knjige

IVO KOZARČANIN

DVIJE PJESME

JUTARNJA PJESMA PTICA

Zaboravi oblake i breze, krugove
na jesenjoj vodi. Blaga utjeha dana
miluje tvoje oči nakon tjeskobne noći.
Sva su pisma izgubljena, sve ruže
kriju miris i boju. Rosa na lišću
blista sjajem davnih listopada.
Žene raduje vjetar. Za tobom ne će
zaplakati nitko. Već gasne zlatni
odraz ljeta u slatkoj zrelini voća.
Stvari su dublje i providnije, riječi
pune zanosa i žara. Sunce na izvoru.
Šume krošnje i pozdravljaju zoru.

PROSINAC

Još djeca oplakuju u noći crvene leptire
na obalama hladnih voda bez mirisa.
Zamire jauk u gluhoj magli. Na gorku
dušu liježe talog pokojne ljubavi.
Samujem zaplakan, otrovan, predziman.
Lišće i žene, zaboravljene drevne knjige.
U perju ptica jesen, snježne boje.
Zašto zebete tako, drage ruke moje?

IVO KOZARČANIN

OTROV VREMENA I USPOMENA

Fragmenti uspomena, koje su tako često gorke, naše vrijeme, njegovi tragični paradoksi i suprotnosti, to su sadržajni elementi lirike *Ilije Jakovljevića*, objavljene pred nekoliko dana u zbirci »Otrov uspomena«. Vrijeme se nadvilo nad nju crnom sjenom: izgubljen, sam čovjek vrišti negdje u noći nad bestijalnom logikom časa i društva; ljudi nestaju u magli i strepe pred apokaliptičnim vizijama budućnosti, koja dolazi sa šumom bombardera i sramotnom bunom zavezanih zvona; prolaze sive subote alkohola i nemile plaćene erotike, već pada prvi snijeg na prosjake i ptice, već su noći neuporedivo dulje od dana, koji se rano gasi. Uspomene su se sljubile sa sjenama vremena ublaživši ga svojom tihom elegičnošću i rezignacijom. Tako je ta lirika dobila sasvim osobit karakter: ona je suvremena, revolucionarna i žučna, ne odričući se pamfleta ni psovke, da odmah nakon toga tiho zabugari i zasuzi za nekim dragim pokojnikom, za kojom mrtvom iluzijom i nadom, što se rasplinula tokom vremena. Te se dvije osnovne intonacije prepleću i nadopunjuju. Tuge gotovo i nema bez protesta, a protesta bez tihog prizvuka rezignacije i desperacije, u koju goni suvremena čovjeka naša stvarnost i položaj pojedinca u tragičnom kaosu današnjice. Čovjek je dvojak, a nije dvoličan; dvojakost je produktivna i stvaralačka, jer odrazuje čovjeka čitava, pod kožom krvavog, nezadovoljnog i buntovnog. U umjetnosti se čovjek svakako najdublje izražava i iživljava, skida sa sebe riblje ljuske, odjeću, masku, naklone i riječi, kojima se morao ograditi i zaštititi od lakomog čovjeka brata, vuka i krvnika; kod lirike, koja je pretežno intimnog i ispovjednog karaktera, to je oslobođenje još punije i definitivnije. Zato je svaka iskrena i dobra lirika u isto doba i dokumenat vremena, refleks duhovnih stremljenja jedne generacije, obračun sa sobom i društvom, koje nastoji podjarmiti pojedinca i upregnuti ga u svoja kola t. zv. progresa. Dok na pr. roman daje velike, plastične slike epohe ili kraja, lirika obnažuje, razara i iznosi ono najintimnije, zatvoreno sa sedam pečata, bitno ljudsko, što je često značajnije i odlučnije nego ono vidljivo, opće, golemo, svima pristupačno i zato obično lažno. Esencijalnost je lirike ujedno i njezina najveća odlika, jer odbacujući sve slučajno, spoljašnje, tako često nametnuto i izvještačeno, ona sadrži u sebi samo ono nenadoknadivo, elementarno, nezamjenljivo, dakle najdragocjenije. Time dakako ni u kom slučaju ne mislim osporiti vrijednost kojoj drugoj književnoj ili umjetničkoj vrsti.

Dvije sadržajne i stvaralačke komponente u lirskom stvaranju Ilije Jakovljevića nije teško razlučiti jednu od druge. Zbirka »Otrov uspomena«, iako je u njoj naročito naglašena baš ona prva komponenta, *retrospektivna i uspomenska* (ako je ta riječ kadra da potpuno okarakterizira pojam), ima *dva* lica, *dva lika*, što je možda točnije i određenije. Vrlo je lako odijeliti ono, što je nastalo kao posljedica gorkog, otrovnog taloga uspomena, od pjesama, koje protestiraju protiv našeg vremena i njegova nečovječnog ludila, bez obzira na to, što su mnoge pjesme u ovoj zbirci više ili manje nastale već ranije, pa ih je autor sada preradio i dotjerao, eventualno i prepjevao. Ta razlika nije u ugođaju, jer cijelu zbirku (osim nekoliko vedrih lirskih filigrana, koji također nisu sasvim bez tuge, samo ona nije naglašena) provijava isti osnovni, sumračni i jetki ton, nego u objektu, u pojmu, na koji reagira pisac. Zacijelo su posve drugi uzroci izazvali protest u pjesmi »Lutanje«, koja odaje borbu s Bogom i zlom u čovjeku (pjesma starijeg datuma, u kojoj prema tome dominira *otrov uspomena):*

Noć je. I svijetla su ugasla.
Zvijezde se nadaju zori.
Duša je tužna i krvava.
S Tobom se, Gospode, bori.

Ulica. Netko je vrisnuo.
U mrak je pružio ruku.
Noći je šutljivoj odao
lutanje svoje i muku.

kao što su isto tako posve drugi uzroci uvjetovali postanak snažne, aktuelne, pacifističke i ljudski tople pjesme »Oslijepi, dragi«, u kojoj Jakovljević ne govori samo u svoje ime, nego pledira za cijelo čovječanstvo (dakle, u kojoj je otrov uspomena zamijenio i nadrastao otrov *vremena*, težeg od uspomena):

Oslijepi, dragi, i ne slušaj, mili,
u stupu smrti tone Piccadilly.
Ljulja se London ko na vjetru barka,
tužno je noćas usred Hydeparka.
I plače bijeda u jadnom Lambetu
i vapi Totam proleterskom svijetu:
Što skrivih ja i moje kuće male,
i zar je Woolvich kriv, što ima arsenale?

Što je uvjetovalo taj odnos prema životu i poeziji, koja odražava život i njegove najpunije manifestacije? Nesumnjivo dosadanji Jakovljevićev publicistički rad, opsežan i vrlo značajan za hrvatski javni politički i kulturni život. Vrijeme je, kad se neuporedivo glasnije čuje rika topova i jauk ranjenika, nego tiha muzika soneta i intimna bol uspomena. Jakovljevićev je književni razvoj i njegovo mjesto u suvremenoj hrvatskoj književnosti i publicistici svakako kauzalno vezano (u najboljem smislu riječi) s događajima, koji se zbivaju oko nas. Zbog toga je tako lako rastaviti u njegovoj poeziji i formalno novije od starijih pjesama, jer dok ove druge teže prema zatvorenijoj književnoj formi i analiziraju delikatnije, skrovitije emocije i vizije, što je i shvatljivo s obzirom na vrijeme postanka (pred deset i više godina), novije su potpuno suvremene, revolucionarne, direktne, često opore i drastične, no zato uvijek jednako uvjerljive. Mislim, da ne ću pretjerati, ako ustvrdim, da su te pjesme i dalje — unatoč svome kritičkom i objektivnom stajalištu prema ljudima i zbivanjima oko nas — ostale pretežno

subjektivne, i da su prema tome logičan nastavak ranijih Jakovljevićevih čisto subjektivnih, intimnih pjesama. Ali to dakako ide samo u korist njihovoj umjetničkoj vrijednosti.

Zbirka »Otrov uspomena« ima šest ciklusa (Sjene naših dana, Iza zavjese, Naša zemlja, Intima, Otrov uspomena i Lirska proza) s izvrsnom uvodnom pjesmom »Navuci šešir na čelo« i epilogom. Ti su ciklusi određeni prema karakteru pojedinih pjesama, koje dominiraju u njima, kao i prema vremenu postanka. Oni upotpunjuju konačnu redakciju knjige postavljajući pojedine pjesme na svoje mjesto, kao što isto tako određuju među njima i sadržajnu distinkciju. Prvi ciklus, »Sjene naših dana«, sadrži osam pjesama, od kojih je veći dio izašao najprije u »Savremeniku« (»Jesi li znao?«, »Mati«, »Oslijepi, dragi« i dr.); to su pjesme bolnog i jetkog protesta, otrovane vremenom, koje reagiraju na suvremene konkretne događaje (»Mati«, »Oslijepi, dragi«, »Subota«, »U samici«), ili evociraju opći autorov odnos prema društvu, religiji, sebi i životnoj svrsi (»Jesi li znao?«). Drugi ciklus, »Iza zavjese«, također s osam pjesama, djelimično poznatih čitaocima »Savremenika« (»Povratak duše« i »Jesenski grobovi«), već je zatvoreniji i intimniji, pa svojom ideološkom i ljudskom problematikom, koja je često satirički obojena (»Zaklon«, »Lutanje«), tvori prelaz prema trećem ciklusu, »Naša zemlja«, koji u sedam toplih i relativno manje poznatih pjesama određuje Jakovljevićev odnos prema domovini i svome narodu. Zajednička je u ta tri prva ciklusa uzbuna i nemir hrvatskog čovjeka, koji zna, na kojem kontinentu i u kakvim političkim i kulturnim prilikama živi, koji osjeća svu apokaliptičnu težinu i ozbiljnost vremena, nemoć, ali i neslomivu ljudsku hrabrost pojedinca i malog naroda na raskršću religija, kultura i političkih aspiracija velikih susjednih nacija. Najbolje su i najjače pjesme iz tih ciklusa već dobro poznate, pa ih ovdje ne treba citirati, kao što je isto tako gorka i protestna pjesma »Sin domovine« (Uz odar dra Ante Trumbića) poznata — osim nekih poznijih preinaka — iz broja »Hrvatskog Dnevnika«, posvećenog Trumbiću, povodom smrti toga velikog hrvatskog političara i borca. Interesantna je pjesma »Hercegovina«, ispjevana rodnom kraju, u kojoj se Jakovljević vraća domu i omiljenim lirskim motivima svojega prvog književnog druga, A. B. Šimića. Tu se uz tople stihove ljubavi prema zavičajnom kršu oglašuje tiha nota životnog razočaranja, nešto sjetno i blago, što ima u sebi prizvuk lirike A. G. Matoša ili Domjanića, iako se odnosi na drugi kraj i izneseno je u drugoj tehnici, oprečnoj tipično kajkavskoj melodici autora »Umornih priča« ili sentimentalnoj Domjanićevoj patriotskoj poeziji:

Kad sve nas prezre i ostavi:
i smrt i život i nada,
i sunce kada se ugasi,
dok sumrak na dušu pada —

poći ću na put posljednji
kroz šibe, zmije i drače,
u dragi ću sklonit se zavičaj,
zagrlit vjerne orače.

I drugdje cvjetaju proljeća
i zemlja miriše svuda,
no tako opojno nijedna
ko dobra domaća gruda.

Artistički je svakako najuspjeliji suptilni, muzikalni lirski akvarel »Predvečerje«, jedna od najboljih Jakovljevićevih pjesama uopće i jedna od najboljih pjesama ove vrste u hrvatskoj lirici.

Četvrti i peti ciklus, »Intima« i »Otrov uspomena«, prvi sa četiri (»Pjesma o mome ocu«, »Epitafij«, »Mome sinu« i »Zapis u spomenar«), a drugi s pet pjesama (»Putovanje«, »Otrov uspomena«, »Tratinčica«, »U mrtvačnici« i »Sinoć me srce zaboljelo«), sroduje međusobno pretežno skroviti, zatvoreni karakter, tonovi osobne boli, žalba za mladošću i gorčina brzo prohujalih hladnih godina, koje ostavljaju čovjeka nezadovoljnog i otrovanog. Po ciklusu »Otrov uspomena« i po istoimenoj autobiografskoj pjesmi u njemu nazvana je čitava zbirka, iako ta nesumnjivo snažna i duboka pjesma, u kojoj se autor ispovijeda pred sobom i pred budućnošću, nije najbolja pjesma u zbirci, pa ni u svom ciklusu (»Sinoć me srce zaboljelo«, »U mrtvačnici«). Njezino je značenje u tome, što obuhvaća osnovni ton većeg dijela cijele knjige, što u sebi spaja raznježenost i gorčinu sjećanja s reakcijom na glupost i nepravdu vremena, pa je svakako zbog toga njezin natpis došao na čelo zbirke. S njom je tijesno vezana pjesma »Mome sinu«, u kojoj Jakovljević kroz sinova maštanja i zanose zapravo slika sebe, ili još više ljubavni sonet »Zapis u spomenar«:

Ko rakiju smo gorku ljubav pili,
oči su naše pune strašne tame.
O, nitko ne zna ponor naše drame,
tajnu smo svoju na dnu srca skrili.

Dolaze vode i jesen bugari,
proletje mladost ko ptica bez glasa.
Sada se traži tiha luka spasa.
Još malo, draga, i bit ćemo stari!

Ujedno se »Otrovom uspomena« i »Zapisom u spomenar« zatvara krug doživljaja i impresija, koje bacaju svoj odraz na sve pjesme u knjizi.

Šesti ciklus, »Lirska proza«, sadrži jedan dulji (»Sjećanje na ubijenu ljubav«) i dva kraća (»Kuće u noći« i »Probuđenje«) lirska priloga u prozi, u stilu ostalih radova u zbirci, ali bez muzikalnosti i ritmičke izbrušenosti pjesama, što je i shvatljivo s obzirom na drugi izražajni oblik. Bizarne »Kuće u noći« imaju u sebi nečega orijentalnog, naročito intoniranog i produhovljenog, dok fragment »Sjećanje na ubijenu ljubav« slika vječni sukob između muškarca i žene u formi lirskog dijaloga. Probuđenje« je logičan nastavak pjesama:

Njiše se lozova grana i podrhtavaju zračne struje. Zagušuje miris šeboja, a muzika ptica izvodi pjesmu, koja se ljulja na lozovim granama. Otvaraju se vrata jesenskih dvorova, u kojima se slegoše bure uspomena.
Podimo, da ih pozdravimo!
Podimo, da se njima pričestimo!

Na posebnu mjestu stoje uvodna i zaključna pjesma knjige »Otrov uspomena«, nesamo grafički. Budući da je pjesma »Navuci šešir na čelo« objavljena prvi put u »Savremeniku«, suvišno je, da je ovdje citiram. To je najbolja lirika Ilije Jakovljevića, ispovijest i obračun osamljenog čovjeka, bijeg u desperaciju, jetka satira na naše doba i njegov prostitutski moral, pokušaj otvaranja prozora u utrobi opće noći naše epohe, krik na samotnoj stazi, koja nema izlaza. Očaj u njoj nije strah od borbe i izbjegavanje odgovornosti, nego jedini način protesta suvremenog čovjeka u našim okvirima, rezultat razočaranja i osjećaja gnušanja nad događajima i činjenicama oko nas. Na tu se pjesmu direktno nastavlja zaključna pjesma, dosada još neobjavljena, koja daje pljusku društvu i ujedno potpuno razotkriva autorovu rezignaciju, bitnu sastojinu gotovo svake Jakovljevićeve pjesme i stiha:

Vjetrovi cvile.
Pred kućom plaču matere i žene.
Konac je ljeta i staroga svijeta.
Koga se tiču tude uspomene.

Te su dvije pjesme ujedno najpunije naglasile osnovnu koncepciju knjige: kako je čovjek u životu ipak uvijek sam. Dok »na bunu zovu zavezana zvona«, čovjek sam navlači šešir na čelo i negdje u prokislu mraku urla kao pračovjek i lomi se u grču nemoći i gnjeva. Ilustrator knjige, *Ivo Režek*, vrlo je iskreno doživio baš taj sastavni element Jakovljevićeve poezije, pa je prema njemu izradio naslovnu stranu.

S artističke se strane treba također osvrnuti na zbirku »Otrov uspomena«. Gotovo je svaka pjesma u knjizi ritmički dotjerana i izbrušena do krajnjih mogućnosti, dok su pojedine pjesme (»Navuci šešir na čelo«, »Zapis u spomenar«, »Sinoć me srce zaboljelo«) upravo virtuozne. »Sinoć me srce zaboljelo« djeluje kao čista melodija. Relativno velika različnost motiva i dojmova, koja tako često dovodi do heterogenosti i neskladа, ne smeta Jakovljeviću, da cijelu zbirku zaokruži i poveže u poetsku cjelinu. Ne treba isticati, od kolikog je to značenja za umjetnički profil pjesnika.

Dosadanji je Jakovljevićev književni rad u organskoj vezi s njegovom najnovijom knjigom. Njegove zbirke novela, »Hercegovke« i »Zavičaj«, kao i roman »Na raskrsnici«, predstavljaju umjetnički uvod u današnje Jakovljevićevo književno stvaranje. To podjednako vrijedi za prvu Jakovljevićevu knjigu, »Studije i feljtoni«, koja je izašla 1919. g. i u kojoj se nalaze rasprave o Narcisu Jenku, Matasoviću, Horvatu Kišu, Milici Jankovićevoj, Prohaski, Bartuloviću i dr. Već je u tom djelu autor »Otrova uspomena« odredio svoje književno stajalište i svoj intimni odnos prema književnosti. Nizom svojih uvodnika u »Hrvatskom Dnevniku« (zacijelo preko tisuću), pamfletima, prikazima, kritikama, političkima i kulturnima esejima, koji su izašli u »Savremeniku« i »Hrvatskom Dnevniku«, dr. I. Jakovljević je ušao u centar hrvatskog javnog i političkog života. Kad se jednoga dana bude vršila vrlo potrebna i neizbježna revizija naših književnih vrednota, doći će Jakovljevićeva lirika na ono mjesto, koje joj pripada i po njezinoj umjetničkoj i po općečovječanskoj vrijednosti.

VLADIMIR POPOVIĆ

RAZJARENA JAVA

I.

Glava mi je teška, mamurna mi tuga,
Tugo, moćno živa ko zaklana buna,
Tugo, što mi vrištiš iz sasjekla džbuna,
Iz leša seljaka, iz smrskana pluga.

Tugo, što mi strujiš iz spokojstva luga,
Kad kosu rasplete ljepotica luna,
Kad darmar čekićâ utihne svih žuna
Za pijanstvo zvijezda, za slavuje juga.

O bjelino zvijezda, oči moje tame,
Mraznim dahom srebra noć rashladi za me,
Za plamene misli, oganj moga bića

Jer divljaštva dana, jer čvoruge rana,
Jer umorstva žena, jer stada poklana
Ja udahnuh jezom svih krvoprolića.

II.

Znam bol izgnanika i skitnju bez cilja,
Otrov očajanja, grč loma bez nada,
U stravi meteža i u pandži glada
Zemlju bez srca, nebo bez okrilja.

Znam prepast majki s potresima žilja
Vrh djece poklane, znam vir kužna jada,
Mraz okrutan ljudi, gorku omču grada,
Znam za smrti glasne, plač ranjena bilja.

Znam srcem, što breca u koroti tuge
I što bune sanja i što čezne duge,
Bogate nevjeste s mirazima boja:

Da lice obasjam, dva zelena lista,
Da se kucnem suncem, čašom zlata čista,
Da te grlim, pjesmo, gorda ljubo moja!

RIKARD NIKOLIĆ

URAZUMJENJE JOKE ZLOKERE

I.

Timareći pred stajom gospodarevog mršavog vranca Joko se umorio. Podnese češagiju pod desno zdravo oko, dok mu je lijevo, zdravo oko, izbuljeno, mrtvo kao u kuhana raka i podcrtano dubokim plavim podočnjakom, zurilo prazno. Pa plunuvši na prorijeđene četine češagije, odbaci je i procijedi kroz krnjave zube neku psovku. Zatim progunđa: šaku zobi, majku mu... za cijeli dan. Evo mu kosti već probijaju olinjalu kožu. — Protare zdravo oko pocrvenjelo od dugog zurenja pod bijelom sunčanom žarom i okrenu glavu prema tamnoj nutrini staje. Oblaci muha su se rojili na hrpi đubreta. Njihovo zujanje, kao dosadna pratnja teškoj omari, zaoštravalo je u njemu osjećaj umora i gađenja na sve, i na sebe. Zu... zu... zu... zučite samo. Vi i nemate drugog posla. Vama je dobro i na đubretu — brundao je. Koniče, koje je alčkavo mahalo repom, da otjera nesnosne muhe, koje su ga isprobole do krvi, okrenu k njemu dugoljastu koštunjavu glavu sa žutom mrljom na čelu, i pokazujući bijede desni i žute zube, njisnu, kao da razumije nezadovoljstvo svoga pazitelja. Aha, nestrpljiv si, braiko... a ja se moram strpiti jeli? Obrecnu se na životinju, ali se zatim nasmija... Kako bi se urazumila životinja kad ljudi neće da se urazume? — Podignu sa zemlje češagiju, okuša joj noktom čekinje i izvadivši iz kabla mokru krpu dade se opet na posao. Kad je svršio, uvede konja u staju, i skupivši iz uglova jasala ono malo porazbacane zobi i sijena u sredinu, priveza konja i izađe zatvorivši za sobom vrata uz škripu zarđalih šaraka.

Čekalo ga je još mnogo posla do podne. Zalijevanje povrća, kljaštrenje, pljevljenje i punjenje bačava iz velikog bunara u vrtu, a u kući čišćenje liječnikovog alata, pranje raznog posuđa i flaša, u kojima je gospodar spremao razne smjese s praškovima, raznobojnim tekućinama, koje je zatim prodavao narodu za skupe pare; a na podne odmor i ručak: zdjela crne pure s varenikom i kriška crnog kruha s glavicom luka, osim nedjelje i praznika, kad bi mu dali i komad slanine i čašu crna trpka vina, kupljena jeftino negdje u primorju. Osjećajući zavodljiv miris iz kuhinje, jela, koje je gazdarica spremala za sebe i muža, njemu bi rasle zazubice i stezala se crijeva od bolnog prohtjeva da okusi i on malo od toga, ali bi odmah ugušio tu ludu želju i progutavši u hitnji svoj obrok odlazio smiren na nov posao sve do noći, kad bi se povukao u šupu i legao na nizak krevet od starih dasaka, prostrt starim zamazanim biljcem.

II.

Da dođe u varoš, Joku je natjerala nevolja. Pošto su mu očevi neprijatelji zapalili kuću, otac ubio zločinca i pošao na robiju, majka umrla od žalosti i inokoštine, ostao je sam kao go prst. Tada je i djevojka iz imućne kuće, koja mu se bila zarekla, razvrgla zaruke i pošla za drugoga. I kad mu se od toga smrklo i navalio nožem na takmaca, ovaj mu je stukao lijevo oko, koje mu je, iskočila i umrtvilo se. Da je barem takmac pošao na robiju. E da! Sud je našao, da je postupao u nužnoj obrani. Joko se gorko smijao na to: »u nužnoj obrani«. Je li, što je on prvi navalio? A što ga je onaj za srce ujeo?... To ništa! Eh, ljudi sude, pa... ali Bog... Joko je tužno bio tad mahnuo glavom i uzdahnuo... Što vrijedi? Zlokera, eto, koga svako zlo tjera. Ali je zamrzio selo i ljude tamo i otišao, noseći sobom kao jedinu prtljagu svežanj otrcane robe, par opanaka i neiscjeljivu ranu u srcu. Nije se Bog zna čemu nadao ni od varoši. Znao je i odprije, da i tu ljudi nijesu bolji nego na selu, ali što dalje od svoga, pa kako mu bude. Zato, čim je stigao u varoš, odmah se unajmio kod tamošnjeg jedinog liječnika, iako su ga mnogi od toga odvraćali. Govorili su mu, da je liječnik tvrdica, a žena lajava i da se još za života prvoga muža spanđala s ovim, a obadva pomogla da prvi pođe Bogu na istinu prije, no što mu je bilo suđeno, kako bi se čim prije domogli njegovog stanja. Ali je Joko za sve to malo mario. Događalo se i na selu, da je žena otrovala muža, da bi mogla bolje živjeti s jarunom. Pa eto i to, što se njemu dogodilo, bilo je dosta, da ne da prednost seoskim ženama pred varoškim. I na kraju, što ga se to ticalo? Gladan o komađu sanja, a ni o čem drugom. I odluči da će za sve, što vidi, biti slijep, i za sve, što čuje, gluh, jer je to najbolje, da možeš u miru provesti svoj vijek i ne zamjeriti se nikom. Kamo sreće, da se prije toga sjetio. Ne bi sad išao ubogaljen po svijetu.

III.

Brzo se snašao. Posla je bilo dakako mnogo. Dva puta nedjelino ustao bi sasvim rano, upregao ono koštunjavo kljuse, da odveze gospodara u razna sela do bolesnika. Tad se on odmarao prepuštajući labave uzde kljusetu na hrbat, ne obaziruć se ni na gospodara ni na jednoličnu okolicu, njemu i suviše dobro poznatu, gledajući tupo konju u sapi, klateći se i odskakajuć na tamnim biljcem zastrtom izlizanom sjedalu klimavih kola, koja su tandrkala po neravnoj cesti posutoj krupnim kamenjem. A kad bi gospodar, da prikrati sebi vrijeme, prekinuo muk i za nešto ga upitao, on bi jednoličnim, bešćutnim glasom redovno odgovarao: jest, gospodaru... ne, gospodaru... ne znam, gospodaru, i slično, na veliko negodovanje liječnika, koji bi tad, s hladnim prezrivim osmijehom nešto nerazumljivo huknuo u progrušanu, razdijeljenu bradu. Kad bi stigli u selo, dok je gospodar obilazio bolesnike, on bi istresao šaku-dvije zobi iz stare zakrpane vreće, privezane za stražnji dio kola, kljusetu u zobnicu, iako mu je gospodar preporučio, da nastoji izmoliti od seljaka malo zobi i sijena. To on nije htio. Prvo, jer sa seljacima nije mario doći u dodir, drugo, jer, koliko god ih je mrzio, toliko mu ih je bilo žao. Mislio je: da nijesu tako bijedni, možda bi bili drukčiji, ali bi se odmah predomislio: tko zna... možda i ne bi. Vrag bi ih znao! — Oni bi se oko njega oku-

pili, ne bi li što doznali novo iz varoši ili čak od tamo iz velikog svijeta. Ali on je na njihova pitanja odgovarao kratko: pa i nema ništa novog... i što bi bilo... Po neko se rodi, po neko umre kao i kod vas... A radi se, bogme, kao i na selu... i više. Seljaci bi razumjeli, da ih on smatra nižim od sebe, i pomalo bi se udaljili. Nijesu ga nikad ničim ponudili, ali on ne bi od njih ni primio ništa. Što će... sirotinja! Ali za gospodara se uvijek nešto našlo, i od tih pohoda donio bi skoro uvijek kući gdjekoju svinjsku butinu, par pilića, gusku, ili plećku ovnovine... Razumije se, bez onoga, što su mu ostali dužni za pregled i lijek. Na povratku kući gospodar je skoro uvijek bio dobro raspoložen. Trljajući ruku o ruku zadovoljno se smješkao. Pa kako i ne bi? Čekao ga je dobar ručak, a i mnogi bolesnici, poredani u uskom hodniku, što je značilo nepresušni izvor zarade, dok je njega siromaška, ma ubijao se radom, čekala stalno pura i crni kruh. U druge dane drugi posao u kući i u bašći, u kojoj je, mjesto cvijeća, škrti gospodar posadio luk, krumpir i razno zelje. Kadkada, kad sluškinja nije stigla, jer ju je gospodarica nekamo poslala, pospremati sobe, taj posao je morao obavljati on, da se i ne govori o uređenju sobe za bolesnike, gdje je po rafovima i na dugačkom stolu bilo nanizano mnoštvo boca svake veličine, pune raznih lijekova, od kojih je veći dio gospodar sam pripravljao, služeći se obilato vodom i šećerom. Više puta se našao tu i kad je liječnik, privezavši musavu pregaču od debela platna, spremao lijekove, i dok je ovaj pretakao razne tekućine iz jedne boce u drugu, mućkao i dižući flašu visoko gledao kroz debele naočale prema svjetlosti, on je zurio u njega s izrazom nekog začuđenog divljenja. Liječnik se obično nije ni obazirao na njega, ali nekad, kad je bio dobre volje, bockao bi ga. Čudiš se, jeli? Vi na selu imate druge lijekove... za rane balegu i mješinu, a za »madrun« travu i koješta drugo. Zar ne? — Jest gospodaru, odgovorio bi Joko, ne prestajući zuriti u njega. Jednom ga liječnik upita: a znaš li mi ti pravo reći, što to misle seljaci, kad vele, da ih boli »madrun«? Ne znam, gospodaru. — Glup si Joko, a i oni svi, jer i ne znaju pravo, što ih boli. — Jest, gospodaru, potvrdi Joko, a liječnik se nasmije širokim osmijehom, iskrivljujuć usta i zaključi: pa i bolje je ovako... nije za svakoga znanje. Joko ne odgovori ništa, ali protare ljesom od ruke desno zdravo oko, kao da ga je nešto zasvrbilo, dok je njegovo lijevo oko buljilo u gospodara ukočeno, prazno.

IV.

Desilo bi se, da se gospodar odveze sam u pohode bolesnicima. Joko upregne konja i čeka ga pred vratima kuće. Liječnik, još brišući maramicom tek umivene ruke, prihvaća dizgine, pa sjedajući na stražnje sjedalo, smijući se onim svojim zagonetnim osmijehom, dobaci mu: pazi na kuću. I otjera dovikujući samo konju, a mašući iznad glave bičem kao od bojazni, da mu ne ošteti kožu. Joko bi tad zamišljeno gledao za njim i mučio se, da odgonetne, što znači ta preporuka iz ustiju toga čovjeka, koji je znao sve predvidjeti i sve urediti, i gdje je za svakoga bilo određeno, što mora učiniti, tako da se znalo svakoj slamci mjesto. I dugo nije mogao odgonetnuti. Ali mu se kasnije otkrilo samo. On nije volio ostati u kući, kad nije bilo gospodara, jer je tada za njega bilo dvostruko i često nepredviđenoga posla. Liječnikova žena, gospoda Klara, čim bi gospodar krenuo, sišla bi u sobu za bolesnike i davala flaše s lijekovima onima, koji su čekali u hodniku pitajući svakoga, što mu fali, pa sama savjetovala i koliko je više mogla otpremala, nastojeći da ih ostane što manje, koji će čekati na povratak muža. Tad bi za Joku nastala prava muka. Još kočija nije bila zamakla za zid kuće, kad bi odjeknuo njezin kreštavi glas, koji ga je zvao. Te Joko ovo, Joko ono, vijala ga je kao pas zeca. Bila je podosta vremenita ta ženska, tako oko četrdesetih, s gustom i oštrom kosom nešto prosjedom na sljepočicama, ali lijepo usklađena tijela i još svježa; da, poželjna. Njezino lice pravilnih crta s tek primjetljivo svinutim nosom, ravne i uske usnice i velike graoraste oči pod tankim dugačkim obrvama imalo je izraz tvrdoće i samovolje, ali je bilo i privlačivo. Te oči su obično bile mirne i hladne, ali katkad su znale bljesnuti zlobnim sjajem. To je Joko primijetio u više mahova za njezinog razgovora s mužem, i iz toga zaključio, da ona svog muža ne voli, iako ga je mazila i umiljavala mu se, tepajući mu i nastojeći da udovolji svakoj njegovoj želji. A jednom je vidio i kako su zasjale mekano i toplo, i tad kao da se čitavo lice te žene preobrazilo, kao obasjano nekom živom svjetlošću. To je bilo, kad ju je zatekao u razgovoru na samo s novodošlim sucem, plećatim snažnim mladim čovjekom, kože zagasite boje i neobično ugodne vanjštine, koji je taj put došao tobože da potraži liječnika za neki predmet u sudu, malo časaka pošto se liječnik odvezao bolesnicima. Sudac je dolazio doduše i prije i poslije, kad je liječnik bio kod kuće, ali njegovi su posjeti bili uvijek kratki; tako rekući službeni, i gospoda Klara nije nikada ni privirila u sobu, gdje su se njih dvojica razgovarali. Tada Joki bude jasno, zašto mu je gospodar, odlazeći sam na obilaženje bolesnika, davao onu preporuku. Sad mu se otkrilo, što se krilo za onim usiljenim natezanjem. To nije značilo omalovažavanje i ismjehivanje njega, ne. To je bio grč bola, trzaj žučljive sumnje, koju se nije usudivao da oda njemu. Zašto? Možda jer je sumnjao u njegovu vjernost i odanost? Ne, već jer ga je smatrao stvorenjem nerazumnim i nedostojnim takva povjerenja, a u isto doba nadao, se, da će on ipak sve razumjeti. Premišljajući, što bi uradio, kad bi mu gospodar otkrio tu svoju bolnu ranu, Joko je osjećao, kako mu topao val ljudskog saučešća uzlazi u prsima, kako mu u glavi liže plamen srdžbe. I prsti su mu se grčili u pesnici. On, on ga je mogao razumjeti... i da je gospodar htio... Ali čemu? Ne, ne vrijedi imati smilovanja za onoga, koji ne će da razumije tvoje jade. Pa tko bi znao između njega i žene, tko je bio u pravu? On na kraju za sebe nije ništa tražio. I što bi tražio bijedni, od svakoga prezreni Zlokera? Zato se napravio nevidjelim i nečulim. Ali gospodarica poslije onoga dana, kad ju je vidio u razgovoru sa sucem, kao da se promijenila prema njemu. Njezine naredbe nisu bile više oštre i hladne, njezin glas je zvučio meko, skoro ga je milovala očima, u kojima kao da je tinjala žeravica od neke prituljene vatre pod tan-

kom naslagom pepela. Boji se, da je ne odam, mislio je Joko, a osmijeh prezira mu je nabirao tek primjetljivo krajeve usnica. Počela mu je davati i obilatiji obrok, a kad liječnika nije bilo kod kuće, i ostatak od objeda i večere, pa i čašu dobra vina, jer liječnik je volio dobro jesti i piti, iako je bio tvrdica. Joko se obveselio jelu, a još više vinu. Ta odavna je čeznuo za boljom hranom, ali kad god bi se toga dotakao, osjetio bi odvratnost i ježenje, kao da se dotakao gnjecava guštera. I gutao je te zalogaje i srkao to vino kao gorki otrov. I skoro nije htio dirati ni jedno ni drugo, ali bi zatim pomislio: gospoda, koja imaju svega, daju se podmititi i ne zaziru ni malo od dobivenog po tu cijenu, pa što bi se imao stiditi on, nevoljna sirota? Ali kraj svega toga koji put bi osjetio niskost svoje ravnodušnosti i plamen stida liznuo bi pod njegovom okorjelom kožom lica, ali bi se opet snašao i oporo se nasmijavši mahnuo glavom i brundao: eh, Joko, okorjela budalo, kad ćeš se već jednom urazumiti? Gazdarica kao da je pogađala njegove misli, s njime sve to bolje, ali i sve slobodnije. Kad bi došao sudac, služkinju bi nekud poslala na kraj varoši u razne dućane po kojekakve stvari, za koje je Joko dobro znao, da ih je kuća puna, a na njega se ne bi ni obazrela, kao da i nije živo biće, božji stvor, ili bi mu tek kratko dobacila: ako ko dođe, neka pričeka, ja ću skoro doći. I otišla bi sa sucem na tavan, smijući se i čavrljajući, kao da se radi o najnedužnijoj, najprirodnijoj stvari. I on se osjećao ponižen, lišen svakog ljudskog obilježja i dolazilo mu je da pljune na sve i pođe kud bilo, makar prosio po raskršćima.

V.

Gospodar je i dalje pregledavao bolesnike, spremao lijekove i gulio do kože siromašni svijet one varošice. Joko je mislio: tegli, marvinče, tegli tuđa kola. I nije ima oviše ni iskre sažaljenja prema njemu. Osjećao je naprotiv neku utjehu na pomisao, koliko je on, imućan i uvažen liječnik, bjedniji od njega bogca i neugledna. I na pomisao, da liječnik, iako nije potpuno svijestan svoje bijede, nju naslućuje, da pati, da se previja od sumnje, Joko se naslađivao. Magarac nosi, a ne zna, što nosi. Kad bi gospodar, dok je on u sobi za bolesnike prao boce, zastajući od posla i uozbiljen stao da ga pronicljivo promatra, kao da od njega nešto očekuje, Joko bi nastavio mirno svoj posao kao da se nije ni sjetio, da ga gleda. I njegovo zdravo oko bilo je bezizrazno, ukočeno, skoro mrtvo kao i ono mrtvo. Tad bi se liječniku oteo iz grudiju težak uzdah, i odmahnuvši rukom kao da otjera nametljivu muhu, nastavljao svoj rad. Jednom, razveseljen uspjehom neobično poslovnog dana, slagajući masne i zgužvane banke i kupeći u drvenu zdjelu srebrne talire, klibeći se zlobno, dobaci mu: vidiš, ja sam doznao, što vi seljaci nazivljete »madrunom«. — Jeli, gospodaru? napravi se začuđen Joko — a što je to? — To ti je, vidiš, kad ih boli sve. Kad im je tu — liječnik pokaza na želudac — muka, kao da im se olovo sleglo i sve ih draži na povraćanje. Jeli tako? — I bit će, da je tako — odgovori ravnodušno Joko. — I tad im treba pomoći — nastavi liječnik — tako, da na neki način postanu laganiji... he... he... zacereka se resko liječnik i prodrma zdjelu sa srebrenjacima, koju je zatim skupa s bankama spremio u gvozdenu kasu. — Da, da... laganiji — potvrdi Joko i njegovo desno oko sjevnu neprijateljski.

VI.

Jedne noći, u kasnu jesen, gospodar ga probudi iz najtvrđega sna. Brže, Joko, upregni, idemo u komisiju. Onako bunovan i neodmoran, proklinjući svoju zlu sudbinu, Joko se uputi aljkavo preko volje u štalu. Prolazeći mimo liječnikove sobe, vidi, da je u njoj sudac, koji je bio u živom razgovoru s gospodarom. I zastane da osluhne. I kad ču, da je u nekom udaljenom selu teško ranjen čovjek, požuri, pokrenut osjećajem, za koji sam nije mogao objasniti, kakve je vrste. Jer radoznao nije bio. Njega već odavna nije više ništa čudilo, i bilo mu je svejedno, ma što se dogodilo među onim svijetom, koji je on napustio. Pomisli sam: eto, samo kradu, pale i ubijaju se. To je sve, što znadu. Ali je osjećao, da tim nije odgovorio na pitanje, koje mu je ležalo u dnu duše, a sada kao talog u promućkanoj čaši mošta izbilo na površinu. Zašto se sve to događa među tim narodom? — mozgao je, dok je spremao kola i upregao konja. Kad je izveo kola pred kuću, pred vratima je čekao neki mladić s kapom na glavi, s uzdignutim okovratnikom dugačkog kaputa i s omotom spisa u ruci; pisar. Joki je ipak gorjelo na ustima pitanje, tko je ranjen, ali se ne usudi pitati pisara iz nekog obzira... stida... vrazi ga znali. Idete i Vi s nama? — upita ga umjesto toga. Pisar, koji je u kratkom razmaku šetao gore-dolje pod kišicom, koja je sipila ko hladni sitan pijesak, odgovori: idem na žalost... smrznut ćemo se po ovom vremenu. Sjednite u kola i pokrijte se biljcem — reče mu ravnodušnim glasom Joko i pođe u kuću da se javi gospodaru. Malo zatim izađoše liječnik i sudac i namjeste se kako su bolje mogli; liječnik i sudac na stražnjem sjedalu, a pisar na uskom prednjem, koje se jedva držalo na dvjema savijenim gvozdenim šipkama. Joko, ogrnut svojim otrcanim haljkom, s poderanom kukuljicom, spusti nisko platneni krov, tako da se pisar morao sagnuti i ostati u pogurenom položaju, i popne se na visoko sjedalo, pa obuzet nekom zloradom obiješću ošinu pošteno konja, koji se lecnu, odupre mučno zadnjim nogama i jedva povuče preopterećena kola. Pomalo — smrmlja kroza zube liječnik, nastojeći da mirnim tonom prikrije jed, koji ga je obuzeo. Joko ne odgovori, ali prepusti po običaju na volju konju, koji je, usporivši hod, išao korakom, gacajući po lokvicama neravne staze, klimajući teško glavom i dašćući. U kočiji je bio muk, i Joko je uzalud ćulio uši, razmaknuvši kukuljicu, ne bi li što čuo. Njih dvoje skupa — mislio je, i gorko zadovoljstvo ga je obuzimalo. Meni je moj takmac utukao oko, ali s time je i sve svršeno; a ovo?... Hija! — izdere se na konja, koji ničim ne pokaza, da je čuo, jer je nastavio istim tromim korakom. Ali gospodar, kao probuđen oda sna, zijevajući, nemarnim tonom istisne: što ti je sad naspjelo? — A ništa — odgovori Joko; bojim se, zakasnit ćemo. — Ako umre, tim bolje, — povrnu liječnik. Joki se učini, da ga je neka teška ruka poklopila po potiljku. Pokunji se i umu-

knu. Ali u kolima se razvije razgovor. Liječnik se propitivao o oružju, rani, dobi ranjenoga. Iz puške, četvrtašima u leđa — čuo je Joko sučev odgovor. A zašto? — Za sitnicu, zbog neke gradine. Tako uvijek oni — čuo se sučev odgovor. I dalje su razgovarali, ali sve to tiše, i njihove su se riječi po malo gubile u rominjanju dosadne jesenje kiše. Tako uvijek oni... — motalo se Joki po glavi, i kao uljuljan nekom tužnom pjesmom, on zakunja i glava mu se klatila desno i lijevo, kao zrakom napunjeni mjehur na vodi.

Nakon trosatnog putovanja stigoše na dno sela, koje se ispelo na brijeg. Neki seljak u suroj kabanici, pokriven po glavi njezinim rukavom umjesto kukuljice, s fenjerom u ruci, dočeka ih na raskršću, otkuda je uzak nogostup vodio kroz šumu prema kućama sela. Dalje se s kolima ne može — reče seljak. — A kud ću tad s kolima? — Upita Joko. — Tamo, preko puta je kuća glavara sa šupom. Možeš ih tu zakloniti. Izvukoše se iz kola jedan za drugim, prvi pisar, koji je jedva uspravio pogrbljenu kičmu. Kiša je padala jače, i liječnik i sudac i pisar razapeše kišobrane i mučke se uputiše za seljakom, koji im je osvjetljavao uski puteljak.

Joko je neko vrijeme gledao za njima, i tad skrenu kolima u kuću, koju mu je označio seljak. Glavar ga je čekao. Kad je sklonuo kola i uveo konja u štalu, gdje je uz dva druga imao dovoljno zobi i sijena, glavar ga ponudi da sjedne i s njima nešto zagrize i popije čašu vina, ali Joko odbije. Nešto neodoljivo ga je vuklo u selo. Moram tamo — reče kratko glavaru. Glavar mu ponudi neki zarđali fenjer s komadom voštanice. Joko ga uze, ali ne pripali. On je bio navikao hodati u mraku. Kiša se cijedila iz natuštenih oblaka kao iz nekih orijaških nabujalih vimena, a Joko je žurio uskim puteljkom punim kamenja, ispod kojega su šikali mlazevi vode s nekim osebujnim klokotanjem, koje je u onoj samoći odzvanjalo kao tužna pjesma jeseni. Najedamput ugleda kao kroz neku tešku koprenu svijetlu točku. To su oni — pomisli, i nadade mu se na smijeh. Brzo ih stigne. Stupajući oprezno za vodičem, koji je držao fenjer nisko, da osvijetli put, liječnik i sudac, pokunjeni, prokisli, sporo su napredovali, pazeći na svaki korak, da ne bi zagazili u vodu, i uzdišući i stenjući pri svakom koraku. Što si ti došao? — začudi se liječnik, kad vidi Joku pred sobom. Pa, eto, da se nadem, ako što treba. — A konj i kola? — Ne bojte, u dobrim su rukama. Liječnik se umiri. Joko pripali i svoj fenjer i ponudi liječniku: oslonite se na mene, tako ćemo brže. Liječnik, udobrovoljen, reče: eh, koji put si i ti za nešta. Joko ne odgovori, ali ga povuče snažno za sobom, ne obazirući se na njegovo protivljenje i jaukanje, da je promočio noge. To isto učini i vodič sa sucem. I nakon nekoliko časaka stigoše u selo. Dođoše pred osvijetljenu kuću. Kroz otvorena vrata ograde, sazidane od teška kamenja, uđoše u dvorište, gdje su u neredu bila porasijana kola, plug, dižve i drugi seljački alat. A odatle u »vatrenu kuću«. Kraj ognjišta, na kome je gorjela velika vatra, što stojeći, što na niskim stolicama sjedajući, bilo je okupljeno muškog i ženskog svijeta. Na zemlji, s licem prema vatri, na debelom guberu, ležao je čovjek srednjih godina. Njegovo tijelo, umotano u haljak, izgledalo je pregojazno, kao da je otečeno prema mršavosti blijedožutog lica, na kojemu su jabučice vidno iskočile, a spušteni očni kapci se modrili kao galica.

Palucanje plamenih jezika s ognjišta igralo je čudno na umornim, ispijenim licima onih ljudi i žena, koja su naizmjence izgledala čas tužna, a čas zacerena, i dužilo je i skraćivalo fantastično njihove sjene na suprotnom zidu. Vladao je neki svečani mir i nije se drugo čulo osim mučnog hropljenja ranjenikova. Samo kad je liječnik naredio: odmotajte ga, odjeknu prigušen suh jecaj, kao da se odlomio iz nečijih bolnih grudi. Dva snažna čovjeka primiše za ruke i ramena ranjenoga i ispraviše ga na sjedećke. Bijednik otvori upola spuštene teške očne kapke i baci mutan odsutan pogled oko sebe, pa ih opet spusti. Kad mu skinuše haljak, koporan i krožet, ukaza se prljava košulja, išarana tamnim mrljama zgrušane krvi, a kad mu je svukoše, ispostavi se, da je cijeli gornji dio tijela bio omotan u ovčjoj koži i zato je, obučen, izgledao tako gojazan. Otud je teško udaralo. Pa da, mješina — istisnu liječnik, klibeći se prezrivo. Niko ne pisnu. Svi su prikovali pogled na ranjenika i liječnika, s nekom ukočenom upornošću, kao da očekuju čudo. Sudac začepi prstima nos i odvrati glavu u stranu, a pisar sjedne podalje na tronogo sjedalo i stade izvlačiti iz kožne torbe papir, tintu i pero. Ali Joko pristupi bliže. Njegovo zdravo oko upija se u ranjenika kao želeći da mu prodre ispod kože.

Kada ranjeniku odlijepiše kožu pripijenu za tijelo, bilo je što vidjeti. Čitava leđa bila su izrešetana puščanom sačmom i crnila se kao da su nadimljena, samo se crvenila oko bezbroj rupica iz kojih se cijedila tamna sukrvica, a kod svakog teškog ranjenikovog hropca odušivalo je na njih kao iz prignječenog mijeha. Liječnik izvuče iz stare kutije iglu i prigrijavši je na vatri stade sondirati rupicu po rupicu. Ranjenika spopade kašalj i na usta mu navali krv, koju izbaci i zastenje: ajmeha! — Možete ga obući. — Ona dva čovjeka pogledaju u liječnika upitnim pogledom kao očekujući nešto. — Operite mu leđa mlakom vodom i zavijte u čisto platno, — rèče nehajno liječnik. Okrenuv se zatim upola sucu, reče latinski: laesio pulmonum. Finis. — Zatraži vode i opere ruke. Neka žena zabrađena crnom maramom, valjda ranjenikova, donese u drvenom čanku tople vode i preko ruke odrez teška platna sivkaste boje. I previše, opraše ranjenoga pa ga položiše opet nauznak. Bijednik kao da je osjetio olakšanje, otvori oči. Tad pristupi njemu sudac i počne ga ispitivati. Ali ranjenik zinuvši s mukom jedva izusti: ubi me Stjepan. Sudac se okrenu pisaru: Zapišite. — Zapisao sam — odgovori pisar. Liječnik skine naočale i protrvši ih rubcem namjesti ih opet na nos, pode do dovratka i stade gledati van u noć pokazujući, da ga se ništa više ne tiče.

— Zašto? — pokuša sudac da sazna razlog, zbog kojeg je eto stradao još mlad život. — Ni zašto... zbog međaša... — jedva još izgovori ranjenik, i nakon male stanke uzdahnu... nema mene više.

— Praštaš li mu? — nagne se nad njim sudac. Ranjenik otvori širom oči, kojim za čas prede bolan i iskren sjaj i jedva istisnu: Pra... štam. — Pa zaklopi oči, koje kao da su dublje upale u glavu.

— Zapišite — opomenu opet sudac pisara. Zapisao sam — odgovori apatičnim glasom ovaj.

— Ne može se od njega ništa više izvući — reče sudac — samo kad bi ga se moglo zakleti.

Ranjenik otvori opet oči i pokuša izvući ruku ispod haljka. Ona dva čovjeka priskočiše, podigoše ga opet na sjedečke i pomognu mu da izvuče ruku, a on pokuša skupiti tri suha čvornasta prsta koštunjave ruke.

Križ, i svijeće, brže... — viknu sudac.

Pisar izvuče iz torbe križ i dva kusatka voštanice i zapali. Muškarci skidoše kapu, a žene sagnuše duboko glavu.

— Kunem se, da sam rekao pravu istinu — izvali brzo sudac skraćujući formulu zakletve od bojazni da ranjeniku opet ne pozli. S velikim naporom ranjenik izusti: Kunem se... i zaklopi opet oči. Njegovim licem se osu neka tamna sjena, njegovi kapci pomodriše jače. Položiše ga opet i tako ostade ukočen, ne dajući više znaka života.

Kako se na sve zaboravlja pred smrt — pomisli Joko — i zlopaćenje i nepravda i tuga. Zagleda se u lice umirućega. Bilo je spokojno i vedro kao uljuljano u zdrav san, i da nije bilo tako voštano žuto, bilo bi se reklo, da uistinu spava mirnim snom taj čovjek, kojemu je još preostajalo malo časova života. Kako lako umire čovjek na selu i kako je sve jednostavno tu. Rodi se, odraste kao stablo, na zraku, u slobodi, pređe nevolje u životu kao polje krupu i veseli se suncu i zelenilu kao ptica. Joki uskrsnuše pred oči dani djetinjstva i prve dladosti, dani bezbrige i nepomućene radosti, i misleći na svoj sadašnji život u varoši, na sve, što je vidio i što će još vidjeti, spopadne ga silno gađenje i zaželi da se nađe opet među onim svijetom, gdje su mu i zemlja i nebo bili bliži; a i ljudi... ipak... i pozavidi onomu čovjeku, koji je već došao u uži dodir sa zemljom, iz koje je nikao.

— Jeste li svršili? — upita s vrata liječnik, ne čujući više glasa.

— Jesmo — reče sudac.

— Pa tad možemo krenuti; kiša je prestala.

Iz onog skupa približi se liječniku stariji seljak i upita ga: možemo li ga pokopati? Ne — reče liječnik. Čim umre, javite sudu, pa će izaći opet komisija. Hvala Vam — reče seljak, dotičući se prstom kape i jedva se primjetljivo nakloni.

Svitalo je. Kroz niske oblake prodirala je pepeljasta svjetlost bojeći žalosno gole hrastiće i ceriće, s kojih su se cijedile kapljice kiše; i činilo se kao da ogoljela šuma plače nad nijemom tugom onog kraja i onih ljudi.

VII.

Prošla je zima, za koje se Joko dosta napatio studeni i oskudice, jer je gospodar postajao iz dana u dan sve tvrđi i pazio na svaku paru, a gospođa Klara, ne bojeći se više, da će je Joko izdati, jer ga je svojim ženskim instinktom prozrela, kratila mu je i ono, što mu je prije davala. Ali je zato trošila na sebe i za obilate ručkove, na koje je sad često dolazio sudac. Liječnik je najedamput postao ljubezan sa sucem koji je imao pristupa u njegovu kuću kao u svoju. Joko se tomu isprva čudio, ali mu stvar bude jasna, kad je primijetio, kako su učestale komisije sa sucem u najudaljenija sela i zbog najmanje ogrebotine, na nezadovoljstvo seljaka, koji su tako gubili svoje dnevnice. I po vjetru i po snijegu, on, gladan i skoro smrznut na svom klimavom sjedalu, vozio je njih dobro umotane u tople bunde do bijednih seljačkih kuća, gdje se za njih uvijek nešto našlo za okrepu, dok je on obično morao čekati kraj kola i konja, koje nije imao često gdje sklonuti.

Svanulo je i proljeće. U varoši nije donijelo velike promjene, samo što je bilo toplije i što je liječnik sve više gomilao pare i što su sudac i liječnikova žena bili sve zadovoljniji. Njima je išlo dobro. Plivali su u blagostanju i nasladi. A za njega, bijednog zlokeru, bilo je samo sve to više posla. Komisije i pohodi bolesnicima su se redali jedni za drugima i on nije imao vremena ni da se pošteno naspava. Ali se nije tužio. Volio je izaći na zrak, u božju prirodu, nego gledati u kući svu prljavštinu, koja se krila za onim blagostanjem i zadovoljstvom, i od koje mu se gnjušalo kao od gadljive životinje. Vani je bilo drukčije. I u tom, većinom kamenitom predjelu, javljala se milina proljeća. Između stijena izbijala je mlada trava, gora se zaodjenula mladim jasno-zelenim lišćem i ptice su je veselile svojim cvrkutanjem. Tu se osjećao drukčijim, kao preporođen. I kad je za mirnog sutona pred Đurđev-dan vozio liječnika kući, od pohoda bolesniku, slušajući sa sjenokosa i s proplanka zvonjavu mjedenica i klepet klepaka, u njemu se srce razigra i on se odluči. Čim je došao kući, pošto je spremio kola i odveo konja u štalu, pođe u šupu, skupi ono malo svojih prnja i sveže u onu istu maramu, u kojoj je i donio svoje siromaštvo u tu kuću. Pođe zatim u kuhinju i pojede u slast kuhani kupus s komadom slanine, koju su mu u zadnje vrijeme davali za večeru. Liječniku, koji mu je najavio da će se sutradan rano opet izvesti k nekom bolesniku, odgovori: dobro, gospodaru — i smijao se u sebi. Osjećao je u duši sladak umor i neko radoznalo veselo očekivanje sutrašnjeg dana, kad će stići u selo svojemu rođaku, kod koga se unajmio. Požuri u šupu, legne i zaspi kao dijete. Probudi se u cik zore i pođe u štalu, i na njisak kljuseta odgovori kao da govori čeljadetu: današnji dan će i za te biti veseo — pa isprazni iz jedne vreće u jasle pola zobi, što je bila određena za osam dana, i baci mu pred noge hrpu sijena. I dok je konj pohlepno žvakao zob, on ga pomiluje po koštunjavom hrptu šapćući: bog zna, tko će te timariti. Eto, odoh ja... a ti ćeš, kukavče, još tegliti gospodareva kola, dok ne lipšeš. Konj, kao da je razumio, okrenu prema njemu glavu, i žvačući mahao je njome i gledao tužno u Joku svojim toplim, skoro ljudskim očima.

Kad je čuo, da su se kućna vrata otvorila, što je bio znak, da je liječnik ustao, Joko zatvori štalu, uzme iz šupe svežanj i pođe u sobu za bolesnike, gdje je liječnik već spremao alat.

— Jesi li upregao? — upita, kad ga je čuo, i ne gledajući u njega.

— Ne, gospodaru. — Liječnik se okrenu k njemu široko razrogačenih oči i vidjevši mu svežanj u ruci, upita: Kud ćeš s tim? — Odlazim — odgovori kratko i mirno Joko, i njegovo zdravo oko gledalo je u njega tako ozbiljno i odlučno, da se liječnik zamislio i osje-

tio neki nejasni nemir u duši. Je li ti što krivo kod mene? A pošto je Joko šutio: znam... malo ti je... pa, povisit ću ti. Pomislio sam ja već na to.

— Hvala Vam. Dajte mi samo, što me ide.

— Što ti je sad naspjelo? Što ti fali?

Trpak osmijeh iskrivi za čas Jokova usta: pa, boli me.

— Što te boli? — Jokino oko bljesnu. Sve; i pokazujući želudac: neka muka tu... u meni se miješa... i nagoni me na povraćanje. — Tu zastane i prezriv osmijeh nabere mu kožu oko očiju: eto... madrun.

Liječnik ga pogleda pronicljivo, dugo, zatim sleže ramenima, sjedne, izvuče iz pretinca od stola zdjelu s novcem, izbroji mu i dade mu šapćući: kad baš hoćeš, idi.

Joko turi u džep krožeta novac, i ne pozdravivši, izađe.

Liječnik ostane neko vrijeme zamišljen, pa nasmijavši se suho, mahnu rukom i smrmlja kroza zube: ala je bedast.

NOVAK SIMIĆ

DANAS

Strašan si i krvav, moj svijete,
nad tobom ptice smrti lete.
Noć tvoju osvjetljuju rakete,
uz glazbu šrapnela i topovskih zrna
otvara se provalija crna,
i pada s neba današnjice cjelov
bomba, što raznosi krov.

Tužan si i žalostan, moj svijete,
tebe grize uništenja crv.
Vrijedne ruke, što treba da grade,
nose plamene propasti bakljade.
Svuda čovjek gine i gine
i svagdje su samo ruševine
i lije se, lije rumena krv.

Krv!
Izgradit će se novi, ljepši gradovi,
mostovi, kanali, ceste i sadovi,
Al gdje su iskupljenja
za ljudska stvorenja.

O, jadan si i gadan, moj svijete,
a tko će majci vratiti dijete,
i djeci oca tko će vratiti,
i tko će najposlije
zločin nad nezaštićenim i malim
platiti!

Zar će oni imati što od toga,
od svih slavopojki i svih zahvalnica,
i da će se dići spomenici palim
i popeti ih visoko do Boga.

Život je jedan jedini,
a smrt ima hiljadu lica.

MILAN BEGOVIĆ

»... I LELA ĆE NOSITI KAPELIN!«

Drama iz života jedne provincijalke u 4 čina

III. ČIN.

(POZORNICA: Soba, u kojoj se obično živi i boravi, u kući Jose Repca. Lijevu stranu zaprema veliki i dugi pendžer s bijelim batistenim zavjesama, kroz nj u daljini, vide se zeleni bregovi i mimo njih polja s vinogradima i oranicama. Pred pendžerom velik, okrugao stol, pokriven plišastim stolnjakom izvezen cvjetovima, na stolu drven kovčežić s eškijom i pušački pribor: pepeljare, cigaretni papirići, šibice. Oko stola nekoliko starih stolaca od pletene slame i dva starinska fotelja od crne kože, koja je pribita na rubovima bijelim čavlima. U ćošku klupa. Kredenca — stara rezbarska radnja — u kojoj su boce sa šljivovicom, višnjicom, maraskinom i t. d. zatim čaše, čašice, suđe i stolne potrepštine, jer u toj sobi i jedu Repčevi, kad nisu kod njih izvanredni gosti ili svečane gozbe. Uz desnu stranu velika sofa, kao kakva postelja, s oniskim ravnim naslonom na tri strane. Uz kredencu, u pozadini, dvokrilna bijela vrata, koja vode u dugački hodnik, koji se vidi iz gledališta, kad su vrata otvorena, i iz kog se ulazi u ostale prostorije prvog boja i koji vodi na stepenište ograđeno drvenom balustradom. Stepenice vode u trijem i u avliju, u kojoj se nalazi kuhinja, iz koje se može s velikog pendžera dozvati poslugu. U istu svrhu služi i pleten konopac s kitom, koji visi na lijevom zidu, na dohvatu onog, tko sjedi na sofi. Desno sprijeda uz sofu mala tapetna vratašca, što vode u neku vrst kupaone, iz koje se opet može doći i u spavaonu Repca i njegove žene. I soba i hodnik prestrti su ćilimima. Po zidovima dvije-tri litografije iz druge polovice prošloga vijeka: portreti bana Jelačića, bana Mažuranića i neke gospođe u dekoltiranoj toaleti onog vremena. Sva unutrašnjost te sobe pokazuje tradicionalni ukus dobre građanske dalmatinske porodice, bez akcentuiranja raskoši, bez nametljiva gospodstva.

Radnja ovog čina događa se u kolovozu 1938. oko 4 ure po podne. Kad se digne zastor, vani biesni oluja. U blizini zvone zvona. Munja s jakim udarcem groma. Žestoka krupa zviždi kroz uzduh, zvekne o stakla, kida lišće i grančice s jedne šljive, što seže vrhom krošnje do pendžera, i udara o tle jakom, muklom bukom. U sobi su: *REBAC, njegova žena LELA i sestra Domina. Sve troje bliiedi, zaprepašteni, bez riječi, gledaju u pendžer. Domina kraj kredence, uhvatila se za naslon jedne stolice i kao da moli, Rebac se podupro s jednom rukom o sto, a Lela sjedi na sofi pokrivena preko koljena dekom. Izgleda slabaška i malko izmučena. Najednom Rebac poleti k pendžeru, otvori jedno okno.)*

REBAC *(na pendžeru vikne očajno u avliju prema kuhinji):* Luce! *(jače)* Luce! *(Začuje se nerazumljiv dalek odgovor u buci nevremena) Izbaci ožeg! (Domalo se začuje zveka željezne motke na salidži u avliji. Sad Rebac zatvori pendžer, pogleda kroz staklo napolje, u što sine munja, a odmah za njom udari grom negdje u blizini.)*

LELA: Dođi. *(Vrate se na isto mjesto kraj stola).*

DOMINA *(žena pedesetih godina, al izgledom mlada, moderno počešljana, ne debela, al punačka, u jednostavnoj, tamnoj haljini, na udar groma zavapi).* Isuse i Marijo! *(I dovuče se do naslonjača.)*

REBAC *(nakon nekoliko trenutaka nepomičnog gledanja, digne ruku i pokrije dlanom Lelinu, kojom ga drži, klikne — utvrđujući nepobitnu stvarnost, koja se prostire pred njim — kao da govori sam sebi):* Sve je vrag odnio! *(Onda kratka pauza).* Do posljednje čevulje! *(Nevrijeme pomalo popušta.)*

DOMINA *(kad je čula spominjati vraga, prekrsti se):* Da je baranko Bare tu!

REBAC *(čuvši Dominin uzdah, odvrati pogled s pendžera, odmakne se od Lele i pođe prema sofi):* Ne pomaže tu više ni sveti Bare! *(Sjedne na sofu).* Drugo nevrijeme u tri dana! Danas je sve propalo. Sve!

LELA *(pride k mužu, poljubi ga u tjeme):* Ne žalosti se, mužu. Nesreća je s nama, al samo da si ti živ i zdrav! *(Pođe do stola, otvori drveni kovčežić, gdje stoji eškija, savije cigaretu, pripali je i pruži mužu).* Evo, zapuši malo.

REBAC *(zagrize cigaretu čeljustima u grču):* No, da! Pravo imaš. I onako je sve zaludu. Doduše bilo je malo previše ovih dana. U nedjelju najprije jedno nevrijeme, onda tvoja nezgoda. A danas ponovo ovaj udarac!

LUCA *(iz hodnika zadihana ude bosonoga, zdepasta seljanka, s jednim skutom pregače u tkanici, noseći u jednoj ruci drvenu zdjelu, a drugom drži bijelu patku za nogu, koja se još pomalo trza, u zadnjim izdisajima. Digne ponešto patku u vis, pokazuje je):* Premlatila je krupa. *(Onda pruži prema Leli zdjelu punu krupe):* Gledajte: svako zrno kao jaje. A, bogme, ima ga i rogatog. *(Grumljavina jenjava, krupa prestaje).*

DOMINA *(se nagne nad zdjelu):* Ubilo bi i čovjeka!

REBAC: Daj amo. *(Kad mu Lela pruži zdjelu, zgrabi šakon i sipljući mokro ledeno zrnje preko dlana kao kukuruz).* A koliko se još otkravilo.

DOMINA *(opazi, da se patka trza):* Još je živa. Nije dotučena posvema.

LELA *(pruži Luci zdjelu):* Hitro, prikolji je, dok nije crkla. *(LUCA ode. Vani se nebo osvjetljuje. Još malo se čuje grmljavina iz daljine, dok konačno ne prestane.)*

DOMINA *(se digne, pristupi pendžeru):* Eto, prolazi.

REBAC *(se digne):* A jad ostaje! *(Pride i on do pendžera, Lela sjede uza sto i savija cigarete).*

DOMINA *(stavi Repcu ruku na rame, tješeći ga):* Prebrdit ćete vi to. Vas dvoje sami.

REBAC *(prekine je, uzbudeno):* Nismo mi sami! *(pojačanim glasom):* Nismo mi sami! I druge su kuće uz našu. A i ti, šta živiš dolje u gradu, i ti si uza nju. *(Blaže):* Sve je to povezano, draga moja. Niko na svijet unije sam. Ni životinja. Ni razbojnik, jer i on treba nekoga, koji nešto ima, da ga opljačka.

DOMINA *(udalji se od prozora i sjedne opet kraj stola):* Kad se tako uzme.

REBAC: Drukčije se i nemože. Ako je meni zlo, ne će biti dobro ni tebi ni tvojoj djeci *(Pokaže rukom prema vani):* Tamo su ovaj čas propale hiljade!

DOMINA *(pogođena):* Što se tiče nas, možeš da nam smaniiš ono, što nam daješ. Bare se nada, da će doskora dobiti mjesto.

REBAC: Bilo bi mu i vrijeme. Trideset mu je već.

DOMINA *(se uzbuduje):* Budimo pravedni! On nije kriv, što je zakasnio s ispitima.

REBAC: Nego šta! Ja sam kriv!

DOMINA: Bio je bolestan čitavu godinu.

REBAC *(tiše):* Prije pet mogao je biti gotov. Al njemu je glavno: kafana i karte!

DOMINA: Valia uzeti u konšideracjun. *(Uvrijedena):* Ako ti je teško...

LELA *(se umiješa da ublaži napetost):* Ne misli on tako, Domina. Josi nije nikad bilo teško ni žao, šta čini za vas. Niti će vam on išta smanjivati, kako ono ti veliš, pa da Bare dobije i najbolje mjesto. Iako su naši prihodi podbacili, jer se sve daje u bescijenje, a seljak ne samo što ne može da vraća ono, što je dužan, nego još treba i da ga pomogneš. Onda udari ovako jedna krupa! *(Vani se razvedruje. Sunce opet sije)* Al ne boj se. Mlin je tu, a što mlin nosi, bilo je uviiek za vas i bit će.

REBAC: Ako šta bude, da se samelje!

DOMINA: Dao Bog, pa ne bilo tako strašno!

BARE *(ude na to. Nešto krupniji, blaziraniji, sigurniii u nastupu, nego li je bio u I. činu. Na obrijanom licu i u dubokim crnim očima nosi neko hinjeno zabrinuto saosjećanje, koje se zaciiela odnosi na maloprijašnju katastrofu. Kad je vidio ona snuždena lica, nađe se u neprilici ne znajući, šta da reče i kome da najprvo obrati riječ. Mati ga pogleda dugim pogledom sva u strahu, da ne izlane nešto, što bi još jače zaoštrilo i onako napeto raspoloženie, ili da ne počne svojim frivolnim filozofiraniem, kojim je običavao da se ograduje od neugodne stvarnosti, što mu se namićala).*

DOMINA *(znajući za tu njegovu slabost, pretekne ga, kao da pruža ruku sliiepcu, da nađe prikladan prelaz):* Prošla te je volja karata!

BARE *(bez ikakve težine u tonu):* Čim je počela krupa, načelnikov je sin bacio karte.

REBAC *(upane mu u riječ):* I žao ti je bilo za lijepu partiju!

BARE *(nastavlja, kao da nije čuo, šta veli Rebac):* — izletio kao lud iz kafetarije, dlanovima pokrio glavu, uletio u crkvu, pa potegao veliko zvono. Mi ostali prišli smo k vratima i gledali na testu, koja je u minut bila pokrivena ledom. Neko je vapio, neko preklinjao, a neko samo mučao. Kafetijer me povuče za rukav i reče, kao da hoće da mi se dodvori: — Šjor Bare, sad će da poskupi vino. Blago onom, tko ga još ima u konobi! Vaš će se barba radovati. *(Domina i Lela pogledaju jedna drugu, zaprepaštene.)*

REBAC *(skoči i pograbi Baru za prsne okrajke kaputa):* Tko je to rekao? Tko je taj razbojnik, što tako govori?

BARE *(iznenaden i prestrašen, izmuca):* Kafetijer!

REBAC*(pun gnjeva):* Lupež jedan gnjidavi! Ja da ću se radovati, što je upropašteno moje i svačije! Zar sam ja ciganin kakav, što živi od strvine? Ne će da poskupi moje vino ni za paru! *(Naglašujući svaku riječ u taktu s kuckanjem svog zgrčenog kažiprsta, kojim udara po rubu stola):* Ni za ciglu ciglastu paru!

LELA *(pridrži muževljevu ruku):* Ne ljuti se, mužu dragi. Nek onaj prtljavac govori, šta hoće, mi ćemo prodavati svoje vino onako, kako mi budemo htjeli.

REBAC: Ni pare skuplje nego li je danas! Pa da ja ovaj čas crknem, ni ti ga ne ćeš prodavati skuplje. Jesi li čula: ni pare skuplje! *(Primi je za obje ruke i sav obuzet nekim čudnim paroksizmom, privuče je k sebi i zavapi):* Zakuni mi se: ni pare skuplje!

LELA *(plaho):* Kako god ti budeš htio! *(Onda meko i tiše:)* Ništa bez tvoje volje, mužu dragi.

REBAC: Ne smije Repčeva kuća da ikad postane kuća lihve i gavanluka. Bio ja živ ili ne bio! *(Pruži ruku za cigaretom, koju Lela pripali i dade mu je.)*

BARE: Šta se, ujo, uznemiruješ zbog onog brbljavog tovara? Svak zna tebe i zna, kakav si, pa zašto bi ti davao svoju muku ispod cijene, samo da umučkaš blebetala? Od toga ne će sirotinja imati ništa, jer tvoje vino kupuju oštari i prekupci, pa će samo oni da zarade. Oni ga, vjeruj, ne će jeftinije prodavati, iako su ga jeftino dobili. Ako ti se ne će da špekuliraš, a ti ga ne prodaji. Neka čeka. *(Uzimlje jednu od cigareta, što ih je smotala Lela)* I onako ti nije za silu. *(Pripali cigaretu. Domina je pomalo glavom odobravala Barina razlaganja.)*

REBAC *(odmahne rukom):* Pa onda smo na istom. Ako ne špekuliram danas, špekuliram sutra.

LELA: Vi njega ne razumijete. Nije on kao drugi ljudi. On ne da, da itko, tko od njega štogod uzme, ode s osjećajem, da je baš onoliko dobio, koliko je i platio. Neg uvijek nešto više. Niko ne nosi od nas varićak žita, ako nije uvršan. Mi i ne držimo raza. Kad kupujemo, nikad se ne cjenkamo, kad prodajemo, uvijek pitamo: šta daješ za to? Otkad sam ja u toj kući, samo se tako čini.

REBAC: Danas se i mora tako. Stvari nemaju cijene i one vrijede onoliko, koliko tko može da za njih da.

BARE *(upadne mu u riječ):* Ili hoće.

REBAC: Pa nek je i tako!

BARE: Onda nek te kradu?

REBAC *(se užesti):* Bog mene krade — *(Domina se prekrsti)* kad mi odnese godinu ovako kao malo prije! Ti si me krao, kad si deset godina besposličio po univerzama, kartao se i ženario. Poplava, suša, peronospera mene kradu, a ne seljak. Seljak uzimlje svoje, iako uzme malo više, nego li je njegovo.

BARE: Govoriš kao kakav komunist. Naslušao sam se ja tih teorija među drugovima na univerzi.

REBAC *(prekine ga):* Da, ti bi htio, da sam ja samo onda komunist, kad si ti u pitanju, a s drugima slobodno da lihvam, da otimljem, da petljam. *(Mirnije:)* Idi, Bare, ti to ne možeš razumjeti.

BARE: Razumijem te ja dobro ,ujo. Nemaš za koga da štediš. Djece nemaš.

REBAC *(opet ga prekine):* Imam ja i djece. *(Svi napeto poslušaju. Pauza. Njegovo se lice promijeni, na kome se ukaza kao neki talas vedrog zadovoljstva i nasmiješenog samohvalisanja.)* A Lela? Zar Lela nije moje dijete? Ne mora li i ona da živi još dugo iza mene?

LELA *(se trgne i pocrveni):* Nisam ja, mužu, tvoje dijete. Ja sam tvoja žena. Žena je za muža više nego djeca. Djeca, što su starija, manje mare za oca. A žena, čim je starija, tim je više od muža *(Tiše:)* Konačno dva života postaju jedan.

BARE *(ciničkí):* Katkad i tri!

REBAC *(ga malo pogleda, dok se ne dosjeti smislu njegove upadice, uzbuni se, skoro ogorčeno):* Jest, u tim tvojim velikim gradovima i u njihovom finom društvu, gdje su se, kako se uvijek hvališ, krzale oko tebe i udate i neudate.

DOMINA*(prihvati hitro, samo da se prede preko Barine frivolne duhovitosti):* Lela ima pravo! Ja znam, da imam samo pola života, otkad je moj stari umro, a i to pola raznesoše djeca. Djeca samo oduzimlju, a muž daje.

BARE *(naljuti se):* Daju i djeca, kasnije, kad mogu. Zar ti ne računaš neprestano, šta ćeš sve imati danas sutra od nas dvojice, kad dođemo do položaja?

DOMINA: Jest sinko, kad ne bi onda došla žena.

REBAC *(prihvati):* — koja će ti brojiti svaki zalogaj, što ga dobiješ od sinova!

DOMINA: Zato ja i ne želim, nego da ih vidim opskrbljene. a onda nek me nestane. Majka, koja to doživi, sretna je majka.

BARE: Sad ploviš u šentimentu — još malo pa će nas poškrapati suze! *(Neko zakuca iz vana).*

LELA *(kad vidi pudara JANDRIJU. klikne):* Jandrija, uđi, uđi!

JANDRIJA *(na seljačku odjeven, s kapom na glavi, koporanom preko ramena, pašnjačom oko pasa, u kojoj je zadjeta kubura, od kojih 40 godina, prilično suh, al žilav, žuljavih, koštunjavih ruku, taman u licu od vjetra i sunca, kratka puna brka i dugih obrva. Ulazi plaho:)* Hvaljen Isus!

REBAC: Nu, Jandrija, šta je to dolie?

JANDRIJA: Da Bog sačuva, gospodaru! Ni list ne ostade na svojoj petlji, nego sve sam panj, go, *(podigne ruke sa zgrčenim prstima:)* ko ova moja ruka.

LELA *(mu prinese stolicu):* Sjedni i ne jauči!

JANDRIJA *(baci koporan na stolicu, sjedne na nj i zaškripi zubima):* Kako ne ću, maiko moja! Najvolio bih, da ne preštimavam vaš pošteni obraz, zabeštimati onako jednu debelu.

LELA: Sve beštime ne vratiše ti ni jedne čevulje.

REBAC: A sve je otuklo, veliš, i kod drugih?

JANDRIJ: Sve mahom.

REBAC: Večeras možeš spavati kod kuće!

JANDRIJA: A šta ću! Ne ću, bogme, da čuvam ozobine, s kojih je gospodin Bog pozobao zrnje!

BARE *(koji je kod tih razgovora već dvaput zijevnuo, pruži Jandriji cigaretu):* Eh, pa da zapalimo.

JANDRIJA *(oživi):* Bogami, od prekjučer nisam ga ni okusio. Sušio sam lišće od murve, to toliko, da grizem kakav god dim. *(Lela mu pruži vatre i zapali mu cigaretu.)* Al u čitavoj nevolji mislio sam ja na vas, gospodarice. Kad je počela krupa, izvučem ja iz kolibe svoj biljac i prebacim ga preko one vaše ranke.

REBAC *(sarkazmom):* Šteta, što nema biljca od hiljadu aršina!

LELA *(zgrabi šaku eškije iz kovčežića):* Ovo ti je za ranku.

JANDRIJA *(tek sada skine kapu, u koju Lela uspe duhan):* Hoće moja gospodarica, hoće. *(Prihvati njenu ruku, poljubi je nekoliko puta u dlan, pa nadoda):* Uh, ruko moja blagoslovljena!

REBAC: Ima li kakvih računa da se uredi?

JANDRIJA: Neka malenkost. Dvije tri nadnice za sumporenje.

REBAC: :Sađi dolje i pričekaj me u škritoriju. *(Jandrija se digne, turi kapu s duhanom u pašnjaču, dohvati korporan.)*

LELA *(Jandriji):* A Luca nek ti da čašu vina. *(Jandrija izađe).* Vani je opet lijepo. Kako bi bilo, mužu, da odeš u polje i obađeš vinograd? Da pogledaš kako izgleda.

REBAC: Čula si, kako izgleda! Ja ne volim da gledam pustoš. Ti podi, ako ti se rači. *(Digne se.)* Ja ću saći u škritorij, najprije da obračunam s Jandrijom, a onda imam jedan dogovor. — *(Pođe do stola, izvadi iz džepa drvenu tabakjeru i napuni je cigaretama, koje je Lela do malo prije motala.)* Imam jedno iznenađenje za te. Ti ovdje mirno lezi, dok se ja vratim.

LELA: Domina bi mogla ostati malo sa mnom.

DOMINA: Ne, kćerce, trknut ću do šjore File. Do dva tri dana idemo kući, pa da se prije odlaska malo porazgovorimo.

REBAC *(kod vrata Bari):* Pa ti bi mogao s tetkom, ako ne misliš da se vraćaš u kafetariju svojim svecima?

BARE *(kao da nekom pravi uslugu):* Pa mogao bih.

LELA: Ako ti se ne će, ja mogu i sama. I onako čekam Fra Jeru... radi ispovjedi.

REBAC: Da je na tvom mjestu kakva velegradska dama, ostao bi već da joj pravi društvo! *(Otvori vrata.)*

BARE: Molim, ja se radujem da ostanem s tetkom, al ona me nije ni zvala. Najprije je molila tebe, a onda mamu. Meni si se ti obratio.

REBAC: Morala je, naravno, kleknuti preda te. *(Ode).*

DOMINA *(digla se već, pride Bari):* I ti imaš način... Nije čudo, da se ujak srdi na te.

LELA: Sve to nije tako opasno. Joso se naljuti i odljuti i brzo zaboravi.

DOMINA: Eh, dobra vam zabava! *(K vratima.)*

LELA: Pozdravi mi šjora Filu!

BARE: Ako te pusti, da dođeš do riječi.

DOMINA *(odlazeći mane malo rukom oko ušiju, i ne rekavši ništa izide.)*

BARE *(uvali se u sofu, dosadujući se):* Uf! Hvala Bogu, da je svršilo.

LELA: Šta da je svršilo?

BARE: Pa krupa, vinograd, šteta, vino, ujo, mama.

LELA: A šta ćeš, to je naš život.

BARE *(pun poruge):* Uistinu interesantan! A onaj tvoj Jandrija! Ponizan kao crv, oblizao ti je ruku kao kakve pašče. Za prstovet duhana.

LELA: U tvojoj sujeti i ne vidiš, kako je to lijepo. Gospodstvo je prkos, dragi moj, a čovještvo poniznost.

BARE: Puna si mudrih riječi kao sveto pismo. Vidi se, da je star muž uza te. Stoji dokon uz mladu ženu, pa mudruje.

LELA *(trgne se, ljutito):* Kako te nije stid, da govoriš takvo šta. Zaslužio bi, da ti za tu riječ dadem jednu po zviki.

BARE: To je tvoje pravo. Tetka si mi.

LELA *(odrešito):* Bila ti ja ovo ili ono, ja sam žena i tražim da me poštuješ.

BARE *(ljupko, kao da prosi):* Daj mi najprije cigaretu.

LELA: Još da te i dvorim! *(Pruži mu je.)*

BARE *(uzme cigaretu i stavi je kraj sebe na sofu):* Ovu ne ću. Hoću drugu. I pripali je najprije, a onda je daj meni, kao što to činiš s ujom.

LELA: Nađi ti sebi jednu drugu za taj posao. *(Prezirno mu dobaci šibice.)* Drži!

BARE *(odbaci na drugu stranu sofe šibice, koje mu je baciła Lela u krilo, digne se, protegne se, a kad se odluči da izide, pojavi se na vratima Luca noseći gorući lumin. On je upita ironično):* Za čiju je to dušu?

LUCA: Eto ide fra Jere. — *(Skoro pobožno):* Večeras su četiri godine, što je umrla gospodaričina mati. Ne sjećate se je više?

BARE: Sjćam se samo, da je neprestano plakala! *(Izide kroz velika vrata, ne zatvorivši ih za sobom, a Luca se polako uputi do kredence i stavi tamo lumin. Domalo ude fra Jere).*

LELA: Hvaljen Isus.

FRA JERE: Još jučer si slala po me, da se hoćeš ispovjediti, al ja sam bio u selu kod bolesnika. Kad sam se na večer vratio i čuo za tvoju nezgodu, mislio sam, da si teško nastradala. Jutros mi je rekao tvoj muž, da nije ništa opasno. Hvala Bogu!

LELA: Ja se svake godine na dan materine smrti ispovjedam i pričešćujem.

FRA JERE: — Na to nisam mislio. Mogla si pričekati dva tri dana, dok ti ozdravi noga.

LELA *(jače):* Nisam mogla. Jedva sam čekala, da dođete. *(Zajeca).*

FRA JERE *(stavi joj ruku na rame):* Ne plači, kćerce.

LELA *(primi mu ruku i zakopa lice u njegov široki rukav, jecajući plače.)*

FRA JERE *(položi drugu ruku na njeno tjeme):* Šta ti se dogodilo? Šta si učinila?

LELA: *(zaklima glavom na njegovom laktu, da nije ništa, i zavapi):* Fra Jere! Fra Jere!

FRA JERE *(iznenaden):* Zar je tako strašno? *(Strogo):* Digni glavu!

LELA *(digne glavu, sva uplakana):* Stid me je, fra Jere. *(Pokrije rukama lice).*

FRA JERE *(saosjećajno, ali ne bez prijekora):* Nesretna ženo, šta si uradila. *(Nakon kratke pauze, kao da se nečemu dosjetio):* Da nije Bare?

LELA *(mirno, odlučno):* Jest, Bare.

FRA JERE: Mislio sam na to još onda, kad sam čuo, da dolazi amo. Al nisam vjerovao, da bi ti bila kadra. *(Digne se jače:)* Onaj tvoj muž, budala, koji svakom vjeruje *(ušeta se po sobi i užesti),* koji misli, da je svatko kao i on, a gleda u te svoje nećake kao u dva sveca. A kad tamo, eto opalaši gradski, izmet ljudski! Takvo šta u ovoj kući, gdje se nikad ni nepoštena misao nije rodila.

LELA *(očajno ga gleda):* Nije tako, fra Jere.

FRA JERE *(ustavi se, još žešće):* Šta nije tako? Onda si ti. Znao sam ja to. Uvijek si ti na nj mislila, sve ove godine, što nije dolazio, i eto, čim se pojavio, čim ti je rekao dvije tri lažne riječi, pljunula si na Boga i na zakletvu, što si je položila pred njegovim oltarom! *(U najvećoj ogorčenosti, prebaci s ramena preko glave štolu i stade da je mota).* Nema ispovjedi! Ne ispovjedam te! Traži ispovjednika, gdje hoćeš! *(Zavuče zamotanu štolu u rukav, iz kojeg izvuče veliki modri šudar pa briše pot, koji ga je probio.)* Odrešenja ti ne dam! *(Popravi svoju fratarsku kapicu i uputi se k izlazu).* Zbogom!

LELA *(pruži ruke prema njemu, očajna):* Fra Jere! Ne idite! Fra Jere! *(On se okrene prema njoj.)* Nije tako, kako vi mislite. Ispovjedite me!

FRA JERE: Šta nije?

LELA: Nisam ja pljunula na Boga, fra Jere. Poslušajte me prije. Sve je bilo protiv moje volje. *(Spusti iznemogle ruke preda se.)*

FRA JERE *(dva koraka prema njoj, blaže):* Sve se tako izgovaraju, sve kažu, da im se takvo što dogodilo protiv njihove volje. Znam ja to! Čuo sam ja to milijun puta. Ostavi ti takve izgorove za muža, kad mu budeš priznavala. Nema griješne slasti, kojoj se čvrsta volja ne bi odhrvala. *(Pođe do kredence, gdje stoji svijećnjak, izvadi šibice, zapali svijeće, pa stavi svijećnjak na sto).* Ovdje se više ne vidi. *(Onda upali svijeću izvuče polako štolu iz rukava, odmota je i prebaci preko ramena.)* Pa dobro! Hoćeš da se oslobodiš grijeha, ja ću te saslušati. *(Došao je do svog prijašnjeg mjesta, sjedne.)* Sad kaži, šta je to bilo?

LELA *(kojoj odlane, kad je vidjela, da je opet sjeo):* Vi, fra Jere, mislite na najgore.

FRA JERE: Pusti ti, da ja mislim, šta je meni volja. Ti samo reci sve istinito, bez zaobilaženja, bez poljepšavanja.

LELA *(odluči se):* Sve ću reći. Ništa vam ne ću zatajiti. U nedjelju poslije one prve krupe, kad se opet razvedrilo, rekoh mužu, da pođemo u vinograd. Nemu se nije dalo da gleda onu pustoš. Onda reče Joso Bari, nek on pođe sa mnom. Nisam se mogla otimati i ne ića. Srećom bio je tu i naš pudar, pa sam ga povela s nama. Da vam pravo kažem, bojala sam se ove tri nedjelje, što je Bare kod nas, nisam zapravo nikad bila na samo s njim, a nisam ni željela, izbjegavala sam to, da ne bi došli u razgovor o onom, što je bilo među nama, dok sam još bila djevojka.

FRA JERE *(komu se čini da ona zavlači, nestrpljivo):* A u nedjelju, šta je bilo u nedjelju?

LELA: Pođosmo, dakle u vinograd. Ispočetka sam bila potpuno ravnodušna, al onda mi se stalo namićati sjećanje na negdašnje naše sastanke, na razgovore, na njegova obećanja i neispunjene sne moga djevojaštva — ah, vi sve to znate, fra Jere, sve sam vam rekla, još onda, u ispovjedi.

FRA JERE: Sjećam se.

LELA *(zagazi konačno u stvar, govori iskrenije, jače, i sve većim tempom, do pune dramatičnosti):* Da, sjećala se tako, al ubrzo sam se otela tome, priznavajući sama sebi, koliko je veća i potpunija moja sreća uz čovjeka, koji mi je sada muž, nego da sam postala ženom onog gradskog vitlije. Govorila sam sama sobom: Ono, što je bilo među nama, ne samo da je rastavljeno godinama, nego nije značilo ništa, ludovanje mladosti, igra za nekoliko ljetnih večeri. Misleći tako, išli smo jedno uz drugo, bez mnogo razgovora. Ulazeći u vinograd, valjalo je preskočiti grabu, u kojoj se sakupilo nešto vode od onog nevremena. Bare preskoči i pruži mi ruku, da mi pomogne prijeći na drugu stranu. Na kliskoj ilovači omakne mi noga, posrnem i udarim koljenom o komad sedre, da sam zajaukala od boli. Priskočiše i on i pudar, usprave me i odnesu u kolibu. Tu sam razgrnuma nogu, i kroz razdrtu bječvu vidjelo se rasječeno i krvavo koljeno. Pudar pograbi bukaru i odleti po vodu, a Bare mi povuče bječvu sve do gležnja, izvadi svoj šudar da povije ranu. Primila sam ga za ruku i rekla: — Nemoj, čekaj, dok se ne vrati Jandrija. — Na što on iznenada zgrabi s obje ruke moju nogu oko lista, spusti glavu i ukopa svoja usta u onu živu ranu. Kao da siše krv iz nje. Što sam mogla jače, udarim ga šakom po zatiljku, i dvaput i triput, vičući: — Pusti me! Najzad se diže, zakrlješti očima, kao da je pomahnitao, i reče zluradim zadovoljstvom: — Dobro je! Napio sam ti se krvi! — Kad sam ga vidjela onako obezumljena i okrvavljena, zgrozila sam se, pokrila oči i stala da plačem, ne znam, da li više od boli ili od sramote. Tad je počeo da me umiruje, milovao me po licu i preko kose, drhtavim šaptom govorio, kako me još voli, nek ne plačem, nek mu oprostim. U to se vratio i Jandrija s vodom i s nekoliko stručaka sljeza, pa mi poviše ranu.

FRA JERE: A onda?

LELA: To je sve.

FRA JERE: Nije ti ništa drugo govorio, nije te dirao.

LELA: Ništa više.

FRA JERE: Razumio sam. A šta će biti sada?

LELA: Do dva tri dana on odlazi u Split — i ne će biti ništa.

FRA JERE: A da ne ode?

LELA: Ni onda ne bi bilo ništa. Znala bih već da ga se čuvam.

FRA JERE: Šta ti je muž rekao na sve to? Je li se i ovaj put smijao? Ili mu nisi ni govorila o tom.

LELA: Nisam. I zato sam htjela da se ispovjedim. To je moj najteži grijeh.

FRA JERE: To si morala da učiniš. Zašto nisi? Kako ćeš moći da mirno živiš uz svog čovjeka s takvom tajnom među vama?

LELA: Zbog sebe mu nisam to zatajila, nego zbog njega, zbog Domine. Vi znate, fra Jere, da ih izdržava. On ih i voli, kao da su mu rođeni sinovi, pa pomislite na njegovo razočaranje! Pomislite na moj nemir i grižnju, da im uskrati ono, što im sada daje? Pomislite i na to, da sam ja ona, koja sam im otela svu nadu u baštinu, koja sam se uvukla kao uljez kakav među njih, a sad još da ih posvadim i raskinem! Ne, ne mogu, to ne mogu. S vremenom možda, kad bi Domina umrla, kad bi njeni došli do kruha, s vremenom ću mu reći sve — al sad ne, sada ne. Uvažite to, dragi oče, dragi fra Jere, i dajte mi odrješenje, blagoslovite me.

FRA JERE: I da ti priznam, da dobro činiš, što sve to kriješ pred mužem i što ga varaš?

LELA: Ne, ne, fra Jere. Ja moram da mučim, zbog svoje sreće i muževljeve i svih ostalih. A ne varam ja svoga čovjeka ni u najskrovitijoj svojoj misli. I da, ne daj Bože, ikad osjetim, da nisam kadra da mu uščuvam vjere, umrla bih prije, nego njome krenula. A sad radite sa mnom, šta hoćete.

(Već iznemogla, posljednje riječi izgovara u šaptu).

FRA JERE *(opet briše pot s čela):* Pa dobro. Kad ozdraviš, poći ćeš u Sinj, da se zahvališ blaženoj Gospi, što te očuvala i pomogla pri iskušenju, a sve dotle molit ćeš svaki dan sveto Ružarije. Reci djelo skrušenja.

LELA: *(sklopi ruke, jasnim glasom iskreno):* Za ovaj grijeh, kao i za sve ostale, kajem se od svega srca i čvrsto odlučujem, da ću se čuvati zla i napasti, sada, uvijek i u času svoje smrti. Amen. *(Čeka sklopljenih ruku na blagoslov).*

FRA JERE *(se digne, blagosivlje je rukom i mrmlja nešto nerazumljivo, a onda zaključi glasno):* Ostani u miru Božjem! *(Prekrsti se i ona za njim, našto joj on pruži okrajak štole, na kome je izvezen krst, koji ona poljubi. On sad digne štolu, zavije je i turi u rukav, pa promijenivši potpuno ton, sasma stvarno i bez ikakovih formalnosti, reče):* A sad, daj mi cigaretu.

LELA *(pruži mu kovčežić):* Molim, ako vam se hoće motati.

FRA JERE *(savije cigaretu na stolu, gdje prenese kovčežić):* A gdje je Joso?

LELA: Bit će u škritoriju. On zna, da ste ovdje. Hoćete li, fra Jere, čašu mareštine?

FRA JERE *(savio je cigaretu i zapalio na svijećnjaku):* Ne, hvala. Moram da idem.

LELA: Il radije kavu.

FRA JERE: Velim ti, ništa *(Pruži joj ruku.)* Zbogom!

LELA *(primi njegovu ruku, i poljubi je i protare o nju lice, gledajući zahvalno u fratra):* Hvala!

FRA JERE *(otvori vrata i opazi, kako se u slabo osvijetljenom hodniku neko odmiče od vrata):* Šta je? Šta radiš tu?

BARE *(u hodniku, u neprilici):* Oprostite, fra Jere, nisam znao, da ste vi tamo.

FRA JERE *(u hodniku i on, srdito):* Šta nisi znao? *(Vrati se k Leli):* Šta Bare nije znao, da se ti večeras ispovjedaš?

LELA: Svi su znali. Zato nema ovdje nikoga.

FRA JERE *(na vratima, Bari):* Jesi čuo?

BARE *(približi se k vratima)*: Mislio sam, da je svršilo već davno.

FRA JERE *(još žešće)*: Znam ja, šta si ti mislio! Sram te budi! I to mi je kulturan čovjek, cvijet inteligencije, što prisluškiva svetoj ispovjedi.

BARE: Šta bi mene tako što interesiralo.

FRA JERE: I kako da te interesira! Znam ja dobro, šta te interesira! Znaš li ti, da je to svetogrđe? Zločin, koje kazni ne samo božji nego i svjetovni sud! Pusti Lelu na miru. Ona se je ovaj čas ispovjedila, i mora da izmoli neke molitve i da ostane sabrana neko vrijeme.

BARE: Velim vam, da je sve puki slučaj. Htio sam pogledati, šta radi Lela, i kad dođoh do vrata, čuo sam vaš glas...

FRA JERE: Recimo, da je tako. *(Leli, vraća se)*: Eto, zbogom, Lela! *(I zatvori za sobom vrata.)*

LELA *(nije dospjela da odgovori na pozdrav)*. No, znaš. Ono uistinu nije bilo lijepo! Tko čini takve stvari!

BARE: Nisam ni u snu mislio, da slušam tvoju ispovjed. Htio sam samo čuti, je li fratar još tu. Kako se je samo razmahao i razgrlatio, kao da sam heretik kakav! Uostalom nije teško pogoditi, šta si mu sve ispovjedila!

LELA: Ne tiče te se to ni najmanje.

BARE: Molim, molim!

LELA: Gdje je Joso?

BARE: Kod preferansa.

LELA: Pođi i ti tamo.

BARE: Ne, ne! Jučer me je otjerao, jer sam mu prigovarao, kako igra. Oprezan je, kao da igra o hiljade.

LELA: On nije hazarder.

BARE: Karta ne voli plašljivce. Onda nek igra šah. Ili trilju.

LELA: Šta je vrijedilo tebi junaštvo na kartama? Da je samo izračunati, koliko si izgubio na njima!

BARE: Danas izgubio, sutra dobio. Izjednači se to.

LELA: Deset godina na univerzi ne daju se izjednačiti.

BARE: One nisu izgubljene. Živio sam ih ja, draga moja! *(Jače)*: Zato se danas ne bojim života.

LELA: Ja te ne prekoravam. Meni je svejedno. Samo te molim, sjedni. Ne volim to, da se vrzeš gore dolje kao lisica u praznoj kapuneri.

BARE: Dobro. Sjest ću. *(Sjedne na stolac, na kom je sjedio fra Jere, samo nasuprot Leli)*: Kako noga? Boli li te?

LELA: Pomalo. Ljekar veli, da ću brzo moći da se dignem.

BARE: Ujak se nekako čudno drži prema meni. Zacijelo si se potužila na me.

LELA: I zaslužio si. Šta misliš, šta bi bilo s vama, da vas se odrekne??

BARE: Zaboravio sam ja u nedjelju na sve. I tko si ti, i tko sam ja, i da će se tko naljutiti na me ili me izbaciti iz kuće. Tko osjeća, nema kad da misli na posljedice.

LELA *(ne odgovori odmah, iza dva-tri trenutka digne glavu prema njemu, molećim glasom)*: Kako bi bilo, da se vratiš u svoju sobu?

BARE: Sada? Domalo će i oni biti tu.

LELA: Idi, molim te, ti govoriš koješta, a ja bih najradije mirovala. Idi i zasviraj nešto na harmonici.

BARE: Ne svira mi se. Radije stojim tu, pa te gledam. *(Digne se, stane iza sofe, stavi joj ruku na kose i povuče joj glavu otraga)*: Lijepa si. Danas si ljepša nego onda, kad si bila djevojka.

LELA *(odmakne glavu)*: Pusti me. *(Dohvati konopac)*: Pozvonit ću, ako ne sjedneš.

BARE *(odmakne se)*: Evo, sjedim i mirujem. *(Sjedne opet. Gleda je. Pauza)*: Jedna stvar me muči neprestano: htio bih da znam, jesi li se udala za mog ujaka, da mi se osvetiš, ili da možeš metnuti kapelin na glavu ili jer si ga voljela?

LELA: Kad baš hoćeš da znaš: voljela sam ga. Na te nisam više ni mislila.

BARE: I još ga jednako voliš?

LELA: Više neg onda, kad sam išla za nj. Nikad ne bih našla tako dobra muža.

BARE: Jest, bogat je, uz njega imaš sve, što želiš. *(Porugom)*: Samo da je za koji mjesec mlađi!

LELA: Ja sam sretna s njim i tvoje ruganje ne će omesit moje sreće. *(Pauza)*.

BARE: Nikad ne ću prežaliti, što nisi postala mojom ženom.

LELA: Ja nisam kriva.

BARE: Ni ja. On je kriv! *(Gledajući je u oči jače)*: Jest, ujak je kriv!

LELA: Idi, Bare, šta bi on tome bio krav?

BARE *(digne se)*: Već odavna želim da ti to kažem. Dobro je, da znaš. *(Pođe do dna sofe, prema njoj)*: On te je kupio od mene.

LELA *(se zgrane)*: Kupio? Kako kupio? Nisam ja roba, da se mene kupuje i prodaje.

BARE: A ipak je tako. Kad sam se one posljednje večeri, što smo bili zajedno, vratio iz tvoje oštarije kući, on je neprestano vikao na me: — Ne volim ja to! Ne volim ja to! Nato sam mu rekao, da ću te uzeti, a on se razžestio još više, upro se šakama o sto i pitao: Od česa ćete živjeti, kad oboje nemate ništa? Dugo je još dok svršiš nauke, a onda bogzna, ne će li te proći ta fantažija. Još si kadar da je ostaviš, da se usjedne. Onda mi reče: Sutra u zoru putujemo u Split, a čujem li, da joj pišeš il bilo kako da si s njom u vezi, svršeno je među nama! — *(Pane glasom)*: I zato ti se nisam više javljao. Tako sam te prodao.

LELA *(odahne, kad vidi, da nije onako, kako je mislila)*: Ti si me prodao, al on me nije kupio. Da ti je slučajno nešto dao, da me se odrekneš, onda bi to bila kupnja, al ti si me se odrekao, da ne izgubiš ono, što imaš od njega. Uostalom poslije tvog odlaska nije on nikad pitao za me, nit je ikad govorio sa mnom, sve dok ga jednog dana nisam ja potražila, da ga zamolim za neku stvar, a zapravo jer sam se nadala, da ću od njega čuti nešto o tebi. Onda je pozvao moju mater i zaprosio me od nje. Jedan jedini put upitao me je, šta je bilo među nama. Rekla sam mu sve otvoreno i konačno nadodala: — Kako vidiš, mužu dragi, obične mlađarijske budalaštine. Nek te to ništa ne muči kao ni lanjski snijeg.

BARE *(prijekorom u glasu)*: Lanjski snijeg, veliš? *(Uputi se k njoj, uzbuđeniji)*: Lanjski snijeg!

(Primi je čvrsto za obje ruke, pritiskujući ih na deku, razraženo): A sva ona obećanja, a sve riječi, što si mi govorila, poljupci, što smo jedno drugom dali, i moji nemiri i izgubljene godine na univerzi, ne zbog karata, nego baš zbog tebe — sve je to lanjski snijeg? *(Gurne njene ruke na stranu, uspravi se i pobjedničkim zadovoljstvom u glasu):* A ipak: voljela si me!

LELA *(nehajno):* Bože moj, voljela!

BARE *(prigne se do njenog lica, jako):* I još me voliš! *(Primi je za ramena, privuče je k sebi, da su im usta jedva prst daleko od drugih, tiho, toplo):* I još me voliš!

LELA *(šane):* Ne, ne volim te.

BARE *(kroz zube):* Više nego njega.

LELA *(nagne glavu, da izbjegne njegov dah, zaklima odlučno glavom):* Ne, ne! Samo njega volim. Samo njega.

BARE *(je prim iz azatiljak, prigne se na njena usta i zatvori ih svojima).*

LELA *(ostade nepomična, ne braneći se, kao da nema u njoj ni svijesti ni snage i ne odgovarajući na njegove poljupce. Al hitro se sabere i odgurne ga snažno rukom):* Pusti me!

BARE *(kome se pričini, da čuje nekakav razgovor na stepeništu, odbije se od nje, priđe k stolu, uzme cigaretu i pripali je na lampi)?* Dolaze.

LELA *(tiho, kao da prekorava sama sebe).* A malo prije sam se ispovjedila! *(Kratka pauza):* Hvala Bogu, sutra nisi više ovdje.

(U hodniku se vidi REBAC i DOMINA, približuju se, u razgovoru, Bare se nasloni rukama preko naslona jednog fotelja, Lela popravi nešto zgužvanu deku).

DOMINA *(ulazi prva):* Dobra večer! *(Stane uz sofu, Leli do glave, pomiluje je po kosi):* Kako si?

REBAC: (obide Dominu, sjedne na sofu, primi i poljubi Lelinu ruku). Ne ljutiš se, što smo te svi ostavili? Mislio sam, da je Domina kod kuće, kad eto, ona otišla u vižite.

DOMINA: Srećom Bare je bio kod kuće.

LELA: Došao je i on malo prije. Al nisam bila sama. Fra Jere je bio dugo tu.

REBAC: Toliko si imala grijeha, da ih ispovjediš! Uostalom, kako je noga?

LELA: Boli me malo jače neg po podne.

DOMINA *(opipa joj čelo):* Kao da ima i malo vrućine.

REBAC: Nije ni čudo. *(Kuša joj bilo)* Mogla je nastradati. *(Pauza. Sluša bilo):* Ne vjerujem. *(Obrati se naglo Bari):* Zahvali Bogu, da se nije šta gore dogodilo. Ne bi mi više dolazio pred oči! *(Prihvati cigaretu, koju mu već pripaljenu nudi Lela).*

BARE *(koji je stajao po strani i mirno pušio, oživi, kad mu je ujak upravio riječ):* Pa što sam mogao da učinim? Meni je jednako žao kao i tebi.

DOMINA: On bi volio, da se je to njemu dogodilo.

REBAC *(sestri, ironijom):* Ti si odmah gotova da ga uzmeš u zaštitu.

LELA *(blago):* Nije on kriv, mužu. Pružio mi je ruku na vrijeme, ali tlo je bilo gecavo. Popuzla sam bez ičije krivice.

REBAC *(jako):* On je kriv! *(Leli):* Koliko sam puta ja prelazio s tobom preko one grabe, pa ti se nikad nije ništa dogodilo. A ja nisam nikakav športski šampijon kao on!

LELA *(pogleda muža):* Jest, al ti si me svaki puta prenio preko nje.

REBAC *(blaže):* Mogao te je i on uzeti u naramak i prekoračiti na drugu stranu.

LELA *(stavi ruku na Repčevo koljeno):* Jest, mogao je — *(Ritardando):* Al ja ne bih dala da me itko drugi uzme u naramak, osim tebe.

BARE *(s nešto poruge u tonu i gesti, pruživši dva dlana, jedno preko drugog prema Repcu):* Eto vidiš.

REBAC *(s nekim zadovoljstvom u glasu, ne obzirući se na Baru):* A kad nema mene, onda radije nek se lome noge! *(Malo tiše, kao da melje riječi):* Uostalom Bare nije tud čovjek. Rod nam je: i meni i tebi.

DOMINA: Pa jest, najbliži rod.

LELA *(gleda u muža, digne njegovu ruku na svoje lice, podatno, tiho):* Meni je svak tud, samo ti ne. *(Iznenada savije gornje tijelo, uroni glavu u jastuke i zaplače).*

REBAC *(primi je za rame):* No, no, Lele —

DOMINA *(gladi je po glavi):* Umiri se, Lele.

BARE *(se ušeta gore dolje).*

LELA *(konačno digne glavu, pribere se i nenadano se nasmije).*

REBAC *(jovijalno):* Nije li vam to pravo dijete? I plače, i smije se, sve u jedan mah.

DOMINA: Ja nju razumijem. Šta je samo straha pretrpjela zbog te noge! A sad mora da leži, a gosti se vrzu po kući —

REBAC *(mane rukom)* Lako za to!

DOMINA: Vi muški to ne razumijete. Svakako, mi idemo sutra. Prošle su tri nedjelje, što smo tu, i mislim, da je dosta. A i Keko je sam kod kuće sa sluškinjom i bogzna, da li šta uči za ispit. Konačno i Bare valja da se pobrine za mjesto.

REBAC *(je slušao njeno razlaganje, najzad je prekine):* Bare će ostati još neko vrijeme kod nas. Ti idi slobodno, ali njega trebam. *(Svi se začude, Lela se zaprepasti i kao da će zaviknuti, al on, gledajući Baru, reče, kao da zapovijeda):* Ti ostaješ ovdje.

BARE *(sav Poncije Pilat, slegne ramenima):* Kako god hoćeš, ujo.

DOMINA: Meni je pravo.

REBAC *(digne se odlučno):* Bilo ti pravo ili ne, on ostaje. Ja ću ga platiti kao i svakog drugog.

LELA *(užurbano):* Ali, mužu, on mora da traži mjesto. Ne možemo ga siliti, da tu kod nas gubi vrijeme i dobru priliku.

REBAC: Mi ga i ne silimo. Ako ne će, put mu je otvoren. Samo držim, da bi bila sramota, da zovem drugog inženjera, kad imam svoga u kući. *(Okrene se Bari, jačim glasom):* Je li tako ili nije tako?

BARE: Ne znam, o čemu se radi. *(Protare dlanove):* Al nek bude onako, kako je tebi pravo.

REBAC: Onda slušaj. Naumio sam da izgradim onu fabriku, koju je počeo Lelin otac. *(Lela se uznemiri, ostali se iznenade)* Hoću da imam tamo konobe, magazine, moderne hambare, jer je ovo ovdje sve tijesno, primitivno leglo pantagana, puno smrada

gnjileži. Na južnoj strani, gdje ne dopire prašina s ceste, napravit ćemo kuću za stanovanje, zapravo ljetnikovac, gdje ćemo ljetovati. Nadokupit ću još onu oranicu ispod fabrike, i od nje udesiti džardin s česmicom u sredini, što prska vodu u nebo. I tako dalje. Razgovarat ćemo se još o pojedinostima. Ti ćeš ovdje pred mojim očima napraviti nacrt. Poruči odmah u Splitu sve, što ti treba, a mater će sutra odnijeti pismo sobom. Već sutra počet će ljudi da vade kamen iz kave. Sad znaš, šta mislim.

BARE: Znam.

REBAC: Veseliš se tome?

BARE: Oduševljen sam.

REBAC *(sjedne ponovno na sofu do Lele i primi je čvrsto za šake, što leže na jorganu)*: Sad će konačno da se upokoji duša tvoga ćaće. Izgradit će se njegov palac! A i ja ću se osloboditi jedne obveze, koju doduše nisam dao, ali sam uvijek osjećao, da je moram ispuniti, kad god sam gledao one neizgrađene zidove, kako se ruše i propadaju.

LELA *(leži nepomično, blijeda, kao da sluša svoju osudu. Najzad zatvori oči)*.

LUCA *(uđe)*: Šjora Domina, sve je spremno. Čekamo samo na vas!

DOMINA *(Luci)*: Odmah, Luce, odmah! *(Digne se. Luca ode)*.

BARE *(pođe)*: Ja ću dotle da pišem u Split.

DOMINA *(oduševljena, zaustavi Baru)*: Glavno je, da napraviš lijepu kupaonu. Da se čovjek, kad dođe amo, ne mora kupati u onoj staroj kaci *(pokaže na vratašca desno)*, tamo u kamarinu bez svijetla, po kome šetaju škarpijuni.

BARE *(ruga joj se)*: Bit će sve u bijelom mramoru! *(Pođe)*.

DOMINA *(za njim)*: S puno ogledala, kao u konteše Fanfonja u Trogiru! *(Odlaze)*.

REBAC *(je međutim dugo gledao Lelu, kako jako diše i muči zatvorenih očiju, onda se prigne polako k njoj i oprezno je poljubi u čelo)*.

LELA *(se iznenada trgne, prebaci mu ruku oko vrata, ljubeći ga u usta i govoreći drhtavim i uzbuđenim glasom)*: Mužu dragi, nemoj da dograđuješ ćaćinu fabriku. Pusti je onakvu, kakva je. Pusit je, preklinjem te!

REBAC *(iztrgne se iz njenog zagrljaja)*: Ne razumijem te, uistinu! Čemu samo to?

LELA *(zastane tren, onda se opet uspravi, dohvati ga opet i ovija ga čvrsto rukama, s mnogo topline, skoro fanatično)*: Ja se toga bojim, mužu dragi! Slušaj me, mužu dragi! Niko od nas nije dočekao dobra od te fabrike. Prokletstvo je na njoj! *(Govoreći tako, sva mokra od suza, opsipala je poljupcima njegovo lice i oči i ruke, u čudnom nekom paroksizmu. Polagano pada zastor)*.

IV. ČIN

(Sofa je bez jastuka i bez pokrivača, samo su na njemu dva tri ukrasna jastučića, a preko donje strane prebačen na škotski način karirani plaid. Na kredenci svijećnjak. Pendžer je širom otvoren. A i vrata što vode u hodnik.

VRIJEME: Nedjelja je, oko 6 sati po podne, malo dana iza III. čina. (Kad se digne zastor, nema nikoga na pozornici, ali se kroz otvorena vrata vide, kako se uspinju uz stepenice, LELA i BARE).

LELA *(s vrha stepeništa govori nekom dolje)*. Donesi veliku vazu s nešto vode za cvijeće. *(Čuje se LUCIN glas s dna stubišta, na što Lela upita Baru, koji je pošao malo dalje u hodnik)*: Hoćeš li kavu ili ćikulatu?

BARE: Svejedno mi je. Isto, što i ti.

LELA *(prema Luci, koju se ne vidi)*: Dvije bijele kave. *(Sad se upute oboje hodnikom i udu. Lela je u stilskoj haljini od šarenog krep-voala na bijeloj podlozi, s velikim šeširom na glavi. U ruci nosi ogromnu kitu poljskog cvijeća. Jedva primjetljivo hramlje na jednoj nozi. Bare ima na sebi običan sako, s cvijetom u zapučku. Bez šešira, bez štapa. Lela stavi cvijeće na sto, onda pođe i zatvori pendžer, zatim skine šešir i stavi ga sprijeda na jednu stolicu, gdje ostaje do kraja. Bare pođe zatvoriti vrata, ali ona mu reče)*: Ostavi vrata otvorena, i onako je vruće.

BARE *(otvori vrata)*: Evo, otvorena su.

LELA *(se uvali na jedan fotelj umorna od hodanja)*: Umorila sam se.

BARE: Zašto si skinula kapelin? Danas sam te uopće prvi put vidio u kapelinu. Stoji ti tako lijepo. *(Sjedne prema njoj)*.

LELA: Zato ne treba da spavam u njemu.

LUCA *(ulazi s vazom, podreže cvijeće nožicama, stavi ga u vazu, koja ostane na stolu)*.

BARE: Boli li te noga?

LELA: Previše smo hodali.

LUCA *(pokupi podrezane petlje)*: Odmah ću donijeti kavu. *(Otide)*.

BARE *(se digne i zapali cigaretu. Hoda po sobi)*: Ja sam ti govorio, da se vratimo, al ti si išla naprijed, kao da se i ne misliš vraćati.

LELA *(naslonjena u naslonjaču, s licem prema plafonu, uzdahne)*: Ah, jest! Da mi je samo naprijed, dalje do beskonačnosti, otkle nema povratka. Otići. Otići za uvijek.

BARE *(približi se k njoj, stavi svoje lice uz njezino, nježno)*: A i ja s tobom.

LELA *(odmakne malo glavu)*: Ne, Bare. Ni s kim. Sama samcata, bez ičijeg podržaja.

BARE: Najednom si tako čudna! A cijelo popodne bila si dobre volje, skakala si s jedne strane teste na drugu, trgala cvijeće, pjevala, sakrivala se iza džbunja i zvala me, da te tražim.

LELA: Jest, bila sam vesela. Ali ti nisi razumio toga mog veselja. Žena, koja dolazi do ove granice, na kojoj se ja sada nalazim, treba da bude vesela i raskalašena. Šta misliš, jedna ovakva.

BARE: Ne, ti ne smiješ tako govoriti. Zar nemaš svu moju ljubav i sve moje?

LELA *(uzdahne)*: Da, tvoju ljubav!

BARE: Hoćeš reći, da ti ona ne znači ništa? A ja znam, da me voliš. Više nego ujaka. Više od ikoga drugoga.

LELA: Ne govori tako, Bare. Ne dozvoljavam ti da tako govoriš. Pusti Josu na miru. Uopće molim te, ne dolazi k meni,, kad sam sama,

BARE: A ipak često si me sama zvala.

LELA: Pa i onda, kad te sama zovem. Molim te, ne dolazi više...

BARE *(ironično)*: Ni onda, kada želim mojoj mladoj tetki reći: Dobro jutro.

LELA (tužno se nasmije): Šta je tebi do moga Dobra jutra! Da je tebi do toga, došao bi samo onda, kad dolaze i drugi, a ne bi vrebao na čas, kad sam sama.

BARE: Što bih ja vrebao! Dosada sam uvijek dolazio, kad je neko bio kod tebe ili ne...

LELA: Da, dolazio si. Al ipak si vrebao. Misliš, da se nisam dosjetila, kako tvoja vrata više ne škripe? Do danas su škripala, a sada na jednom. *(drščućim glasom)*: Ne dolazi više k meni, preklinjem te.

BARE: Ti nisi normalna, draga moja. Ne znaš ni sama, što hoćeš, a šta ne ćeš.

LELA: Moguće. Al ipak znam, da hoću jedno: Kani me se. Ja ne ću i ne mogu da činim krivo svome mužu. Morat ću konačno da mu sve priznam, a šta onda?

BARE *(uzbudi se)*: Ništa mu ne ćeš priznati. Znam ja, da ne ćeš. Zakasnila si za to. Imala si govoriti iza onog, šta je bilo u vinogradu. Ili neki dan iza onog, što je bilo iza tvoje ispovjedi. Zašto mu onda nisi rekla? Zašto si se onda mlako opirala, da ja i dalje ostanem ovdje, kad je moja mater odlazila u Split? To je bio čas za priznanje. Zašto si onda zanijemila? Jer me voliš! *(Kad ona ne reče ništa, on nastavi upornije)*: Da me ne voliš, govorila bi već prvi dan.

LELA *(uspravi se. čvrstim glasom)*: Nije meni do tebe. Do njega mi je. I ako budem imala srca da mu sve kažem, ubit ću se. *(Spusti se opet na jastuke, zatvori oči, dišući naglo).*

BARE *(pokaje se, što je bio tako krut, pride k njoj, uzme joj ruku i prinese je k ustima, al prije neg je poljubi, šane)*: Lele.

LELA *(ne otvorivši oči, istrgne ruku baš u času, kad je on htio da je poljubi).*

BARE *(se sad sagne nad njena usta s namjerom da ih poljubi, ali ona okrene glavu i njegov poljubac pane na njen obraz. On joj pri tom hitro odriješi vrpcu ispod grla i uroni svoje lice u njene prsi).*

LELA *(prigušeno krikne, bez otpora, najednom se nekako istrgne i potegne zvono).*

BARE *(se uspravi)*: Šta radiš? *(Pođe prema pendžeru).*

LELA *(vežući nemirnim prstima vrpcu)*: Šta imaš od toga? Kad ne sudjelujem ni u čemu, kao da sam kamen!

LUCA *(ulazi i nosi na poslužavniku pribor za bijelu kavu, s kavom i skorupom i tanjurić s narezanim biskvitom).* Evo kava. I pandišpanja za šjor Baru. A i skorup je tu! *(Postavlja šolje na drugoj strani stola).*

BARE *(nagne se nad skorupom)*: To volim.

LELA: Uspi mi, Luce, al bez ičesa. Više kave, neg varenike.

LUCA: Znam ja, kako vi hoćete. *(Uspe kavu i jednom i drugom).*

BARE *(sjedne pred svoju šolju, uzme punu kašičicu skorupa i prelije ga na kavu)*: Kad sam dolazio amo kao gimnazijalac, već putem sam se radovao, koliko ću skorupa naći kod uje. Kod kuće ga nisam dobivao.

LUCA *(šaljivo)*: Znam ja to dobro, šjor Bare. *(Ode).*

BARE *(umače biskvit u kavu i jede)*: Ogladnio sam.

LELA *(ne govori i ne pije, samo ga gleda, kako jede).*

BARE: Zašto ne piješ?

LELA: Ne pije mi se. Najvoljela bih leći, pa spavati.

BARE: Sada?

LELA: I ne probuditi se.

BARE *(digne se srdito)*: To je tvoje obećanje! Rekla si mi, da ćeš danas, kad nema ujaka kod kuće, čitav dan biti samnom, a sad neprestano jaučeš i tužiš se, kao da smo pri ukopu. *(Sjedne ponovno).*

LELA *(promiješa kavu i srkne jedan gutljaj)*: Ne srdi se, Bare, molim te. Zar nisam čitavo vrijeme bila dobre volje, vesela i luda kao kakva djevojčica? Bila sam ti dobra, pustila sam te, da radiš od mene, što ti volja, i obećala sam ti sve, što si god htio — pa šta hoćeš više od mene?

BARE *(približi se njoj sa stolicom)*: Da me voliš bez ikakvih drugih misli. Kao nekada.

LELA: Kako si nepravedan! Kako si sebičan! *(Digne se i odaleči se od njega).* Nemoguće je, Bare, da ja budem bez tih durgih misli, o kojima ti govoriš. One i nisu druge, one su moje prve misli. Lako bi bilo, da nije njih! Nekada — nije ih bilo. Al onda je tebi bilo sve svejedno.

BARE: Svi tvoji razlozi svršavaju uvijek s jednim te istim prijekorom. Zašto ne zaboraviš na ono, što je prošlo?

LELA: Pa ti si onaj, koji se ne prestano pozivlješ na ono »od nekada«. Ti me ne ćeš onakvu, kakva sam danas. Al ja ne mogu da budem drukčija. Ja ne mogu da izbrišem posljednje godine moga života i da se odrečem sreće, koju su mi pružile. Budi zadovoljan, što si me doveo dotle, da se borim protiv tebe i protiv sebe, a ne znam, kako da se odhrvam. Al tebi je glavno samo jedno: da dođeš do posljednjeg svog zadovoljstva. A šta ću ja onda?

BARE: Hoćeš da odem kući? Ja idem ovaj čas odavle, ne ću sačekati ni da večeram. Idem ravno k ujaku i reći ću mu, nek me pusti da idem. *(Uputi se k izlazu).*

LELA *(stane preda nj)*: Ostani! Trebao si otići onda, kad sam te preklinjala, da to učiniš. Onda, kad nisam imala rašta da sebe prekorim. Al sada?

BARE *(slegne ramenima i dođe do fotelja, gdje sjedne)*: Kako hoćeš.

LELA *(pođe polako, umorno do sofe, sjedne, nasloni čelo na ruku. Pauza). Oboje muče. Konačno ona reče tiho)*: Dođi amo.

BARE *(počeka tren, onda se polako digne i sjedne do nje)*: Ne volim ova tvoja komplicirana raspoloženja. Sad ovako, sad onako.

LELA *(nasloni se na njegovo rame)*: Nije mi lako, Bare. Priznaj, da mi nije lako. Ja sam kao zvijerka u šumi, koju gone sa svih strana, i ona ne zna, kud bi. A izlaz valja da se nađe! *(Uspravi se jako)*: Izlaz, Bare, čuješ li, izlaz iz sveg toga. *(Tiše)*: Oslobođenje od svega, a najviše od same sebe. Budi dobar sa mnom.

BARE *(obuhvati je preko leđa nježno)*: Pa vidiš — i jesam dobar s tobom. *(Privine je k sebi)*: Volim te.

LELA *(izvuče se iz zagrljaja)*: Ako me uistinu voliš, pusti me samo pola ure da mirujem.

BARE *(digne se, stavi na vrh sofe dva jastučića, jedan na drugi)*: Dobro. Evo, lezi ovdje i miruj! Ja ću sjesti tamo. *(Pokaže na jedan fotelj)*. I ne ću se ni maknuti.

LELA: Ne, ne, hoću da budem sama.

BARE: A kud ću ja?

LELA: Idi preko, počini malo iti i čekaj, dok te zovnem. Ako slučajno zaspem, probudi me. *(Ona legne na sofu)*.

BARE *(pride k njoj)*: Do viđenja! *(Miluje je po glavi i prigne se k njoj tiho)*: Koliko me voliš? Reci?

LELA *(molećim glasom)*: Idi.

BARE *(blago)*: Ne idem, dok mi ne rečeš.

LELA: Ne znam ni sama. Ne znam uopće, da li se može voljeti onaj, koji je uzrok naše nesreće. Idi već jednom!

BARE: I baš me tjeraš! *(Skoro uvrijedeno)*: Dobro. *(Kao da će otići)*.

LELA: Ne, ne tjeram te. *(Digne ruku prema njemu)*: Prigni se, reć ću ti nešto na uho.

BARE *(se prigne, ona mu nešto diskretno prišapne, a ona zadovoljnim licem sluša i reče)*: Razumio sam. *(Primi je zatim objema rukama za glavu pa reče toplo, skroro strasno)*: Ti! *Izide i zatvori vrata za sobom)*.

LELA *(ostane ležeći, podvukavši obje ruke pod zatiljak, zatvori oči, miruje nekoliko trenutaka, onda se uspravi sjedne na sofu, ponovo miruje, konačno se naglo digne, kao da se na nešto odlučila, pode do kredence, izvuče iz jedne škrabije list hartije, nađe tu i olovku, ponese ih na sto li počne da piše. Najprije piše i ništa ne govori. Nakon dva tri retka stane i nijemo pročita ono, što je napisala, a posljednju izreku čita na glas, mirno polako, bez naglašavanja)*: ... a nekad smo se vrlo voljeli, pa sam utvrdila sa zaprepaštenjem, da ne ću moći da se odupirem dugo njegovim nasrtajima... *(Nastavi da piše i ne govori. Kad je tako napisala dva tri nova retka, začuje iz dvorišta REPČEV glas)*:

REBAC *(ispod pendžera)*: Lele! Lele!

LELA *(se trgne, poleti k pendžeru, otvori ga i uskoro veselo reče)*: Joso! Kad ste se vratili?

REBAC: *(k. g.)* Malo prije.

LELA: Dođi gore. *(Zatvori pendžer, pode hitro k stolu i sakrije onu hartiju ispod stolnjaka, u to se začuju i Repčevi koraci u hodniku. Ona otvori vrata)*. No, kako je bilo na fabrici? Šta veli proto? *(Čitava ova scena teče lagano, vedro, bez ikakvoga sumora ili predosjećaja)*.

REBAC *(ima u ruci nacrte, koje pokazuje)*: Stvar *dobro napreduje*. Bare je sve to lijepo zamislio. Ja sam znao, da on to zna, iako je proto ponešto nezadovoljan. To će biti zbilja divan ljetnikovac, Ovdje je tvoja soba, a do nje moj škritorij — ovdje naša spavaona, uz nju kupaona. *(Šaleći se)*. Kao kod kontese Fanfonja, s velikim ogledalima, o kojima je Domina fantazirala. S ove strane su sobe za goste, a ovu mansardu prema sjeveru, s ogromnim pendžerima, odredio je Bare za svoj atelier —

LELA *(prestrašeno)*: Zar on misli ovdje stanovati?

REBAC: Ne, ne. Samo kad bude ljetovao kod nas. *(Uzme jedan drugi nacrt)*. Ovo je prizemlje. Tinel, salon, veranda, teraca, vidiš? *(Pokazuje treći nacrt)*. A ovo je kuhinja, a tu je dizalo, po kome se šalje jelo u tinel. *(Veselo)*. Sve će to biti bolje i ljepše, nego u ovoj ruševini. Je li ti pravo?

LELA *(opazivši, da se on svemu raduje kao malo dijete)*: Kad je tebi pravo, i meni je.

REBAC: Pa znao sam ja. Baš mi je žao, što si ispočetka bila proti ovome. Kao da nisi vjerovala u me. Al kad sam ja nešto počeo, to ne može zlo svršiti. Ta ne živim u oblacima kao tvoj pokojni ćaća. Ja znam točno, kud što vodi. Ja znam, što hoću.

LELA: Ja se uvijek bojim ove tvoje velike vjere u se. Daj Bože, da je nikad ne izgubiš. A čime, veliš, da je proto nezadovoljan?

REBAC: On veli, da Bare sve to sastavlja bez ljubavi prema materijalu. Ipak — oduševljen je. Ne toliko nacrtima i radovima, ali s jednom velikom pastrvom, koju smo ulovili u vrelu Cetine *(pokaže dalinu ruke)* i ispekli na žeravici. A sad nas čeka mlado kozle kod Jakova! Oni su već tamo. Ja sam došao da uzmem malo duhana. *(Vadi tabakijeru)*.

LELA *(mu uzme tabakijeru iz ruke, pogleda u kovčežić)*: Samo dvije, tri cigarete! Reći ćeš, da te zanemarujem. Al eto *(sjedne i stane da mota cigarete)*, sjedi i pričekaj malo. Ne žuri ti se valjda?

REBAC: Ni najmanje. Šta si ti radila čitav dan? *(Čuje se jedan tango na harmonici)*.

LELA *(pripali cigaretu i pruži mu je)*: Puši, međutim. Jutros sam bila na misi, onda smo ja i Bare ručali, poslije smo otišli da gledamo kolo, a zatim pošli u šetnju. Zato i nisam stigla da ti savijam cigarete. *(Mota ih hitro dalje, oblizuje i slaže u tabakijeru!)* Ako umrem prije tebe, ne ćeš više znati, kako se motaju!

REBAC: Ne bojim se ja toga. Daleko sam ja pred tobom. Samo ti, kad mene više ne bude, bogzna, kome ćeš ih motati!

LELA: Ja? *(Gleda ga trenutak u oči)*: Nikome, mužu dragi. *(Stavlja laganom kretnjom domotanu cigaretu u tabakijeru i mota novu)*: Nikome ništa od mene. *(Oblizne cigaretu i stavi je u tabakijeru:* Samo tebi.

REBAC: A gdje je Bare?

LELA: Preko, u svojoj sobi. Čuješ harmoniku! Umorio se od šetnje.

REBAC: A gdje ste to bili?

LELA: Daleko. Sve do Kraljeva Gumna. Pogledaj, koliko sam nabrala cvijeća.

REBAC: Nije pametno, što hodaš toliko, s tom nogom.

LELA: Dobro je već. Mogla sam ja još i dalje. Bare je sustao. *(Mota posljednju cigaretu)*. Evo, ovo je posljednja — na žalost.

REBAC: Nu je vidi! Zašto na žalost?

LELA: Sad ćeš otići i opet me ostavljaš. *(Pruža mu tabakijeru, on je primi, stavi u džep i digne se. A ona ga gleda, potpuno veselo)*: Otkad se gradi fabrika, uvijek me ostavljaš.

REBAC *(pride k njoj i primi je kažiprstom i srednjim za obraz)*: Proći će i to.

LELA: Predugo mi traje. Dulje nego li mogu izdržati. *(Digne se, obuhvati ga rukom oko vrata, poljubi ga ispod uha):* Mužu dragi! *(Zajeca, uronivši glavu u njegovo rame).*

REBAC *(je drži preko tijela):* No, no, Lele — dokle ćemo tako? Šta je to s tobom u posljednje vrijeme! *(Drugom rukom preko njene glave):* No, čuješ, šta ti je? *(Harmonika prestane).*

LELA *(digne naglo glavu, odvoji se od njega):* Ah, ništa! Već je sve prošlo! *(Gledajući ga, nasmiješi se):* Sad se opet smijem.

REBAC: No, hvala Bogu! Kad večerate, dođi po mene k Jakovu.

LELA: Vidjet ćemo, ako me noge još budu držale.

REBAC: Zbogom! *(Odlazi).*

LELA *(za njim do vrata veselo):* Pozdravi prota i želim mu dobar tek uz kozlića! *(Zatvori vrata, vrati se k stolu, sjedne, izvuče hartiju ispod stolnjaka i podglasno čita posljednje retke, što je prije napisala):* Ja sam međutim vjerna žena i daleko sam od toga, da tebe, koji si mi dobar *(umetne olovkom jednu riječ, koja joj je izmakla)* i koji me voliš, prevarim. *(Piše dalje, istodobno govori, samo nešto tiše, a jednako stvarno):* Hoću da ti ostanem vjerna do groba, kako sam se zaklela... *(Piše dalje, a više ne govori. Onda nakon još dva napisana retka nastavi opet pisanjem, al sada šapće treptavim glasom):*... i zato, da ne bih podlegla iskušenju, idem radije u smrt. — *(Napiše još nekoliko riječi, potpiše se, složi hartiju u četvero, napiše na vanjskoj strani dvije riječi, onda pomalo prigne glavu do ruba stola, ostane tako nekoliko trenutaka. Konačno se digne, otvori kovčežić, podigne šakom duhan u njemu, turi unutra pismo, prekrivši ga duhanom, zatim pođe odlučno do vrata, otvori ih, pa vikne u hodnik):* Bare!

BARE *(Izađe odmah iz sobe):* Evo me.

LELA: Dođi i donesi tvoju harmoniku.

BARE: Šta će nam sad harmonika? I onako tvrdiš, da ti ide na nerve!

LELA: Donesi je, kad ti velim. *(Vrati se s vrata u sobu).*

BARE *(poslije malo, uđe s harmonikom):* Tu smo, i ja i harmonika.

LELA *(gurne ga na sofu):* Sjedni tu i sviraj nešto. Ja ću međutim da se preobučem.

BARE: Čuo sam maloprije ujakov glas. Šta je htio? *(Već sjedi na sofi i drži spremnu harmoniku).*

LELA: Ponestalo mu cigareta. Otišli su k Jakovu. Poslije večere idemo i mi tamo. *(Sprema se da pođe desno, prema malim vratima, strogo šaljivo):* Da se nisi maknuo otale! Samo čekaj. *(Na vratima kamarina, skoro nježno):* I sviraj lijepo. *(Ona iščezne, a on svira svoj tango. To potraje neko vrijeme. Najednom se začuje iz kamarina užasan Lelin krik i kao da se nešto srušilo na tle. Zatim hroptavo stenjanje, s raskidanim riječima).*

BARE *(skoči, odbaci harmoniku na jednu stolicu, poleti tamo, gdje je Lela. Domalo izađe, sav zaprepašten, očajno):* Lele! *(Jače, skoro kao krik):* Lele! Šta si učinila, Lele? *(Skoči, potegne snažno konop od zvona, koje odjekne kroz prazne prostorije stepeništa, vičući izvan sebe):* Luce! Luce! *(LUCA se pojavi na stepenicama):* Mlijeka, hitro mlijeka! Gospodarici je zlo! Vaso neka ide po ljekara! A gazda je kod Jakova. Brzo! Brzo! *(Vrativši se nosi u naručaju Lelu i povuče je na sofu):* Gospe sveta! *(Sjedne na sofu do nje, nagne se nad njeno lice):* Lele, šta si učinila? Lele, pogledaj me! *(Ona stenje, muca i sve trepti u groznici).*

LUCA *(uleti sa sudom mlijeka i čašom):* Šta je, zaboga! Ajme meni! *(Stavi mlijeko na stolicu i zgrabi čašom):* Šta ste joj učinili? Ajme!

BARE *(uzme čašu iz Lucine ruke, podigne glavu i siplje joj mlijeko u usta).* Pij Lele, dobro se napij! *(Leli se prosiplje mlijeko mimo usta).*

LUCA: Umire, šjor Bare! Umire!

BARE: Ugrij kakvu tikulu ili komad gvožđa, brzo! *(Luca odleti van, a on ponovno kuša, da Leli da mlijeko):* Uzmi, Lele! *Lela cvili, u grlu joj grgoće mlijeko i prosiplje se iz usta, ne može da drži uspravno glave. On joj opet spušta na uzglavlje, opet potegne zvono i kriči na vratima):* Ljekara! Brzo ljekara! *(Poleti k prozoru, otvori ga, vikne nekom dolje):* Mali, leti po ljekara! Brzo!

LUCA *(se vrati s vrućim gvožđem umotanim u krpu):* Gvožđe s fogolera.

BARE: Dobro je. Stavi joj na štumak. *(Raskine joj odijelo, a Luca joj položi gvožđe na želudac).* Tako. *Lela je sva iznemogla, više se ne grči, samo dršće. On povuče sa sofe prebačeni plaid i pokrije njime Lelu.*

LUCA *(sjedne k Leli, obuhvati je preko leđa, briše joj usta):* Gospodarice, draga moja gospodarice! Pa to je krv! *(Okrene se Bari):* Ona je nešto popila! *(Pričini joj se, da se Lela makla):* Hoćete li šta, gospodarice?

LELA: *(otvori oči, kao da hoće nešto reći).*

BARE *(i on nagnut nad bolesnicom):* Lele, šta hoćeš? Lele —

LUCA *(sva već u suzama):* Recite meni, vašoj Luci — *(zaguši joj plač riječi).*

LELA *(pretrgnutim šaptom jedva izgovara):* Fra Jere...

LUCA *(Bari tiho):* Hoće fratra. *(Digne se):* Idem ja po nj. *(Izlazeći kao da moli):* Sveta Gospa Sinjska, pomozi nas... *(Izgubi se).*

BARE *(stoji uz sofu i nepomično gleda u Lelu).*

LELA *(je sada potpuno mirna, kao da ništa ne osjeća, otvori mutne umorne oči, pogleda tren Baru, zatvori ih opet, onda joj glava malo klone na stranu i osta nepomična).*

BARE: *(sjedne do nje, primi je za obje ruke preko pulsa i sluša, da li otkucava. Još jedamput pokuša da je zovne vrlo tiho):* Lele! *(Kad ona ne reagira, on makne malo skut od plaida na stranu, sagne se, prisloni uho na njeno srce. Kad ne čuje kucanje, zatvori joj oči sa dva prsta, zatim se digne, zapali svijeću na svijećnjaku i stavi ga na rub sofe, gdje leži Lelina glava. Uzme stolicu, prinese je uz sofu, sjedne na nju i laktovima na koljenima spusti glavu u dlanove. Pauza. Vjetar izvana nadimlje zavjese na pendžerima. Poslije malo začuje se na stepeništu razgovor, nemiran, isprekidan, sav u usklicima, i hitri koraci u hodniku. Bare se digne. REBAC nasrne u sobu, a za njim LJEKAR. Poslije malo PROTO krupan, odebeo, gospodin, s dugom bradom.*

REBAC *(gurne Baru, prolazeći mimo njega, sav blijed, zaduhan, dršće od strava):* Za ime Božje! *(Poleti do sofe, sruši se na nj, pograbi Lelu za glavu i viče sav izvan rebe):* Lele! Lele! Probudi se! *(Ljubi joj glavu, lice u paroksizmu boli):* Govori, Lele! *(Okrene se Ljekaru, koji stoji iza njega, prestravljenim glasom):* Doktore, ona ne živi!

LJEKAR *(ga primi za lakat, odmakne ga):* Pustite me... *(Dok on pregledava Lelu, u sobi je teška tišina. svi stoje nepomični. Bare kraj stola, Proto kraj vrata, Rebac kod sofe, vrh Leline glave. Nakon kratkog pregleda ljekar tiho):* Svršeno je. Otrovala se. *(Sad se Proto prekrsti i spusti glavu, kao da moli. Bare se okrene i spusti i on glavu. Rebac se baci na smrtno tijelo, uroni licem u nj i zajeca).*

REBAC *(ustane, pa vikne očajno):* Zašto? *(Kratka pauza, Bari, tiše):* Znaš li ti zašto?

BARE *(samo slegne ramenima).*

LJEKAR: Molim, da se ovdje ništa ne dira, dok ne dođe komisija.

REBAC *(sabere se, povuče plaid preko Lelina lica, okrene se i reče odlučno):* Hvala vam, gospodo! Sad me ostavite sama. *(Ljekar pođe prvi k izlazu. Bare za njim. Kad se i Proto uputi za njima, ustavi ga Rebac):* S fabrikom je svršeno. Obustavite posao! A vas ću isplatiti, kako je već utanačeno. *(Proto ode bez riječi.) Jedva je izašao, pojavi se na ulazu*

FRA JERE *(pruži Repcu ruku).*

REBAC *(klikne neutješivo):* Prekasno, fra Jere. *(Grcne mu jecaj u grlu).*

FRA JERE *(pride k Leli i tiho je blagoslovi).*

REBAC *(kad je fra Jere svršio):* Daj joj, molim te, kršćanski ukop i mjesto na groblju.

FRA JERE: Kako joj i priliči, sinko! Ona je umrla bez grijeha!

ZASTOR.

HUSNIJA ČENGIĆ

TO TOPOVI GOVORE

To topovi govore, stisni se, ušuti,
zatomi svoj jad i svoj bol, oči zakloni,
spusti ruke, i prezri, žurno se uputi
u sklonište, u snove, sasvim se ukloni.

Bjesomučno nad zemljom tutnji čudovište,
ukloni svoju sjenu, ugni se u stranu,
da ne padneš i ti u divljem uraganu,
što polja pretvara u krvavo poprište.

Topovi govore, i ti ne znaš, što nosi
sutrašnji dan, ti znaš samo za nemir i strah,
jutrom bi htio radosno ići po rosi,
nasmijan dahnuti, udahnuti zemlje dah.

To topovi govore i Smrt omražena
ide, i Glad pred njom, kroz noć i rana jutra.
Ah, ne, ne kloni! Nada nije poražena,
kroz neizvjesno Danas ući ćeš u Sutra.

STJEPAN KASTROPIL

JEDNO FRANCUSKO DJELO O DOSTOJEVSKOM

Henry Troyat: Dostoïevsky

Malo vremena prije poznatih tragičnih događaja, koji su, pored ostalih posljedica, izgleda, svojom rušilačkom snagom privremeno zatrpali sve žive i neizmjerno bogate rezervoare duševnog života Francuske, pojavila se iz pera mladog romanopisca Henry Troyata, dobro poznatog laureata Goncourtova iz 1938. godine, opširna knjiga o Dostojevskom. Dugo očekivana — jer ju je pisac bio unaprijed najavio i objavio neke njezine ulomke — ona nije nimalo razočarala, čak je i ugodno iznenadila i one, koji su očekivali od

mladoga pisca — obzirom na već toliko obrađeni predmet njegove knjige — jednu, u najbolju ruku, vješto skalupljenu romansiranu biografiju prema svim otrcanim i standardizovanim pravilima jedne efemerne književne vrste, koja je na Zapadu već zasitila i počela se iživljavati.

Međutim je Troyatovo djelo obogatilo francusku književnost, ma da u njoj nalazimo čitave hrpe djela posvećenih velikom Rusu. Svakome je poznato, na primjer, djelo Gidea o Dostojevskom, dragocjeno za poznavanje psihopatološkog kompleksa velikog pisca. U skorije pak vrijeme — ako se ne varam skoro istovremeno s djelom Troyata — pojavila se i knjiga Jacquesa Madaulea, koja se trudi, da pronađe u djelima Dostojevskog neku vrstu podzemnog kršćanstva, koje crnim, skliskim stepenicama histerije, bluda, zločina i suza vodi k svijetlu, k spasenju.

Sve ovo dokazuje, makar da ovo zvuči pomalo paradoksalno, da je Dostojevski još naš suvremenik, i da Zapad još nije ozdravio od onog, što se nazvalo »dostojevštinom«. Veliki Epileptičar, kao ona gorostasna sjena njegova rodnog Urala na geografskim kartama, još uvijek dominira evropskom kulturom. Pisati o njemu za mnoge i mnoge književnike znači — kao što je to bio slučaj s Gideom i u suprotnom taboru s katolikom Massisom — povesti unutrašnju debatu sa samim sobom, splitati se i posrtati o iste neriješene probleme, lupati glavu o jedne iste bolne dileme, kao Raskoljnikov, Ivan Karamazov ili Stavrogin, i sudeći njega sudit isebe.

U Rusiji, naprotiv, (ako su istiniti glasovi, koji do nas dopiru), u kojoj su neizbrojna djela pisana vanrednom eruditijom osvijetlila do u tančine ovu veliku ličnost, to nije slučaj, jer su se odnosi između ljudi, društvenih slojeva poremetili, jer su se koncepcije o religiji i moralu promijenile. Neumoljivi je život tu već sagradio zid između sebe i Dostojevskog, a da zato ogromna, stihijska ličnost pisca nije ni najmanje svrgnuta s pijedestala, usprkos pojedinih svetogrdnih usklika, poput onog, koji se — kako to priča Vladimir Pozner — oteo jednom darovitom sovjetskom romanopiscu iza čitanja *Zločina i kazne:* »Bože, koliko riječi zbog jedne jedine starice«! Mladi ruski intelektualac, odgojen u novim prilikama, divi se Dostojevskom kao velikom piscu i poznavaocu ljudske duše, ali ne osjeća ni najmanje potrebu, da se po istoveti s Raskoljnikovim ili s Ivanom Karamazovim, a još manje, da muči njihove muke.

Henry Troyat je također Rus (zove se, ako je moje pamćenje tačno, Trofimov), ali Rus, koji je u Francusku došao kao dijete i srodio se toliko s njezinom sredinom, s njezinim duhom, da su njegovi romani *Faux Jour, Le Vivier, Grandeur nature, La Clef de voute* i *L'Araignée* — po riječima Edmonda Jalouxa — rijetka djela u savremenoj francuskoj književnosti, koja slijede veliku tradicionalnu proznu liniju Balzaca, Stendhala, Flauberta, i t. d., zasnovanu na potpuno francuskoj koncepciji psihološki koherentne ličnosti, nasuprot ličnostima iz djela jednog Gidea, Prousta, Duhamela, Valéry Larbauda i tolikih drugih, koje više manje nose u sebi dosta od one nekoherentnosti, maglovitosti, rastrganosti, koju nalazimo kod junaka ruskih realista. Čak ni uticaj Dostojevskog na Troyata nije onako znatan kao uticaj Mauriaca. »Postoji za mene — veli on negdje — dah, koji je dah Mauriaca, miris, koji je miris Mauriaca, čitavi jedan svemir, koji je svemir Mauriaca«.

Troyat je dakle imao sve uvjete, da napiše monumentalno djelo o Dostojevskom: rasnu i jezičnu srodnost s piscem o kojemu piše, što će mu omogućiti, uz solidniju dokumentaciju, dublje poniranje u njegov zamršeni kompleks; potpuno saživljavanje sa sredinom, za koju piše, uz ogromnu eruditiju, oštri kritički uvid u stvari i veliki pripovjedački talenat.

Sve će mu ovo pružiti ono dragocjeno klupko, kojim će on provesti kroz labirint stvaranja Dostojevskog čitaoca sa Zapada, kojega tako često odbija ona »grandiozna nekoherentnost velikog Rusa« i sprečava mu, da proširi svoj horizont do horizonta ovog vizionara, koji je kao nitko bio ispunjen saznanjem »druge istine ljudske«, koji je svugdje — kako sam veli — »kroz cijeli svoj život prešao sve granice«.

Proučavajući etapu po etapu ovaj život, za koji bi se moglo s pravom kazati, da nije skrojen po ljudskoj mjeri, Troyat se pita, da li je to izvanredno biće, koje je sebi odabralo za stan tijelo, lomno, neotporno za tolike poroke i izobličivano grčevima padavice, imalo u trenucima prije napada svoje strašne bolesti otkriće o najvišoj harmoniji svijeta. Troyat nije daleko od vjerovanja u to. U svakom slučaju on odbija tvrdnju, da je realnost Dostojevskijevih ličnosti jedna čisto etnička realnost, da su ti »apostoli zla«, ti zločinci, vizionari i sanjari specifično ruski proizvod i zaključuje, da ti izmišljeni portreti jednog Karamazova, Stavrogina, Raskoljnikova i t. d. imaju univerzalno značenje, da oni nisu nemoralniji od nas, samo što oni imaju smjelosti da javno pokazuju i razgoličuju ono, što mi omatamo brižno, kao kakvu sramotnu, gangrenoznu ranu, omotima obzira i konvencionalnosti. To nisu ni »bolesne iznimke« — kao što je govorio Voguë. Za Troyata kod njih bolesti uopće nema, jer te ličnosti i nemaju tijela. One su — kako on veli — »samo čiste ideje u prometu«. Dostojevski, koji se kao malo tko od smrtnika približio najvećoj tajni, jer je dvadeset minuta trpio muke na smrt osuđenog, prije nego što je saznao, da je bio žrtva nečovječne, sadističke inscenacije; koji je živ zakopan proveo četiri godine u »mrtvom domu«; koji je upoznao u svom životu sve boli, sve sumnje, sve tjeskobe, koje jedan čovjek može da upozna; koji je skoro konstantno stvarao u stanju izubijanosti od užasne borbe duha i materije, koja se u njemu odigravala, tražio je u svim svojim romanima, kroz sve svoje ličnosti, koje nisu drugo do ideje, da izrazi svoje ideje o životu i sudbini čovjeka.

Što se pak tiče bezbroja onih materijalnih detalja, koji te ličnosti uokviruju u prostor i vrijeme, oni po Troyatu nisu drugo do »jedinice mjere«, koje nam pisac iz samilosti pruža, da bi nam pomoću njih omogućio neki uvid u tajnoviti svijet svoje duše, vječito rastrgavane od dvaju neprijateljskih koncepcija svijeta: prirodne i nadprirodne.

Razvijajući dalje ovu ideju, da je realizam Dostojevskog samo oruđe, neka vrsta dalekozora, koji nam omogućuje praćenje iz daljine strašnih, nemilosrdnih konflikta u dušama njegovih ličnosti, koji bi bez toga

ostali izvan domašaja našeg opažanja. Troyat naziva romane Dostojevskog »romanima na dva sprata«. »U prvom će se dešavati svakidanji život sa svojim brigama, ljubomorama, sa svojim pitanjima tjelesnih zadovoljenja, novca, prvenstva. U drugom će se odvijati prava drama čovjeka: traženje Boga, traženje novog života. Sporedno je, što je neki student ubio staru lihvarku, što sin mrzi svog oca toliko, da mu smrt želi, što kakav skot jadikuje pred zabravljenim vratima svoje žene... Prava tragedija je čisto moralna, sublimizirana i dešava se u najskrovitijoj dubini duše... Desinkarnirani junaci Dostojevskog ne žele bogatstva, udobnosti, sloge u braku. Ništa od ovog svijeta oni ne žele. Žele samo beskrajnost, izvjesnost, žele Boga«.

»Bog me je mučio cijelog života« — kliče Kirilov u *Demonima*. I Dostojevski je patio od te božanske torture. »Fedor Mihajlović — piše Troyat — nije nikad poznavao čvrste vjere... On hoće da vjeruje, ali neka vrsta demonske lucidnosti zadržava ga na rubu Milosti. On traži pomoći od sebe, traži pomoći od tekstova. Umjesto da prihvaća, on diskutuje. »Reći ću vam o sebi — piše on gospođi Von Visin poslije svog oslobođenja — da sam ja čedo svog vijeka, čedo nevjerovanja i sumnje... Ipak mi Bog katkada šalje trenutke potpune vedrine. U tim trenucima ja sam sastavio svoju ispovijest vjere. Evo je: Vjerujem, da ništa nema ljepše, dublje, dopadljivije, razumnije, odvažnije, savršenije od Krista. Ne samo što nema, — govorim sebi pun ljubomorne ljubavi — već ne može ni biti. Još tačnije: kad bi mi netko dokazao, da je Krist izvan istine ili da je stvarno utvrđeno, da je istina izvan Krista, ja bih volio biti s Kristom nego s istinom«.

Svi junaci Dostojevskog pate od ovakovih sumnja i dilema kao i njihov auktor, kojemu će ovakvo njihovo raspoloženje omogućiti solidnost one osnovne potke svih njegovih romana, koja se sastoji u neumitnosti i pravednosti kazne i mogućnosti preporoda i uzdignuća. Troyat je tačno ovo uočio, kao i ogroman uticaj, što su ga imale na ovakovo stanovište Dostojevskog one četiri godine s Evanđeljem, to trostruko čudo — piše Troyat — zbilo se u jednoj smrdljivoj sobi u najzabitnijem kraju Sibira, onda, kad je bliža okolina pisca smatrala, da je on definitivno izgubljen«.

Troyat osobito insistira na ljubavi Dostojevskog prema prostom puku, koja mu olakšava put ka Kristu. »Mužik je za Dostojevskog — piše Troyat — najprije dijete. On je u sebi sačuvao naivnost i istinu djetinjstva. Zaštićen od kulture, socijalnih konvencija i naučnih laži, on je blizak Bogu. On posjeduje, a da to on i ne zna, tajnu života po Bogu. Ići k njemu, znači ići k Bogu«.

I zaista Dostojevski je razradio ovu svoju tezu u mnogim svojim kasnijim romanima i svome Dnevniku. On se po njoj upravljao u svome životu. Ljubav je njegova spram prostog mužika, kao i svaka prava ljubav, spremna na žrtve. Zato on neprestano osjeća potrebu, da se ponizi pred njime, da uništi na sebi svaki trag svoje gospodske kaste. Ona je i ekskluzivna, osobito u njezinoj posljednjoj fazi mesianizma, po kojemu je za Dostojevskog ruski narod izabrani narod i predestinirani predvodnik čovječanstva u novi Hannan, u toliko ekskluzivnija, što se rodila iz neizrecivog stradanja. Kad je jednom — priča nam Troyat — neki mladi liječnik predbacio Dostojevskom njegov mesianizam i njegove sanjarije o budućnosti Rusije riječima: »Ko vam je dao pravo, da tako govorite u ime ruskoga naroda?«. Dostojevski je naglim pokretom zadigao hlače do gležanja, na kojima su se crvenili ožiljci od okova, i usliknuo: »Evo mog prava!«

Pored ovoga, Troyat insistira još na mnogim crtama karaktera Dostojevskog i njegove prebujne, skoro neljudske fizionomije, koje su se mnogi biografi velikog Rusa na Zapadu bili samo dotakli ili ih pogrešno interpretirali. Zbog nedostatka prostora istaknut ću samo Troyatovu zanimljivu tezu o Dostojevskom kao propovjedniku životnog optimizma, o kojoj je već ranije pisao u pariskom tjedniku Marianne, a koju potkrepljuje s bezbroj primjera iz njegovih romana i citata iz njegovih pisama. »Nisam utučen, brate, — piše tako Dostojevski uoči odlaska na robiju svome bratu — nisam izgubio odvažnost. Život je svagdje život, život je u nama, a ne u svijetu, koji nas okružuje«... »Dajte mi tri života, i još mi ona ne će biti dovoljna!« — kliče junak romana *Mladić:* Navodeći još bezbroj ovakovih primjera, Troyat zaključuje, da djela Dostojevskog ne propovijedaju očaj, već žeđ za životom, ukoliko neumjereniju, monstruozniju, što ništa ne opravdava njezino postojanje u sudbinama onako od života pregaženima, kao što su sudbine njegovih glavnih junaka.

U kratkom predgovoru svog djela Troyat je istaknuo, da si ne umišlja, da će u svojoj knjizi iznijeti nešto novo, sasma originalno. »Jedina je njegova odlika — piše on o svome djelu — da je stvoreno u osjećaju savršene iskrenosti i velike ljubavi«. Mi bismo, pored ove i drugih odlika, mogli istaknuti još raznovrsnost i solidnost dokumentacije, na kojoj je ono izgrađeno, tako da s pravom auktor tvrdi, da nema ni jedne činjenice, koja nema svog oslona u bogatoj literaturi, iz koje je izdašno, a ipak s mnogo kriticizma, crpio svoju građu. Šezdeset i osam opširnih djela, od kojih mnoga obuhvaćaju više svezaka, koje Troyat u glavnom bezbroj puta citira u svojoj knjizi, daju ovom djelu masivnu solidnost ozbiljnog naučnog rada. Kronološki red pričanja uvađa čitaoca postepeno i sigurno u zamršeni i mračni labirint života Dostojevskoga i književnog stvaranja, koje se u Troyatovu djelu neprestano miješa i stapa s realnošću činjenica, obasjavajući čitaocu put kroz svemir Dostojevskog »dvostrukim svijetlom«.

Naposljetku, pojedine partije ove ogromne biografije čitaju se napregnuto, bez daha, kao kakav roman bogat peripetijama. Dovoljno je podsjetiti na odlomke, koji govore o mladosti pisca, njegovim ljubavima, strastima i zlim navadama, koje su dominirale izvjesnim periodima njegova života, a osobito na pričanje o godinama provedenim na robiji i po sibirskim zabitnim kazematama, koje nam izgleda pisano rukom samog Dostojevskog.

LJERKA PREMUŽIĆ

SAZNANJE

Lijepo je svijesno skidati terete mladosti:
težinu tudeg iskustva i tudeg saznanja
i otići medu znojne i prljave bez gadosti
i ne prati ruke nakon rukovanja.

Zatim svijesno proći kroz sve svoje mijene,
ne gubiti sebe nego se razdati
i postati dio tudeg svijetla ili tude sjene

Lijepo je starjeti postepeno, svijesno
i ne dići ruku, da vrijeme zadrži,
ne trunuti, nego izgarati tjelesno
i osjećati lagano zrenje zdrave srži.

VJEKOSLAV KALEB

U S E L U

Svakog dana oko četiri sata popodne pristane uz obalu malen star parobrodić, našeširen nekako kao kvočka, krcat putnika. Seljanima se tad čini, da su u gradu: miris dima od ugljena, šum pare, vreva. Osobito ona dva tri nepoznata lica, koja se hladno i ukočeno, putnički drže, čine, da je svečanost potpuna.

A seljani se okupe, — ruke u džepovima; i oni lica ozbiljna kao na sprovodu, šuteći gledaju. Koji gospodin izađe, došao tamo iz nepoznata; zatvoren je, izgleda dalek i nedosežan kao kip u crkvi. Uopće ono u parobrodu kao da je nekakva slika, predstava, i nema ništa s gledaocima, nego ipak — zabavlja ih veoma. Kad se pojavi netko njihov iz svijeta, ece, onda je zanimljivije. Tada se vesele kao djeca, kad na pozornici ili slici ugledaju poznatu osobu:

— An han... ono je taj i taj. Vavik je osta isti. Uvrga se u oca, u mater... Rođaci prilaze, pozdravljaju se veseli, da se ovaj dolazak i njih dodirnuo. Svak hoće da došljaku stisne ruku, jer mu je u nekoj prigodi nekada rekao nešto: »Crikvicu ti na brigu, daj mi zapaliti...« ili »Sićaš li se, kad smo zajedno odili na lokarde, na Ždrilo...

— Pozna me odma... i oca mi je spomenuja.

A došljak se drži fino, i govori drukčije, to jest onako, kako valja:

— Jes, jes... orajt... sakrament nohamol...

Tako jednoga dana bane Janko, unuk Jose Zdile iz Zagreba.

Mladić stasit, lijepo odjeven, s kovčegom, šeširom; preko ruke ogrtač. Gleda u narod na obali i smijucka se. Nekome mahne rukom.

Ženske uzviknu:

— Je li ono Janko?... Je, kuga ga umela... šta je fino obučen!

Po brvi salaze putnici lagano s broda, iskrcavaju vreće brašna, bakalar, daske za gradnju.

Djed Joso je bio na parobrodu svakog dana — nosač, fakin. U stvari čudnovat čovjek, šaljivčina. Dosta ga je i pogledati: glava lavlja, — naime: nos tupast, brci uzfrknuti, naježeni, usta — lavlja. — Lav i mačka, kako je poznato, imaju smiješno lice.

Unuk salazi nogu za nogom s parobroda, a djed ga i ne gleda, nego traži posao.

Joso je živio sam za se. Sinove je otpremio u svijet, a da ih nema što vraćati natrag, prodavao je redom zemlju i trošio dobitak mirno kao putnik na brodu, koiemu je točno određeno vrijeme dolaska. Svoje navike je ovako prikazao: »Litru vina na dan, dva dinara cigaretov, a izisti: obariti žigericu, oli šaku, ovako... (pregršt) gavunov, bokunić kruva — presiječe preko srednjih dvaju prstiju. O hobotnici je govorio: Ubodi je ostima — živa je, obari je — živa je, poi je — živa je... zali je vinom — mrtva je.

Volio je posao, ali lagan, koji kratko traje, a brige ne traži; kad si ga izvršio, da je plaćen — i bog. Dakle — nosač. Sinovi su mu bili skloni istim načelima. I zato, snažni i nasrtljivi, mogli su se mašiti za žitak; on je nastojao zalogaj spremiti za se, osobito otkad mu je umrla žena. Dočekivao ih je s nepovjerenjem, kad su nakon višegodišnjeg lutanja dolazili u selo da pokažu svoje blago ili da se sklone dok nađu posla, gledao ih je ispod oka i procjenjivao im džep.

Joso je i unuka dočekao tako, bez ganuća.

— Najprije triba viditi ima li ča — okrenuo se prema gledaocima. — Ako nema on, nemam ni ja...

Kad je vidio kovčeg (fini kovčeg, mora se priznati), pružio je ruku najprije prema njemu. Prihvatio ga, po svojoj struci, profesionalno

Pozdrav je zapustio.

Janko zbunjen pokušava:

— Zdravo, djede!... — hvata mu ruku.

Joso se sjeti u čemu je stvar, premjesti kovčeg u lijevicu, otare prste o gaće... pa — puši.

— Dobro doša,... je li tako?...

A onda se uputio. Nosi stvari i misli, vidljivo je na licu, koje će koristi izvući iz ovog posjeta.

— Imati će on koje šoldo... Mekaničar, a.

Ide Joso sitnim koracima, pruža noge koje su malo izvijene, na iks, što no se kaže, a i iskrpljene hlače mašu prema vanjskoj strani, ramena digao, brk mu mačji, ili lavlji, možemo reći, a rid nad bezubim ustima, očice malene zelene, posmješljive. Nikoga ne gleda nego ide. Drži se ozbiljno. Po svemu se vidi da je to posao, rad, a ne kakva rodačka usluga.

I upravio je, začudo, svojoj kući.

— Pa kako je, kako? — pita Janko djeda.

—Ča ćeš da ti rečem... Dok je kruva i piti, nije slabo.

Janko smišlja što bi djeda moglo približiti. Zbunjen, da učini razgovor suvišnim, promatra tobože sve oko sebe; nije u selu bio od djetinjstva. A za razgovor ne nalazi ništa podesna, jer mu je mnogo toga nepoznato. O baki čini mu se nije umjesno govoriti, pozleđivati ranu. A opet misli: zaključiti će da je ohol, da se pogospodio. Zato mu je na licu glup posmjeh.

— Došao sam u Šibenik da sastavim motor za firmu, pa evo skočio malo do vas...

— A nu...

— Nek vidim gdje sam se rodio i djetinjstvo proveo.

— E, da, da, kako ne.

Kad su došli do vratiju, Joso spusti kovčeg uz prag i stane trti dlanove, očekujući nagradu. Ali brzo se sjeti: — Onoga... — potraži ključ od kuće za pasom i počne otvarati.

Janko se ogledava: uska uličica i dvorište, kao pozornica. Sve popločano širokim izlizanim pločama, kućice niske, posivjelo kamenje, a prozorčići kao rupe za topove. Sa svih strana proviruju žene, gledaju i ogledavaju drsko Janka, a jato djece se u nekom razmaku postavilo, pa gutaju očima svaku kretnju. Kad je on ušao u kuću za djedodm, oni se natisli na prag, neki naslonili lice na dovratak i ne haju za balu pod nosom.

Janko je morao prigibati glavu, da ne zahvati u grede. Pod se ugiblje i škripi. Ali potleušica je čista, čak i vrata su joj sa staklom. Nego sve sitno. Za sto se mora uvući, pa smotati noge poda se.

— Mogla bi sad spremati večeru... da ima ča.

Unuk se odmah maši u džep.

Večer se lagano uvlačila u usku uličicu, mrak je pomalo gutao predmete i zacrnio tamne zidove i krovove kao starodrevne tvrđave. Žene, koje su neprestano vrebale na nj i djeca koja su se već počela igrati sama za se, a njega zaboravljati, nijesu Kuncu više smetala da se preda osjećajima, što se bude u ovom krugu posebne neke tišine sa dubokim sjenama i starinom, zidovima i kamenjem.

Doskora su se djeca i žene povukli u kuće kao puževi u kućicu.

Čudnovat osjećaj samoće, ostavljenosti samu sebi obuzeo ga je i počeo u njemu tkati onu tanku predu, koja će ostati dugo kao okus ovog dana: daleki uzvici, zvukovi zvona koje su zabrujila slavljenjem zdravemarije, miris dima i alga s obale. Djeda još nema, pa se njemu čini da nikada i neće doći, nego će on ostati ovako do tjeskobe sam.

Počela su se tada buditi i sjećanja na one dane, koje je davno nekada provadao ovdje baš u ovoj ulici, kad je dolazio djedu u pohode. Bio je to samo po koji bljesak. Sjeća se, na primjer, kako je jednom ovdje preko ovog zida ušao u vrt susjeda Marka Brfunićeva i nabrao pune džepove mladog boba. Uskrslo je osobito točno, kako je prelazio preko zida i kako su drugovi mu uplašeno virili iza ugla, tako, da se je on onda osjetio jako kriv.

Sutradan nedjelja.

Ujutro težaci izlaze polako ozbiljno iz kuća, zastaju pred pragom, zauzimaju dostojanstvo kao plemići kad navlače rukavice, teško se pomiču i gledaju naokolo, dodirujući se svega samo površno, da šetnja u blagdanu ne bude posao. Na obali, Rudini, pred ribarnicom, pred dućanima hrpice ljudi u novom ruhu stoje gotovo nepomično. Svak šuti. Ako dvojica razgovaraju, drugi kao da ih ne slušaju, gledaju more onako neodređeno. S vremena na vrijeme po koji se bez riječi udalji. Tako sele od hrpe do hrpe po selu naslađujući se slobodom i besposlenošću sve do podne.

Kunac je malo zastao na pragu da pričeka djeda. Žene su izlazile iz kuća, osvrtale se same na se da poprave suknje i čevrljajući išle k crkvi. On je opazio Milku susjeda Mate, zdravu, jedru, rumenu djevojčicu, crnih očiju i snažna koraka. U seljačkoj nošnji, čistoj, mekoj, svježa mirisa nekog; isticala se Milkina ljepota kao na kipu. Pas tanak, kukovi obli, vrat i glava u mekim linijama koje te upućuju na ruke, kao u slikama starih majstora. Nikakva gradska nošnja ne pokazuje ovako plemenito ženske oblike, ne nudi tijelo tako materinski, zdravo.

Gledao je dugo za njom i ocijenio je sasvim upijajući se u nju strasno, razbuđujući želju da je dobije za se, da je ima uza se; ne nečistu želju za časovitim zadovoljstvom, nego je odmah ugledao u svojoj kući.

Djed ga povede po selu.

— Ča ćeš, nedilja je, an... jutro je, valja popiti bićerin rakije... Je li tako? — govorio je Joso frčući kao mačak; uopće govorio je kao mačjim frkanjem i mijaukanjem, — i namigne Mati koji je došao uz njih.

— He... — Mate ne progovara rado.

— Dobro, dobro — reče Kunac s razumijevanjem.

Pošli su selom kao sajmom.

Janko razgleda sve. Opaža nove zgrade, mladu borovu šumu, novi seoski zahod. Navrh zvonika vjetrulja sa slovima SJIZ postavljenim pogrješno. Mnogo toga je zanimljivo i dražesno. Kad dode čovjek iz grada u selo, ne može se oteti tome ulaženju među predmete, nekako učinjene za ljude, za ljudsko tijelo, a manje za duh i zato duhu jako ugodne, jer su prožete njim:

opažaš mušice ljudi, glupost ili lukavost, smjelost ili plašljivost, a sve one posebne vrsti — šaljive. U gradovima je sve po planu rađeno za duh i zato hladno i tude. Ovdje se čovjek zaželi prostrijeti po solarima, po čistim izlizanim pločama, ili na širokom zidu ograde dvorišta, pod odrinu, pa se izložiti suncu i zijevajući slušati kako loza raste. Jer je ugodno ovo neograničeno vrijeme, bez sata; onaj na zvoniku stoji već godinama na dva i četvrt.

Janko počne zalaziti u uličice, voditi sam svoje pratioce. Iz nekog razloga postaje jako razborit, ističe svoju ozbiljnost i trezvenost. Vodi on tako Matu i Josu iako zamišlja da oni njega vode, pa gleda svaku stvar sa zanimanjem kao stranac: vrtiće među debelim sivim zidovima, uz koje se priljubljuju smokve prvke, ružmarin, levanda, murtela u vrčinama i limenjačama, male lijehe boba, blitve, javor ili dunja u kutu, đubrišta čista, mirišu zrelećom i hranivom.

— Krasan vrt.

Joso gleda ne vidi krasote.

— Bome mirina, a...

Mate ne shvaća o čemu se radi. A da bi vrt bio krasan ne može biti govora.

Toliko kamenja naslagano vješto. Krasna siva boja... A sve su trave aromatične — njuška Janko zgnječen listić.

— Slabo ima vode, pa moraju biti reumatične, — naglašuje Joso i čini tijelom kretnju da bi valjalo otići.

Ali Janko se ne dade ukloniti iz ovih staza koje idu po širokim zidovima, gomilama, pa duboko među njima, kad su natkrivene krošnjama smokava ili opet iznad njih. Odavle se vidi život sela: solari, dvorišta, krovovi, mali prozori kao šala, žene djeca. Negdje se svađaju. Njihovi glasovi miješali su se i čuli samo kao tučje tujkanje; kao pobješnjele tuke kliktale su žene sve zajedno. Ali ti zvukovi se čine kao glazba sela, bezazlen njegov zvuk, koji nema u sebi ništa što ne bi spadalo u ove obasjane zidine i dvorišta, stare smeđe krovove, oble bujne, rekao bih samožive, smokve ili kao prezirno istegnuta crna ljuskava vrata, bajame, a krošnje, blijedo zelene i čupave.

Jednom je čuo da govori učitelj:

— Opasno je ovakvo gledanje sela, iz daleka, kao povijesne jedinice, kao životinja u rezervatu, iz daleka u suncu, među drvećem. Mnogo toga se smiješa i stuca u loncu neoprezno, i — znanje je upropašteno.

Janko se nije starao da ga shvati.

— Enti bubrig u loju... ajmo se napiti! — uzvikne Joso na kraju strpljivosti.

Tako je Janko došao u selo, a sad evo prošla sedmica i njemu se ne da otići. Ugledao malu Milku Matinu, pa se prilijepio i ne odmiče se od nje. Ide s njima u polje; svuče čak haljetak pa pomaže u radu, kopa, sijeće drva, ili sjedne na zid kod težaka, kuca prutićem po gaćama i stoji satove i satove strpljivo kraj njih. Postao je razgovorljiv sa svakim. Ne gleda on samo Milku, a još manje pohotno. Zabilježio je sasvim, pa se na svoj način drži u doticaju. Nije da ne vidi Milkinu jedrinu, zdravlje, veselje, nego: to se razumije samo po sebi da vidi.

Mladić se zaljubio do ušiju i izjavio da će se vjenčati o Božiću.

— Pa neka se vinča. Je li tako — govorio je djed Joso. — Vodi je sebi, a ne meni. Baren ćemo se napiti.

— Ča ću ja tomu — slegne ramenima mati Milke; a vidi se da joj je to ugodno čuti.

Ona je zdrava žena (kći se u nju uvrgla), a i veoma pametna: jednostavno, otvoreno gleda i čini ti se da sve razumije potpuno i ocjenjuje nekako određeno, tako da uvjeri odmah ozbiljnošću suda. A nije brbljava; ako je glupost, smije se umjereno, ako je žalost gane se tiho; ne govori suvišne riječi.

Samo Mate se drži zagonetno. Šuti i ničim ne kazuje je li mu drago ili mrsko.

On je svoje vrsti čovjek. Snažan, temeljit, glatka djevojačka, ali jako rumena lica, a očiju i kose crne kao gavranovo perje; brada mu se modri od snažne dlake. Cijelu sedmicu radi kao crv i nitko ga ne čuje — ako nije bila nikakva zgoda da se napije. Nedjelju popodne, ili kakvu drugu zgodu neće nikada propustiti da se ne opije. Tada mjeri širinu puta i opsuje svakoga od dna do vrha ulice, osobito one koji žive bolje od njega. Na desetak mjesta stane i pokušava izreći značajnu besjedu:

— Ja, vidiš... lupeži, lupežiiii... Viditi ćemo ko ima vode pravo... Moj did je ovo počeja raditi. Ovo je njegov prag. Moj. A sad naša kuća najzadnja... Di joj je vidilica?... Stoj tote ka miš u jami... Neću! Neću, stati tote! — gledao je bijesno i ljuljao se. Guste crne kose raskuštrale su mu se i spustile na oči. Ne ćeš: stoj tote, nego pravicu!

Žena tada stražari, pazi na njega, pa ga u zgodnom času uhvati pod ruku i reče mirno:

— Ajmo doma.

On s njom krene, kao da je najedamput zaposlen, pa mora radi toga hitnog posla otići, ali još hoće da reče koju, pa se okreće i preko ramena govori gledaocima.

Tako svake svečane zgode pantomima.

Obitelj mu i ulica na to se navikla, smijali se svi i samo rekli:

— Opet se Mate opija ka tuka.

Ali od kada mu je zet ovdje, drukčije je.

— Kako se Mate nije opija od kad mu zet vode? — opažali su svi. — Nego je još tiši nego prije. — Sa zetom ništa ne govori, ali se od krčme ne otimlje.

Tako dođe nedjelja u čiji ponedjeljak Kunac mora otići. Popodne se nađu ona trojica, pa udare lagano selom. Idu, a šute. Josu je Janko nagovorio da počne ozbiljan i konačan razgovor s Matom.

A Joso se od tog časa počeo držati svečano, i zamislio se duboko.

— Ja san, en ti maloga zeca, ožednija ka pas... — izjavi nakon dužeg promišljanja i baci značajan, iako malo nestalan pogled na Janka.

— Nisan se ni ja napija od obida — promrmlja Mate.

— Da da, sad ćemo otići malo u krčmu — reče Janko.

— Tako, tako — reče opet značajno Joso, kao govoreći: — to je pametno radi one stvari.

Sađu uskom uličicom koja svakih pet šest metara mijenja smjer; sad se stisne da se dvojica tek mogu

mimoići, a sad proširi i do četiri metra. Tu pod jednim svodom, u tami, je krčma »aeroplan«. Sin krčmarov, đak, htio je da njihova krčma ima moderno ime, ali »podmornica« bi joj bolje pristajalo. Natisle se kuće kao da su skriveni hodnici stare tvrđave. Selo se uvijek množi unutra, trpa se samo u se, samo sebi u usta, pa nastaju čudnovate građevine radi premalog prostora.

Jedna žena je na pragu čistila ribu, sitne girice.

— Ča ćeš samo to za večeru? — upita Joso.

— Ah, Bog s tobon! Iman još liganj friganih s jajima i kaulov. Ive mi nema apetita, pa san njemu spremila mozak od janjeta, nevista mi je napravila tortu... i malo dobroga prošeka, pa onda aj u postelju...

— A ne bi ti bolje bilo s giricama izisti po hljiba?

— Aa, ne može to biti. Nemamo zubi... — nasmije se ona.

U krčmi Josu dočekuju veselo i nude ga svojom čašom:

— Na kume Joso, na...

I Janka:

— Ajde, bolan, napi se...

I svak mora barem čašu poljubiti.

— A nu, nećemo puno: dvi litre — reče Joso na svoj šaljivi način krčmaru i podigne lijevi brk. — Pa opet dvi, ako Bog dade... — Ja san naučija po malo: dva prsta ovako (uspravno), pa opet dva prsta.

Mate gleda na stranu, kao da ne traži ništa; na silu je tu, nepovjerenja pun.

Janko se samo smije, da pokaže razumijevanje. Ne zna što bi govorio, jer se oslonio na djeda. On se na koncu, kad je nekoliko puta uzalud pokušao da reče što zanimljivo, ili na čemu bi se oni barem zaustavili, postavi kao čovjek koji nudi:

— Sjednimo, sjednimo... — pa natače čaše i kuca se u znak da on plaća.

— U tvoje zdravlje, a u moj drob! —

Josi je uza sve to u obrvama i oko ustiju izraz omalovažavanja toga davanja: u stvari, to ništa ne mijenja. A Mati više nehaja, nebrige: »Ja se mogu i bez toga proći; može se misliti da će mene ko kupiti litrom vina«.

Tako su oni zasjeli jedan prema drugome kao djeca, za zabavu, pa se počeli nasladivati sjedenjem i čašom, koja je do ruke, uvijek spremna.

Poslije druge čaše Ante se naslonio laktima na sto, nastavlja pijuckati zamišljeno, za sama sebe. Joso se uvijek drži jednako: uspravno; prsluk otkopčan visi, kapa radnička na zatiljku, a nos nad žutim brkom cvjeta veselo.

— Ča ćeš, razmoči se jedan put za osan dan.

Crvenkasto svijetlo petrolejke teško se probija kroz oblak dima, i buka razgovora čini se da mu je smetnja. Po troje četvero okupilo se oko staklenke vina, s čašom pred sobom, pa viču da se u buci uzmognu čuti, tako se buka sve povećava i nitko više ne govori običnim glasom nego se svak dere što može bolje. Neki mlate šakom po stolu i istresaju iz sebe svu žuč, jad, koji se nakupio preko sedmice; junački lupaju šakama po stolu, pa im se čini da tresu svijetom.

Ante pomalo počne i govoriti. Ulazio je isprva u razgovor po kojom riječi:

— Tako je! — naglasio bi žestoko, katkada kao da nekome odgovara, a poslije opet kao da svakoga izazivlje, i da je sve upereno protiva nekome.

Na koncu počne i sam držati govore:

— Evo vidiš — pokaže krupne šake, odebljale prste i dlanove. — Radin s ovin mojin rukama. Ranin svoju familju sam... Niko mi ništa ne daje. Je li tako? — pita Josu otvoreno i zaljulja oko njega očima razlašćenim slobodno, pijano obješenim licem. Niko mi ništa ne daje! — digne prst.

— Tako je, tako je... Pitaš ih ka tiće žitovin kruvom i zeljen... — doda Joso ozbiljno i digne čašu.

Ante spusti tešku ruku na sto.

— Žitovin kruvon i zeljen — upro pogled u Josu. — Žitovin kruvon i zeljen... Digne ruku i udari jako šakom po stolu, a gleda Josu kao da mu je riječ na ustima, da će progovoriti nešto veoma značajno odmah nakon udarca, ali onda zastane i reče drugo:

— A kamo li gospodin... Neka radi svak ovako ka ja, neka kopa zemlju, a ne, plaćaj ti, plaćaj ti... Mi ih ranimo!...

Janko opazi da govor kreće neželjenim putem. Već četvrta litra je prazna. Mora se tu smiriti stvar i urediti sve konačno jer sutra odlazi.

— Znate... mogli bi mi polako i otići...

— Ja san gospodar svoje kuće i svoje dice... — meni neće niko komandirati!

— Tako je... Ti si, Mate, komandante... Ti bi moga, na jedan primer, kćer udati... a ne bi joj škodilo... — Joso je jedva govorio. On je imao običaj nakon pića odmah nestati; zavući se u krevet i spavat do sutra.

Janko se digne:

— Platiti!...

Na ove riječi Joso odmah ustane, pun poštovanja, a Mate zacudo odmah pristane uza nj. Digne se i on teško, trudeći se da preskoči klupu.

Kunac se nadao da će još imati vremena da na čistom zraku štogod zaključi.

Zacudo obojica njegovih drugova su poslušno pošli prema izlazu. Joso se uspravi olako. Lavlje lice mu je izgledalo sasvim zguzvano, nos kruglјast, a brkovi s usnama kao da će trkati, šaljivo se jeze, dok su se oči zarile, dva biserna pauka, iz paučine obrva i zazarenih obraza. On je po svojem starom običaju zauzeo pravac; kao obično prosao ga je sav humor, samo se brinuo da što prije i bez štete ujedri u svoju kucu.

Mate se je naprotiv sav naježio nekom namjerom. Pretvorio se u olovo: ljulja se, kapci mu padaju, a jezik hoće da radi.

— Gosposki san se napija... Gospoda imaju novac pa neka plaćaju...

— Hajdmo, hajdmo polako — prihvaća ga Janko pod ruku.

— Čekaj. Znan ja i sam di mi je kuća.

Joso se trudi da ide što ravnije i ne haje ni za jednoga ni drugoga.

Janko je sam. Nema pomoći od nikoga. Morati će nekako urediti svoju stvar.

— Imao sam nešto s tobom govoriti. — Reče Mati, koji ga nije htio slušati.

Umukne odmah zatim.

Mnoštvo djece se okupi oko njih iako je bila već noć. Kazali su i Matinoj ženi. Onaj obični slučaj i danas se dogodio. Ona je došla ravno k mužu i uhvatila ga pod pazuho.

Čim ga je žena uhvatila pod ruku, Mate se osjetio u svojoj kući, naspram svijetu, uz svoju ženu, u svojoj obitelji, i iz toga broda on je osjetio neprijatelja još jače.

— Lopovi svi! — vikao je i stajao čvrsto na mjestu.

— Ajmo doma, ajmo... — nagovarala je žena i nastojala krenuti. On se naslonio na nju, ali noge neće da pomakne, nego gleda u čeljad koja se okupila, maše prstom i govori:

— Marva svi! — uzvikuje kratko. — Neće niko po mojoj poštenoj kući gospodariti... Ona će za gospodina. Oće joj se gospodske rane. Dodija joj je žitovi kruh. U gard će, a... a vi drugi krepajte tote. Ne dam ja da se ona skita s gospodon, ne dan...

— Slušaj! — reče teško Joso — Nije kokoša za sokola...

— An! — trgne se da će poći k Josi, ali ga prihvati čvršće žena i pašanac Ilija. — Ja ću tebi ukazati... Svima ću ja ukazati... — otimao se tromo.

— Ajde, bolan, nemoj bunatati... — govorila je žena.

— Ne dan ja gospodi u moju kuću... Ajde otle... ajde. — Pogleda Kunca — Podrepina gospodska!

Kunac nije ostao baš hladne krvi, nakon onog vina što ga je popio. Našao se uvrijeđen:

— Ko je gospodin?... — pa pođe k Mati.

I njega uhvate gledaoci.

Obojica su se sada nagibali jedan prema drugome i dokazivali svoje pravo. Joso je stao među njih i nastojao razumno dokazati kako nije umjesna svađa:

— Ja se napijen, lipo, pa aj ća leći! Čovik mora biti pametan u vinu. Nije niko vino stvorija za svadu, nego da se čovik pošteno napije, pa pojde leći. Ča je triba tote razgovora!...

Janko se nagibao i podigao prst:

— Ko je gospodin, pitam?

Sutradan je nestala Milka skupa s Kuncem.

Bojka je kroz ošit slušala:

— Ne dam se ja vrijeđati. Ako hoćeš doći sa mnom odmah, ako ne, više se vidjeti nećemo.

Ona je pristala.

— A šta je odnila sobon? — pitala je susjeda Cvita.

— A šta je odnila! Žalost: komad zavežljaja...

Cijelo jutro su se u uličici skupljale žene i opširno raspravljale o tome događaju. Krijesnih očiju dočekale su Matu, kad je izlazio iz kuće.

— Mate. Jučer si se bija opija? —

On ne odgovori, nego pogleda stidljivo u žene.

— Eee, sad je gotovo — doda lakonski Cvijeta i pođe šaljivo dalje. — Milka je uskočila, a...

Mate se trgne na tu riječ.

— Uskočila?

Žena Mare je virila kroz prozor i nije mogla sakriti posmijeh.

DRAGUTIN KOLAK

SMRT JORGOVANA U VAZI

Noćas je umro u vazi plavi jorgovan.
Ja sam čuo njegov posljednji uzdah.
— I kad je sutra osvanuo dan,
na stolu je ležao purpurni prah

Noćas je umro u vazi ubrati jorgovan.
Ja sam vidio njegov samrtni trzaj.
— I prije nego je svanuo dan,
bio je njegov kraj.

Noćas je umro u vazi plavi jorgovan.
San mi je zapljusnuo njegov umrli dah.
— I danas, kada je osvanuo dan,
ja još osjećam zebnju i strah.

IZ SUVREMENE TALIJANSKE LIRIKE

VINCENZO CARDARELLI

GRADSKO PROLJEĆE

Uz gromove i djetinjasto hujanje vjetra
proljeće meće svoje boje
i razvija svoju zastavu,
kao vojnička svetkovina,
koja se odvija po svakom vremenu.
Od dana do dana pristiže
doba, koje provaljuje.
I već je zemlja puna
njegova prolaska
i njegovih svježih i rosnih tragova.
Glog je procvao i ocvao
čekajući prašinu maja.
Stabla, koja vidjesmo uzduž rijeke
čitavu zimu gola,
imaju nove listove i crne krošnje.
Život čudesan i tajnovit
teče kroz stabljike vlažne i okićene
tako nježnom kosom.
Na podnožju starih zidova
zazelenjeni su rubovi,
kao pût mladosti,
a osjećaju se i razvaline.
Ali ohole biljke uvijek zelene
ne poznaju proljeća.
Časna tuga onih stabala,
ures naših parkova,
koje niti oktobar svlači,
niti april obnavlja.
Neosvjetljive biljke. Slične su
spomenicima, kojima su ukras,
te ne čeznu nego za punim mjesecom
i slavujem, da ih tješi.

LJETNA

Opruženo ljeto,
dobo zgusnutih podneblja,
velikih jutara,
zorâ bez vike
— budi se kao u akvarijumu —
dana jednakih, zvjezdanih,
dobo najmanje bolna,
zbog zamračenja i trpnja,
srećo prostora,
ni jedno obećanje zemaljsko
ne može dati mira mome srcu,
koliko postojanost sunca,
koje se s tvoga neba izlijeva,
dobo krajnja, koja padaš
srušena u velikim otpočincima,
daješ zlato najprostranijim snovima,
dobo, koja nosiš svijetlo,
da rasprostreš vrijeme
tamo preko granica dana,
i koja kao da kadikad mećeš,
u redu, što se produžava,
poneki ritam vječnoga oklijevanja.

NAPUŠTANJA

Odletjela si, pobjegla
kao golubica
i izgubila se tamo dolje, prema istoku.
Ali su ostala mjesta, koja su te vidjela
i satovi naših susreta,
mjesta, što su za me postala grob,
kojemu sam straža.

EUGENIO MONTALE

ŠIROKO

O srdito duvanje juga,
što izgoreno zemljište žuto-zeleno
spaljuješ,
a gore na nebu punom
blijedih svjetala
prolazi po koja pahulja
oblaka i gubi se.
Satovi neodlučni, drhtavi,
života, što bježi
kao voda među prstima,
događaji, koji se ne dadu uhvatiti,
svijetla + sjene, potresi
stvari kolebljivih na zemlji,
oh, suha krila zraka,
sad sam ja
agava, što se ukorijenila u pukotini
koja izmiče moru, što ima ruke od alga
i otvara široka grla i zahvaća hridi,
i u vrenju
svake bitnosti, i mojih zatvorenih čašica,
koje više ne znaju da se rasprsnu, danas osjećam
svoju nepokretnost kao muku.

PAOLO BUZZI

C I G A N I

Možda je pravi život.
Bojadisana kola,
konji divlji i poslušni, pjani od vjetra,
lijepe kćeri u prnjama,
stô u skritom bivaku pod zvijezdama,
bijela cesta svijeta.
Ja ću se povratiti u tamnicu moćnu,
gdje zapovijedam
i gdje nada mnom zapovijedaju:
ja ću razigrati od srdžbe moju idealnu ždrebad
na stazi sna, mrtva srca, u umornoj večeri:
i zbog ljubavi
prosit ću prosjakinju moju za kakav mrak ceste.
Ja plaćam tijelo rukom, koja izgleda
da traži, dapače da daje milostinju.
I moj je život
mreža jama,
gdje drugo ne svjetluca do oko miša.
O cigani, oderite me živa, na ražnju ispecite me
između dvaju stabala šume.
Ja sam ubogi sin civiliziranih ljudi,
koji obožava barbarstvo.

IZ CIKLUSA »OSJEĆAJ SNA«

GIUSEPPE UNGARETTI

P J E V D R U G I

Zaklopila si oči.

Rađa se noć
puna prividnih rupa,
mrtvih zvukova,
kao od pluta,
mreža spuštenih u vodu.

Tvoje ruke se pretvaraju u dašak
nepovredljivih daljina
nezadržljivih kao slike,

i dvosmislen razgovor mjeseca
i ljuljanje, preslatki,
ako hoćeš, da mi ih položiš na oči,
diraju dušu.

Žena si, što prolazi
kao list

i ostavlja stablima vatru jeseni.

Preveo OLINKO DELORKO

F E U I L L E T O N

PLAĆEN

Jednog dana došao je pred rajska vrata neki bolji čovjek. Vedra lica pogledao je u Božje oko, ali je svoj pogled brzo oborio.

»Što je, čovječe?! — obradovao mu se Gospodin Bog. — »Što je tebe ovamo dovelo?!« —

»Evo me, Gospodine — reče čovjek — dođoh da uživam Tvoju vječnu dobrotu!«

»A gdje si do sada bio?« — upita ga mirno Bog.

»Bio sam dolje na grešnjoj zemlji. Život, koji si mi dao, već sam proživio i svoju dušu očistio« — odgovori tiho čovjek.

»A što si tamo dobroga uradio?« — upita ga Gospodin Bog.

»Pomagao sam slabe, darivao uboge i uvijek dobar bio!«

»Znam, znam!« — reče Bog, a lice mu se namršti, kao da se nečeg neugodnog prisjetio. — »Pa što si ovamo došao?!

»Dođoh — prošapta smjerno čovjek — da po Tvom obećanju dobijem nagradu za svoja djela.«

»Ti si je, čovječe — reče odsječno Bog — već dobio na onome svijetu, kad si se za svoja djela svakome hvalio i za njih priznanja tražio! — Nisi radio, da ugodiš meni, nego sebi, i nemam zašto da te nagradim!«

I Bog obori pogled, a vrata se nebeska zatvore.

Gabro Pilić

ČAŠA VODE

Poslije dugog vremena vidio sam opet svoje rodno mjesto. Prvo, što sam u njemu poželio, to je čaša vode. Čaša vode iz mojega zavičaja ima ukus moje mladosti. Pri njoj se ugodno sjedi kao što se na starom domaćem jastuku ugodno spava. Čašu vode iz rođenog kraja treba život, koji se od svojega djetinjstva nije nikad odmorio. Nju traži žeđa za mirom i za onim snovima, koje nismo nikad dostigli i koje smo iz vida izgubili. Jedino ona može da nas još jednom napoji, da ublaži našu gorčinu i učini, da suzu milosrđa prospemo na našu mučnu prošlost. Čaša vode s rođene grude ima u sebi čudnoga čara. Pri njoj dišemo nekadašnjim mladenačkim dahom i ona nam pruža trenutak žudne zaboravi. Ona nas čini opet dobrom, a i nestašnom djecom. Od nje dobivamo osmijeh, kakav nam davno nije dražio naše usne. Pri čaši vode iz starog roditeljskog doma vraća nam se sluh za daleka i minula vremena i opet čujemo toplu brigu naše majke za nama, i nad nama se raduje oko, kakvo nikad više u životu za sebe nismo vidjeli.

— Još da mi je samo komad onog crnog kruha!...

Gabro Pilić

RAZMATRANJA O KRITICI

O potrebi književne kritike suvišno je pisati: protiv kritike načelno ustaju samo slabi ili neodmjereni pisci. Prvi zato, jer tangira vrijednost njihova djela, a drugi zato, jer iz dosta rijetke pojave dobre kritike zaključuju, da uopće nema dobre kritike. No mi unatoč tome znamo, da književna kritika mora postojati kao grana opće kritike, one naime, koja promatra i prosuđuje sva čovjekova djelovanja u njegovu privatnom i javnom životu. Književna kritika, kao i sve njezine posestrime, ima svoj djelokrug i svoje granice. Što bi bilo od čovjeka da nema kritike o njemu? Što bi bilo od njegova rada, kada ne bi bilo kritike o tome radu? A kakav bi bio čovjekov život privatnog (ličnog) i javnog (društvenog) karaktera, kada ga ne bi posmatralo strogo, no pravedno oko kritike? Ako je čovjek igdje potpuno predstavljen, to je u književnosti: stoga upravo u književnosti treba biti najtemeljitije kritiziran. Kritika, naravno, može imati i svoje naličje, ružno i opasno, kao i sve ostalo, što radi čovjek. Može se prometnuti u ljuta neprijatelja napretka, postati okorjeli branitelj mraka, ukratko, može postati strašna destruktivna snaga, kao što njezina funkcija može biti vrlo pozitivna. Ako kritika i ne može stvoriti talente, ona snažno pomaže progres književnosti, kao što loša kritika znade biti pun uzrok nazadovanja književnosti. Radi toga mislimo, da je i korisno i opravdano, da se pozabavimo, bilo i sumarno, lošom kritikom, da bi se otkrile i naglasile njezine najaktualnije osobine s obzirom na naše današnje književno stvaranje.

*

Kao što je prvi i središnji elemenat zrele književne kritike nepogrešan ukus, tako je glavna osobina loše kritike pomanjkanje toga ukusa. Ima kritičkih eseja, prikaza, pregleda, i t. d. pisanih blistavim jezikom, bujnim riječima, elegantnim rečenicama, pa ako hoćete i tvrdom logikom u razlaganju, no sve je to malo, jer se pored svega toga tu nalazi i neobično pogrešan ukus, koji ne zna razlikovati lijepo od ružna, a kada pokuša razlikovati, namjesto uspjelih djela ističe zaostala i sakata, namjesto sjajnih poglavlja mutna i mucava. I sve to pogrešan ukus naziva lijepim i velikim, i sve to nastoji eternizirati. Pogrešan ukus pored toga, što nije kadar osjetiti i spaziti ljepotu, zanosi se stvarima, indiferentnim za književnost, pa im poklanja ogromnu pažnju i zauzimanje: on znade tako bučno istaknuti ovo ili ono idejno stanovište, tako se svojski založiti za stanovite sadržaje, a tako ogorčeno napasti i zablatiti druge, a sve to u ime književnosti. Kada se tome pogrešnom ukusu ili, točnije rečeno, nepoznavanju biti umjetnosti pridruži i dikcija, naprasita u tonu, osorna i goropadna u sudu, onda je pogrešan ukus na svojem pravom mjestu, u svojim punim granicama.

Uz odsutnost potrebita ukusa nesamostalnost suda druga je bitna i stoga veoma važna osobina loše kritike. Dobar kritik očituje svoj poziv vlastitim sudom, a nepozvan kritik svoju nesposobnost povođenjem za tuđim sudom, za tuđim mišljenjem. Tko gleda književna djela tuđim očima, ne razumije ni ta djela ni njihove pisce; da ih razumije, imao bi o njima svoje mišljenje. Loš je kritik često puta toliko nesmotren, da tu svoju nesposobnost ne će ni da prikrije: on se razmeće pozivanjem na mišljenje drugih ne shvaćajući, da se pravi kritičar razlikuje od običnih čitalaca, upravo širinom i dubinom samostalnog ulaženja u djelo? Dakako, kad se kaže, da valjan kritik treba imati svoj sud, misli se na valjan samostalan sud. Nije kritik, tko nema valjana samostalnog suda, pa izreko pogrešnih na tisuće i tisuće. Svaki čovjek ima gdjekoju vlastitu misao o pojedinim književnim radovima, ali ne zaboravimo, da sva vrijednost tih misli leži u točnosti, a ne u pogrešnosti suda. Samo se po sebi razumije, da ta samostalnost ne isključuje podudaranje s mišljenjem drugog o vrijednosti, dotično nevrijednosti književnih tvorevina, ali ta podudarnost mora biti resultat vlastitog doživljavanja i vlastite ocjene. Možemo se na primjer složiti, da su Krklecove pjesme »Priča za djecu« i »Mrtvo dijete«, premda ne uđoše u antologiju, ipak odlične lirske pjesme: to još ne mora značiti niti da sam ja posudio u vas niti vi u mene to mišljenje. Odlučno je samo, je li svaki od nas napose osjetio ljepotu tih pjesama. U tom slučaju naše se mišljenje tek dodiruje u tome, što su naša srca osjetila ljepotu istih pjesama. Nesamostalan sud bismo imali, kada bi samo jedan od nas osjetio ljepotu tih pjesama, a drugi ponavljao tuđe mišljenje nemajući vlastitog doživljaja.

Kritik bez ukusa i bez svojeg suda govori o svemu i svačemu. A nemojte misliti, da može biti drukčije. To nije slučajna pojava već diktat logike takva njegova stanja. Svojedobno sam pročitao esej o jednom našem znatnijem pripovijedaču, u kojem je taj pripovijedač jedva dodirnut, sa samo tri-četiri retka, a sve su ostale stranice, kojih ima nekoliko poklonjene bogtepita komu i čemu. Taj bi esej

mogao biti školskim primjerom, kako i što pripovijeda kritik bez ukusa i bez svojeg suda. Za lošeg su kritika sporednosti važnije od ovoga, što se ne smije mimoići On se često zaustavlja na svemu, ali samo ne na djelu o kojemu piše. Njegovo pripovijedanje znade biti i duhovito i zanimljivo i žonglerski okretno; spretno će vas odvesti do samog pisca, u detalje će vam pokazati i piščevu odjeću i postelju, i knjige i korespondenciju, i prijateljevanja i želje; doznat ćete, s kime se taj pisac druži, kamo i kada ide na šetnju, što jede i čime se zabavlja i razonođuje; čut ćete koju o mnoštvu drugih pisaca, i domaćih i stranih; a na koncu će živim i bučnim riječima završiti, a da vi nijeste ni jedne značajne misli pročitali o tome djelu. Radi li se o knjizi pripovijedaka, o romanu, o drami, možda ćete i pročitati gdjekoji meritoran redak, ali se nemojte nadati, ako je riječ o pjesmama, da ćete išta stvarno doznati. U proznom će djelu zapaziti, ako ne punu izgrađenost karaktera, harmoniju cjeline, spontan razvoj radnje, naravan zaplet i logičan nuždan rasplet, ono barem raspaljivost zbivanja, bučan dijalog, razotkrivanje društvenog i ličnog stanja dotičnog vremena, i t. d. Pošto je lirika zatvorenija i od pripovijetke i od romana i od drame, jer je od njih ličnija, nezreo kritik ne može ući u nju; za nj je ona iza tvrdo zaključanih vrata, kamo nikada ne će doći.

Nego, to još i nije najgore! Najgore je istom onda, kada takav kritik počne razlagati o svrsi, dužnosti i potrebi književnosti. Njemu književnost mora biti pošto poto utilitaran rad za ljudstvo kao polje za težaka ili škola za učenika. Veliki su talenti takvu kritičaru jedino oni pisci, koji se dadoše na borbu protiv stanovitih tipova u društvu i socijalne nepravde na gromki način ili koji nalaze prave ljude samo među pristašama određenog političkog ili socijalnog smjera. Ne gleda, da li je taj borbeni stav u beletrističkim djelima konstruktivna materija, koju treba osvojiti umjetnik snažnim i spontanim kreativnim zamahom, jer jedino tako može imati književni život, ili je pak ta surova materija ugušila književnu stranu, da bi bila što bučnija, što je dobru kritičaru od prvotne vrijednosti, to je lošu kritičaru uopće nevažno. Iako je utvrđena istina, da je izvor književnosti nužda očitovanja stvaralačkih osjećaja, a cilj punina sklada, t. j. ljepota, loš kritik toga ne će ni da čuje. Prama njegovu shvaćanju moć književnog stvaranja samo je zato dana čovjeku, da mu bude nepresušivo vrelo praktične koristi u svakodnevnom životu. Kada bi mogao, on bi književnosti oduzeo božanski biljeg i sjaj, a narinuo joj zvanje obične službenice, da kao guvernanta odgaja ljude, da kao polje napunja žitom hambare, a kao more hrani ribom. Dakako, i to književnost može činiti, ali loš kritik misli, da uvijek i pošto poto mora: i kada ona toga na taj način ne čini, takav kritik misli, da radi toga ne valja.

Markantna je strana slabe kritike i neodmjerenost u hvalama, dotično u prijekorima. Koliko valjana kritika može biti mirna, toliko je loša obično neobuzdana. Loša kritika ne raščinja trijezno književna djela, već im sprema napadaje ili pjeva panegirike. Ona ne zna za mjeru, za nešto obzirniji i dostojanstveniji način, za takt; ona ili sve hvali ili sve napada. Kada hvali, sve je važno i veliko, a kada kudi, sve je jadno i nisko. A mi znamo, da prava književna kritika nije ni napadaj ni hvalospjev nego sinteza pozitivnih i negativnih konstatacija o piscima i njihovim djelima. Loša kritika jednakim riječima isticanja prikazuje osrednje kao i velike pa i najveće književne radove, a jednakim riječima odbacuje i najviše produkte kao i one, u kojima su znatne i mane i vrline. Osjećaj je mjere svugdje od velike važnosti, pa i u književnoj kritici. Neodmjerenost u kritici znači neozbiljnost, a kritika, koja je neozbiljna, ne zaslužuje ni da se zove kritikom. Ta neodmjerenost i neobuzdanost kritike može imati jedan uzrok, koji se ne bi smio naći kod književnika, jer je nizak i ružan: naglost u pokudama znade gdjekada biti lična osveta, a neodmjerenost u veličanju prijateljski obzir. Ima kritičara, koji u olujama života nisu nimalo prisebni ni staloženi, pa ih znade uzrujati i uznemiriti i sam pogled, kada je upravljen u prijekorne svrhe. Kritik takve duše i srca osvetljiv je i nestrpljivo čeka prigodu, da se ljuto osveti. Čim mu dođe pod pero osobni ili idejni protivnik, takav kritik ne mjeri ni riječi ni rečenice i sa slasću piše krive sudove. S druge strane, hiperbolične pohvale mogu imati sličan izvor. Za takva se kritičara ne da reći drugo, već da je loš kritik i da piše lošu kritiku. On je zaboravio, da književna djela nemaju nikakva posla s našim osobnim odnošajima. Kada ih uvlačimo u to, prljamo ih blatom.

Ima još jedna osobina nevaljala kritika, koja je tako česta u našoj književnosti, osobito u poratne dane. To je ona mana, protiv koje imamo pravo neprestano se buniti: točenje magle. Odavna se reklo, da je temelj dobrog pisanja jasnoća; reklo se točno i lijepo. Kako je bilo u glavi pri pisanju, tako je na papiru napisano, jer, kada pišemo, ništa drugo ne radimo već naše misli prepisujemo iz glave na papir. To je istaknuo Croce, no to se znalo i prije njega. Ako su te misli zrele u glavi, bit će takve i na papiru; ako li su smušene i sakate u glavi, bit će smušene i sakate i u pismenima. Nejasnoća izraza nije znak dubine. I najdublje misli trebaju biti izražene tako, da ih čitalac može shvatiti. Doduše, ima istinskih, snažnih pisaca, koji su mjestimice nejasni, ali ta njihova nejasnoća nije posljedica mutne dikcije nego neobično obimnih misli; stoga i nije sakrit njihov izražaj već izvor njihova umovanja. Kada bi mu čitatelj posizao u dubinu, koliko i umovi tih pisaca, stvari bi bile i čitateljima kao i piscima jednako jasne. Ali kada nejasnoća ne proizlazi iz misaone dubine, ona je znak nejasnoće u mišljenju, a nejasnoća u mišljenju dolazi od nereda u mozgu. Najgore je, kada kritičar u želji, da bude originalan, forsira nejasan način izricavanja: niže retke i rečenice, a da konačno ne saznate ništa ni o piscu ni o njihovu djelu. Razlika u izražavanju ne smije ići na račun nejasnoće: ona je samo u tome, što svaki od nas unosi u svoje riječi biljeg svojeg temperamenta, svoje osobnosti i posebnosti. U kritici je svakako najprikladniji stil, koji posjeduje punu jednostavnost, punu lakoću, punu razgovjetnost i punu živost običnog i lijepog razgovora već i zato, što je takav način najpristupačniji čitateljima i najviše služi zadaći kritike: da bude veza između pisca i čitatelja. Ukoliko se pisana dikcija udaljuje od tona naših lijepih, sređenih mirnih razgovora, utoliko je neprikladnija. Jer kritičar, ako pravilno shvaća svoju zadaću, ne će ići za tim, da sebe istakne, nego da upozna čitatelja s književnim djelom da ga upozori na njegove vrijednosti i tako dade svoj prinos promicanju književnosti. O apsolutno slabim djelima treba samo u iznimnim slučajevima opširnije pisati: njih je u pravilu dovoljno samo registrirati. Ali zato jakim talentima treba dati poticaja stvarnom i dubokom analizom njihovih djela, stvaranjem novih krugova čitalaca i osvajanjem mjesta književnim vrednotama u narodnom životu. To je zadaća prave, ozbiljne i poštene kritike. Loša je kritika naprotiv zlo, veće od loših stihova i loših pripovijedaka, i zato je treba svakom prilikom pobijati.

Mate Meštrović

ALEKSIS KIVI, OTAC FINSKOG ROMANA

Aleksis Stenvall, pravo ime tog najznačajnijeg književnika starije finske književnosti, bilo je brzo zaboravljeno radi pseudonima, kojega je odabrao. Kivi znači na finskom »kamen«, i kad je Aleksis Stenvall odabirao taj naziv za svoj pseudonim, nije ni slutio, da će svojim djelom postaviti zaista kamen temeljac finske književnosti. Njega danas zovu ocem finskog romana i finske drame. Taj naslov bi mogao čitatelja dovesti u zabludu i na pomisao, da drži u rukama djela književnika, koja samo sa historijskog gledišta imaju neku vrijednost, ali koja posve pripadaju prošlosti. Glavno Kivijevo djelo »Sedmero braće« nije vezano na vrijeme, ono ne može ostarjeti, i da ga je Aleksis Kivi jučer pisao, ipak ne bi promijenio ni jedne riječi.

Da se shvati prava važnost pojave Aleksisa Kivija u finskoj književnosti, treba u glavnim crtama obuhvatiti njezin postanak i razvoj.

Od XVI.—XIX. stoljeća pisana je finskim jezikom samo crkvena književnost, koja nije dala ni jedno djelo umjetničke vrijednosti. Švedani vladaju Finskom i politički i kulturno. Finski književnici govore i pišu švedski i ne stvaraju ni jedno vrijednije djelo. Godine 1640. osnovana je u gradu Turkuu prva finska »Akademija«, t. j. sveučilište. U početku je bio nastavni jezik latinski, kasnije švedski. Finski studenti su posve zanemarili materinski jezik. Kroz čitav osamnaesti vijek bore se Rusi i Švedani za Finsku na nje-

zinom vlastitom teritoriju. Zemljom vladaju rat, glad i bolesti. One su decimirale pučanstvo. Ipak je Akademija u Turkuu još uvijek postojala. Prije su se oko nje sakupljali oni malobrojni i blijedi književnici, a sada ona dobiva posve naučni karakter. Prvi put se osjeća utjecaj francuskih književnika, pogotovu enciklopedista. Akademija izdaje prvi finski rječnik, pa znanstvenu radnju, koja pokušava dokazati, da finski jezik potječe još iz kule babilonske, zatim prvu gramatiku finskog jezika. Istodobno izlaze i prve švedske novine u Finskoj — »Aurora«. I one donose samo znanstvene priloge. Kad su Finci konačno potpali pod vlast ruskog cara, osjećaju se jake promjene u njihovom kulturnom životu. Riješeni švedske političke prevlasti, počinju borbu protiv švedskog kulturnog utjecaja. Interes za vlastitu povijest, za narodni jezik i književnost raste. To je možda posljedica romantizma, koji je iz drugih evropskih zemalja počeo prodirati u Finsku i tamo u članovima Akademije u Turkuu brzo našao svoje predstavnike. To su počeci finskog kulturnog preporoda, koji daju književnost punu romantične lirike i domoljublja. I sada još književnici pišu većinom švedski, no izlaze i finska djela i finske novine. God. 1835. izdaje Lönnrot »Kalevalu«, zbirku finskih epskih narodnih pjesama, počinju se otvarati finske škole i gimnazije, sveučilište dobiva katedru finskog jezika, osniva se Društvo finskih književnika. Najjači predstavnici romantizma u Finskoj jesu Lönnrot, izdavač narodnih pjesama, Topelius i Runneberg, koji je pisao švedski, ali su mu djela kasnije prevedena na finski jezik i po cijeloj su zemlji još i danas popularna. Runneberg i Topelius postaju jedini i apsolutni gospodari finske književnosti toga razdoblja. Obojica su bili duga vijeka i dugo su priječili svaki pokušaj mladih književnika, da uvedu nove, modernije struje u finsku književnost. Runneberg i Topelius pišu većinom povijesne romane, neke motive uzimlju iz grčke klasične književnosti, daju niz karaktera punih vrlina, bez i najmanje ljage, stvaraju jednu vrstu kulta raznih heroja, punog divljenja i poštovanja pred snagom i smjelošću. U tome pravcu su odgojili i publiku, koja nije htjela primiti i nije mogla razumjeti prve znakove realizma, koji je već davno zavladao evropskim književnostima. I radi toga je najveći finski književnik Aleksis Kivi, čiji rad pada baš u ovo doba, morao izdržati tešku borbu sa svim faktorima, koji kod uspjeha jednog književnog djela odlučuju.

Aleksis Kivi, t. j. Aleksis Stenvall rođen je 1834. u malom selu Palojoki kao sedmo dijete siromašnog krojača. Jedina knjiga u cijelom selu nalazila se baš u njegovoj kući. Siromašni krojač nije žalio kupiti bibliju. Otac Kivijev bio je odan piću, a majka je bila pobožna, marljiva i jednostavna seljakinja. Kivi je cijeli život proživio u bijedi. Upoznao ju je još uz kućno ognjište, a s njom i strah i gađenje pred alkoholom, religiozne osjećaje majčine i biblijske priče. Često je po čitave dane proveo u šumi u lovu na zvjerad ili uz blago na paši. U školi se istaknuo kao dobar đak, pa ga je otac poslao u Helsinki, da tamo svrši potrebne nauke za pastora. I tu se nastavio život gladovanja, dugovanja i neprekidne borbe za ono najnužnije. Kasnije se upisao na sveučilište, no studij nije nikada završio radi teških ekonomskih prilika. Mnogo je čitao. Upoznao je finsku i strane književnosti. Napokon ga je glad prisilio, da se vrati u svoje selo, na svoje kućno ognjište. Pisao je pjesme, drame i komedije. Mučio ga je nemir, česte živčane krize, koje je još povećala hereditarna naklonost k alkoholu. Bio je posve iscrpljen, i tu bi svakako bio svršetak njegovog stvaranja i rada, a možda i života, da nije sreo Charlottu Lönqvist, ženu koju čuvaju u dragoj uspomeni svi prijatelji finske književnosti. Ona je primila Kivija u svoju malu kućicu i, dvadeset godina starija od njega, započela s njim zajednički život uz zgražanje čitave svoje okoline, koja ju je brzo napustila. Kivi duguje Charlotti Lönqvist sedam plodnih godina stvaranja. Ona je razumjela njegovu patnju, dala mu poticaja na rad i pomagala mu, a nije poznavala ni jedno njegovo djelo. Bila je Šveđanka i nije znala finski. U to je doba Kivi napisao tri velika romana, mnogo dramskih fragmenata, šest aktovka, zbirku pjesama i svoje najbolje i najslavnije djelo-roman »Sedmero braće«. Slavu i priznanje za svoj rad nije doživio. Poludio je i umro 1872. u tridesetosmoj godini života.

Društvo finskih književnika je štampalo Kivijev roman »Sedmero braće« i razaslalo ga svojim članovima, a onda zabranilo prodaju, tako da je knjiga osvanula u knjižarama tek dvije godine kasnije i istom onda postala pristupačna široj publici. U prvi mah je to djelo napala kritika, odbila publika, a najugledniji književnici, suvremenici Kivijevi, odvratili su se od nje upravo s gađenjem. Nije tu bilo sređovječnih heroja, nije bilo neokaljanih vitezova, nije bilo biranih riječi. Sedmero braće je sedam finskih seljaka, koje je odgojila šuma, ojačala borba sa zemljom i divljom zvjeradi i svakom novotarijom, koja se šuljala u selo iz grada, kamo nije nikada stupila njihova noga. Oni su se znali razgovarati, svađati, zabavljati i tući, raditi i piti, moliti i kleti upravo onako kao svaki finski seljak.

Sedmero braće ostalo je sâmo, bez roditelja. Žive sami na ogromnom, ali zapuštenom imanju i u svemu slušaju najstarijeg brata Juhannija, kojemu je 25 godina, a svi zajedno paze na najmladeg, kojemu je tek — 18 godina. Dvojica su blizanci. Odmah udara u oči, kako se djeca na dalekom sjeveru mnogo kasnije razvijaju. Ovo razdoblje od 18—25 godina odgovara našim dječacima, koji su najmanje pet, šest godina mladi. Braća ne rade ništa. Bave se lovom, lutaju po šumama, tuku se sa dječacima iz susjednih dobara i zapravo su strah i trepet cijelog sela. Majke ih stavljaju svojoj djeci kao primjer zla. U selo dolazi mladi pastor, koji zahtijeva, da sve selo nauči čitati i pisati. Sve je selo naučilo, samo se sedmero braće ne može s abecedom sprijateljili. Pastor im se zagrozi sramotnom klupom pred crkvom. Braća ne mogu sa svojim pastorom fizički obračunati, a ne će se ni pokoriti, zato napuštaju selo, odu daleko u svoje šume i tamo izaberu mjesto, na kome sagrade kuću. U početku žive samo od lova, no onda počinju krčiti šumu i obrađivati zemlju. Vlastitim trudom i iskustvom urede novo gospodarstvo. I kao što zriju plodovi njihovih njiva položeni na golu zemlju i izloženi vedrom nebu, zori i sedam dragocjenih plodova, sedmero mladih ljudi. Njihovim odlukama i djelima ne ravna nikakova sila ili zakon, a ipak su u svakom činu oprezni i budno paze, da ne povrijede ono, što im nalaže njihov unutarnji glas, s kojim vode dugačke polemike. Usporedo sa strogošću u svakom vjerskom pitanju živi u dnu njihove duše hiljade godina stara sklonost poganstvu. Jezera i šume šapću stare poganske priče tako sugestivno, da se u njih mora vjerovati. U časovima, kad su slobodni, kad ne troše svoje fizičke snage u borbi s prirodom ili svoje duševne snage u strogom ispitivanju savjesti, u traženju dobroga puta u životu, oni pokazuju veliku vedrinu i smisao za šalu. Svoje najveće mane: razdražljivost, naglost, spremnost na svađu i tučnjavu i želju za pićem svladavaju samo jakom unutarnjom disciplinom. Konačno sedmero braće počinje polako i postepeno dolaziti do spoznaje, da čovjek ne može živjeti sam i da moraju natrag među ljude, natrag u selo. Napokon se odluče na povratak, i prvi korak starom kućnom ognjištu i ljudima bilo je nabavljanje početnice i učenje abecede. Teže je bilo pogledati i zapamtiti štampano slovo, nego golom rukom i nožem oboriti medvjeda. Teškim trudom svladavaju i tu muku i vraćaju se pobjedonosno kući kao zreli, iskusni i pošteni ljudi. Selo ih je dočekalo sa strahom i zavoljelo ljubavlju iznenađenog i obradovanog srca.

Ova je fabula dostojala Kiviju, da iznese čitav život, sve vjerovanje, sve običaje, vrline i mane finskog seljaka. On je pokazao ljepotu i bogatstvo finskog jezika, koji do njega nije bio dostojan pjesničkog izraza. »Sedmero braće« je ujedno i psihološki roman, koji donosi sedam raznih potpuno izgrađenih karaktera. Danas u Finskoj često predstavljaju ljude imenima braće, kad hoće označiti silovitog ili blagog, tupog ili oštroumnog čovjeka, realista ili sanjara.

U najvećem jeku romantike u finskoj književnosti dolazi Kivi kao prvi realist i postaje učitelj čitavih generacija finskih književnika.

Roman »Sedmero braće« posjeduje danas uz bibliju svaka finska kuća, a treba se sjetiti, da ga je Kivi napisao finskim jezikom i položio na ruke vrlo uskog kruga čitatelja, koji nisu poznavali ljepotu i bogatstvo svoga jezika i koji još nisu mogli dokučiti vrijednost samog djela.

Kivijevo djelo »Sedmero braće« prevedeno je na njemački, francuski, ruski, talijanski i engleski jezik, i tko ga pročita, duboko će zagledati u dušu finskog naroda, razumjet će i osjetiti, da i danas na granicama Finske stoji sedmero braće Aleksisa Kivija.

Ljerka Premužić

OTTOKAR WATZKE: GEORGE SAND I DOSTOJEVSKI

»Revue de Littérature Comparée« objavila je 1933. članak iz pera Aleksandre v. d. Brinken pod naslovom: *George Sand* i *Dostojevski*. Čini se, da se danas mogu njeni zaključci u nekim točkama upotpuniti.

Svakome je poznato, da je prije sto godina utjecaj francuske kulture, osobito francuske književnosti, bio u Rusiji golem. Čitavoj romantičkoj školi, napose njenim romanopiscima Chateaubriandu, Victoru Hugo-u, Balzacu, a ponajviše George Sandovoj, divili su se Rusi. Poznat je uspjeh, koji je ona postigla u Francuskoj; no u inozemstvu, osobito u Rusiji, zbog posebnih razloga, njen utjecaj bijaše još dublji.

Od vremena bune dekabrista bijaše u Rusiji zabranjeno svako djelo, koje je raspravljalo o socijalnim pitanjima; djela Fouriera, Sant Simona, i t. d. bila su sastavljena na indeks. No caristička je cenzura, što je teško razumjeti, dopuštala prodaju tako zvanih romana sa socijalističkim tezama od George Sandove. Tako je ona postajala jedini nosilac propagator novih zapadnjačkih ideja, to jest humanitarnog socijalizma i emancipacije žene. Tako se s jedne strane objašnjava značajna rasprostranjenost njezinih djela. S druge strane, njena djela s čisto umjetničkog gledišta privlačila su brojne obožavatelje. »Od svih stranih pisaca George Sand je vršila najveći utjecaj na rusku beletristiku između 1840. i 1850.«

Ne postoji ni jedan jedini ruski pisac, koji joj ne bi posvetio nekoliko redaka ili štaviše stranica izražavajući najveće priznanje. Takvi su članci velikog kritika Bjelinskog, kao i izjave Anjekova, Turgenjeva i, *last but not least*, Dostojevskoga. Ovaj objavljuje povodom smrti George Sandove, u *Dnevniku jednog pisca*, dugi članak pod naslovom: »Smrt George Sandove. Nekoliko riječi o George Sandovoj«. On tvrdi: »Mislim, da se ne varam, ako kažem, da je George Sandova zauzimala prvo mjesto među modernim piscima... Možda je naša publika stavljala samog Dickensa ispod nje... Ja ne govorim o Balzacu... Treba kazati, da je slava George Sandove i vjera u snagu njezina genija bila tako jaka između 1840. i 1850., da smo mi, suvremenici, očekivali od nje u budućnosti mnogo značajniju riječ, dapače nešto definitivno i odlučno.«

Kao što vidimo, opće divljenje moglo je samo pogodovati utjecaju George Sandove.

Da se može utvrditi, da li je Dostojevski podlegao utjecaju George Sandove, treba najprije pretražiti one njezine knjige, koje je ruski romanopisac poznavao. Premda se u njegovoj biblioteci nije našlo romana od George Sandove, mi znamo, bilo to iz njegove korespondencije i njegovih djela, bilo iz memoara njegove žene, nekoliko naslova djela, koja je on sigurno čitao. Kao mladić on je gutao romane George Sandove i ostao joj vjeran kroz cijeli život.

Posljednja Aldini, Leone Leoni, Uskok, Teverino, Jeanne, Markiza i Mauprat — to su romani, koje je on vjerojatno čitao.

Dostojevski je pisac, koji mnogo duguje svojoj lektiri, kao što dokazuju njegove skice i romani. Stranim djelima duguje on u više navrata svoju inspiraciju. On voli, slikajući svoja vlastita lica, evocirati karaktere poznate iz svjetske književnosti, koji u nama pobuđuju vrlo čistu predodžbu i pomažu nam odrediti tako njegove junake. To je neobičan način rada, koji još jednom dokazuje važnost njegove lektire!

Jasno je, da nam ove pozajmice osvjetljuju to na značajan način, jer su nam ta vrela pristupačna kao i samom pjesniku, a preobražaj, koji pretrpljuje model, otkriva nam pogled u karakter pisca.

Isporedujući djela George Sandove s djelima Dostojevskoga, ja puštam po strani njihovu filozofiju. Tu bi se mogle utvrditi njihove identične ili kontradiktorne crte. Samo se to sve čini odviše labavim, da bi čovjek mogao dokazati pravu ovisnost. Ja se kanim zadržati isključivo na umjetničkom utjecaju. Da li sižeji i lica George Sandove imaju odraza u djelima Dostojevskoga?

Isporedujući sižeje u djelima ovih dvaju pisaca, ja sam našao već u *Bijelim noćima*, jednoj od prvih novela Dostojevskoga, utjecaj venecijanske novele *Leone Leoni* od George Sandove. Zaplet je u obim djelima isti: mlada neiskusna djevojka spozna po prvi puta, što je ljubav. Ali njezin ljubavnik je kukavički napušta, a zatim plemeniti prijatelj ulazi na scenu. Već ona pomišlja, da će se utješiti. Ali u taj čas pojavljuje se prvi ljubavnik i ponovno osvaja njeno srce. Ona napušta njegova takmaca. Moglo bi se kazati, da tako općenita sličnost ne kazuje ništa. Ali ima drugih uvjerljivijih sličnosti. Ja ne govorim o velikoj sličnosti karaktera obiju junakinja. Ali mali detalji odaju literarnu pozajmicu: za vrijeme noći Nastenjka, kao i Julietta, pripovijeda svom ljubavniku o svojim prošlim ljubavima. Prizor povratka ljubavnika je identičan. Obje junakinje pišu napuštenom prijatelju pisma, koja započinju gotovo istim riječima, i t. d. Ali isto tako, koje li razlike među obim djelima! Ono, što nas kod George Sandove dira, to je tmurni genre i prevladavanje ljubavne strasti. Strast Juliette za Leone Leonijem je u središtu novele. Nesretni prijatelj igra samo sporednu ulogu. Naprotiv, ono što zanima Dostojevskog, to je duša. Od toga napuštenika on je napravio centralnu ličnost. Turobne i fatalne atmosfere nestaje, i odnosi među ličnostima su mnogo nježniji. Nije li upravo to premještanje središta novele prema nesretniku, koji zbog sreće drugih postaje nesretan, vrlo distinktivna crta našega ruskog pisca? Ne otkriva li ta transformacija njegovu tipičnu samilost prema bijednim i potištenim ljudima ovoga svijeta? Ista deformacija književnog modela, u istom smislu, može se vidjeti još u njegovu *Vječnom suprugu*. To djelo, pisano nakon nesreće njegova prvog braka, nosi također tragove *Gospođe Bovary* od Flauberta. Ali kod njega se može konstatirati nešto novo: ljubav između Natalije Vasiljevne i Vjelkaninova nije više u središtu radnje kao ljubav, koja sjedinjuje gospođu Bovary i Rodolphe-a, nego prevareni muž, Pavel Pavlović, takmac jednog Ch. Bovary-a, igra glavnu ulogu.

Prema navici Dostojevskoga da se vraća sižejima, koje je već obradio, tema Leona Leonija pojavljuje se iznova, kako je već primjetila A. v. d. Brinken, u epizodi Nelly-ine majke u romanu *Ponižen i uvređeni*.

Druga slična pozajmica, na koju je već upozorio V. Komarović dolazi još u posljednjem romanu Dostojevskoga, u *Braći Karamazovima*. Dostojevski se na dva načina poslužio *Maupratom* od George Sandove. Pripovijest o Katji i Mići je bez sumnje odjek odnosa između Edmeje i Bernarda, odnosâ, koji započinju konfliktom između dvaju glavnih karaktera (Bernard poštuje čast Edmeje, koja se nalazi u njegovoj vlasti, a ona, ne hoteći ostati manje plemenita, posvećuje mu za uzvrat čitav svoj život). Isti se odnosi nastavljaju sentimentalnim odgojem ljubavnika. Mića bi sa svoje strane mogao obeščastiti Katju, koja je došla u »lavlji brlog«. Ali on se svladava, a i ona. To izazivlje istu reakciju kod Katje: »Moj život pripada tebi«. Do tuda je identičnost frapantna. Ali odnosi, koji se razvijaju između lica, doskora se počnu razlikovati. Kod George Sandove sentimentalni odgoj uspijeva, zahvaljujući tradicionalnoj superiornosti njenih ženskih lica i ne manje tradicionalnoj inferiornosti njenih muških lica. Dostojevski ostaje realističniji u evoluciji karaktera. On zapaža vrlo pravilno, da je pretjerana plemenitost htjeti žrtvovati svoj život drugome samo zbog toga, da se čovjek pokaže plemenitiji. Dostojevski, koji vidi do dna duše, znade, da samo preveliki ponos goni na taj prigovor, a taj je ponos po kvaliteti negativan osjećaj. Ali naročito takva žrtva prelazi snagu svakoga ljudskog bića. I zato Katja, bojeći se za Ivana, kojega ljubi, unatoč svom prijegoru za Miću, najednom će izdati i Miću i svoju uzvišenu ulogu odgojiteljice. I upravo zbog te izdaje bit će Mića osuđen.

S druge strane, svi prizori do najmanjih detalja, koji se odvijaju oko umorstva i debata, podsjećaju isto tako na *Mauprata*. Mjesto umorstva, duševno stanje obih junaka, koji su posve blizu zločina, otkriće tako zvane ubojničke ruke, koja se služi fatalnim znakom, optužba i osuda nevinoga, čitava procedura, karakter pravog umorstva, sve to je pozajmljeno iz romana od George Sandove.

Poredujući karaktere lica, koje su prostudirala oba pisca dolazi se do dvaju protivnih rezultata! Između junaka gotovo nema tragova srodstva, ako nije između Master Astley-a u *Igraču* i Ralpha u *Indijani;* to je srodstvo pronašla već A. v. d. Brinken. Ali tu završava njeno istraživanje Nakon što je iznijela dvije pozajmice, *Leona Leonija* kao sporedni sižeo i Ralpha Browna kao Engleza, ona zaključuje: »Takve bi bile pozajmice, koje je Dostojevski uzeo od George Sandove. One nisu ni brojne, a priznajemo da nisu ni

ESEJI, RASPRAVE, ČLANCI

BARAC DR. ANTUN, Ilirci prema pitanju hrvatskoga književnoga jezika, 136 — Mažuranić prema svome zavičaju, 251

DELACROIX EUGÈNE, Ulomci iz dnevnika, 1

DEVČIĆ — RADIĆ MILICA, Temelji nove Evrope, 54

FRKOVIĆ TATJANA, Pjesnik »Prekrasne dame« (A. A. Blok), 194

GAŽI ING. FRANJO, Životni standard u Sovjetskom Savezu, 150

GUSEV N. — PERKOVIĆ LUKA, O obiteljskoj tragediji Lava Tolstoja, 226

HALDANE J. J. S. — Petrik ing. Milivoj, Znanstveno stajalište, 33 — Moja životna filozofija, 104

HALER DR. ALBERT, Scijentifički mentalitet, 209

HORVAT ING. VLADIMIR, Naš aluminij, 9

JAKOVLJEVIĆ DR. ILIJA, Hrvatski književnici za sebe, 97 — Temelji suradnje među narodima, 177

KASTROPIL STJEPAN, Trojica s mramorne ploče u pariskom Panteonu: Charles Péguy, 65 — Alain Fournier, 144 — Guillaume Apollinaire, 186 — Jedno francusko djelo o Dostojevskom, 288

KOLBE DR. IVO, Izgradnja naše seljačke zadružne države i tude ideologije, 153

KOZARČANIN IVO, Cesarčeva drama o Kvaternikovoj buni, 109 — Začarano i odčarano u lirici Bože Voduška, 244 — Otrov vremena i uspomena, 268

KUŠAN VLADISLAV, Prosudivanje i poredba, 71

MONJARDIN ALIN — KUŠAN VLADISLAV, Alphonse Daudet, 32

OBOLJENSKA E. V. — PERKOVIĆ LUKA, Moja mati i Lav Nikolajević, 235

PREMUŽIĆ LJERKA, Finsko narodno pjesništvo, 200

RADŽ BEHARI MATHUR, Bengalska književnost, 24

ROBINSON A., Prvi američki pisci, 77

SCHWEITZER OTO, Životni tok i djelo Vicenta van Gogha, 57

ŠIMIĆ STANISLAV, Politika istine, 239

VAJDA DR. ING. ZLATKO, Osnivanje šumsko-gospodarskih oblasti, 162

ZANINOVIĆ B. VICE, Milutin Cihlar Nehajev, 22

FEUILLETON

BOGDANOVIĆ Dr. DAVID, Borba u Slavoniji protiv analfabetizma u XVIII. vijeku, 121

DELORKO OLINKO, Talijanski kritik o engleskim i američkim piscima, 164

ESIH DR. IVAN, Moderni pjesnički pravci, 41 — »Socijološka revija« o problemu naroda, 41 — Je li »husar« hrvatskog podrijetla, 89 — Nova slavenska djela o socijalnoj politici, 127 — Ivan Česmički u suvremenoj mađarskoj historiografiji, 253 — Nicolaas van Wijk, 254

FORST OTTO DE BATAGLIA — STANISLAV ŠIMIĆ, Današnja poljska književnost, 87

FILIPOVIĆ EDO, Oko hrvatskog jezika, 208

FRKOVIĆ TATJANA, O pozivu pjesnika, 94 — Iz pisama AL. Bloka, 95

GORENC MARCEL, Tragom razvoja modernog evropskog slikarstva, 170

HORVAT ING. VIKTOR, Ekonomska povijest Srbije, 93

INHOF BARTOL, Dr. David Bogdanović: Jagić u svojim »spomenima«, 89

JAKOVLJEVIĆ ILIJA, Dramska kronika: Senečićev »Spis broj 516«, 175 — Dvije pjesme pok. A. B. Šimića, 175

KOZARČANIN IVO, Uz članak o Cesarčevoj drami, 127 — Najnovije Cesarčeve knjige i brošure, 127 — Novela Juša Kozaka, 128

KOVAČIĆ-GORAN IVAN, Djetinjstvo Alphonsa Daudeta, 43

MAJER MILAN, Od izdanja zakona o zaštiti autorskog prava do Hrvatskog autorskog društva, 174

MAJER VJEKOSLAV, Feljton o nenapadanju, 39 — Feljton o zlatu i blatu, 204 — Feljton o redcima i čekanju, 248

MATULIĆ ZORINOV DANILO, Juan Marin, 95

MEŠTROVIĆ MATE, Razmatranja o kritici, 298

METILJEVIĆ HUSEIN, Bosansko-hercegovački muslimani prije i sada, 43

MOR H., Jedno pismo Dinka Šimunovića, 92

MURADBEGOVIĆ HASIB, Još o šerijatskim sudovima u banovini Hrvatskoj, 95

NAZOR VLADIMIR, Neuspjeli pokušaj, 120

PEOTOKAS GEORGIOS — ŽIVKOVIĆ JOZA, Suvremena grčka književnost, 207

PILIĆ GABRO, Plaćen, 298 — Čaša vode, 298

PREMUŽIĆ LJERKA, Aleksis Kivi, otac finskog romana, 299

ROBINSON A., Virginija Woolf — najveća engleska književnica, 206

RUŽIĆ B., Sikstinska kapela, 123

ŠIMIĆ STANISLAV, Umro Paul Klee, 44

ŠTAMPAR EMIL, Novi roman Jakova Sekulića, 91 — Pjesme Josipa Velebita, 254

TEKLIĆ SLAVKO, Pet suvremenih hrvatskih pjesama u latinskom prijevodu, 254

UJEVIĆ TIN, Moj potpis na članku, 40

WATZKE OTTOKAR — ORAČ STJEPAN, — George Sand i Dostojevski, 301

ZANINOVIĆ B. VICE, Pjesnik Dobrudže, 122 — Roman o pjesniku P. Preradoviću, 174

ŽIVKOVIĆ JOZA, Kulturne bilješke, 128 — Bugarski kulturni život, 166 — Napomena uz »Rad« Georgi Rajčeva, 170 — Jubilej slovenskih kulturnih radnika, 251

„Savremenik" uređuje uredički odbor. - Vlasnik, izdavač i nakladnik Društvo hrvatskih književnika. - Za vlasnika, izdavača i uredništvo odgovara Dr. Ilija Jakovljević, predsjednik DHK, Frankopanska ul. 2. - Uredništvo „Savremenika": Frankopanska ul. 2. - Uprava „Savremenika" Frankopanska ul. 8. - „Savremenik" izlazi svakog 1. i 15. u mjesecu. Godišnja pretplata 160 din. Pojedini broj 7 din. Čekovni račun br. 31.624. - Rukopisi se ne vraćaju. - Tisak Zaklade tiskare „Narodnih Novina", Frankopanska ul. 26. Za tiskaru odgovara Anđelko Delak, Vukotinovićeva ul. br. 7

ZA VAŠ ULOŽAK JAMČI

BANOVINA HRVATSKA

ČITAVOM IMOVINOM I SVIM PRIHODIMA

ŠTEDIONICA
BANOVINE HRVATSKE

SREDIŠNJICA: ZAGREB — GAJEVA UL. 2a

Podružnice: Crikvenica, Daruvar, Gospić, Karlovac, N. Gradiška, Sl. Brod, Split

GRADSKA ŠTEDIONICA

OPĆINE SLOB. I KR. GLAV. GRADA ZAGREBA

U ZAGREBU

Središnjica:
JELAČIĆEV TRG 10a

Ispostava:
OZALJSKA UL. 20

★

Građani!

Služite se svojom štedionicom, koja Vam pruža najveću sigurnost.

★

Za sve uloške jamči općina grada Zagreba